

પંભાતનો ખૂની.

લખનાર,
એક અભ્યાસક.
પ્રકાશક.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુપટે,

બુકસેલર તથા દરવાજા અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ત્રીજી પ્રત ૨૦૦૦

મને અધિકાર રાખે.

અમદાવાદ.

શ્રી રાજનગર ટાઇપસ્ટ્રાઇક્ટરી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

સંવત ૧૯૨૩.

નંબર ૨૦ ૧૯૦૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૧૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ખંભાતની ખૂની

વિષય ૬૪૬૪:૩

ખંભાતનો ખૂની.

લખનાર,

એક અધ્યાસક.

પ્રકાશક,

મહાદેવ રામચંદ્ર ભાગુપ્ટે.

બુકસેલર તથા દરવાજા અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ત્રીજી પ્રત ૨૦૦૦

સર્વ અધિકાર સ્થાપિત.

અમદાવાદ.

ધી રાજનગર ટાઇપકાઉન્ડરી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૩.

છં સં ૧૯૦૭

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોંપીરાઈટ-સંગ્રહ પ્રસ્તાવના.

૨૦૧૮

૬૧૧૧: ૩ આવૃત્તિ ખીજ.

મુક્ત વાંચક વૃન્દ.

આ વાર્તાની નકલ ઘણા થોડા વખતમાં ખપી ગઈ હતી તેની ખીજ આવૃત્તિ કઢાવવાને વારંવાર જન સમુદાય તરફથી માગણીઓ થતી હતી પણ અવકાશના અભાવને લીધે તે તરફ ધ્યાન આપાતું નહોતું. આખરે અમદાવાદના પ્રખ્યાત પુસ્તકેલર અને પબ્લીશર સજેશી મહાદેવ સમસાંદ્ર જાગૃતે તરફથી તે કામ માથે લઈ ટપાવી તૈયાર કરવાની માગણી થવાથી આ પુસ્તક વાંચક વૃન્દના હસ્તક્રમમાં મુદી શકાય છે. કોડીની વૃત્તિને અનુસારે પ્રજાની માનસીક અને નૈતિક કેળવણીમાં યાત્રાને મમત સાથે કાયાં પુસ્તકો વૃદ્ધિ કરી શકે છે તે જાણી તદ્દનુસાર પુસ્તકો પ્રકાશવાને જે સજ્જન મદદ કરે છે તેને ધન્યવાદ આપતાં લેખીનીને બીશભાય છે.

તા. ૭ ડિસેમ્બર. ૧૯૦૩.

અમદાવાદ.

લી.

અધ્યાસક.

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રાસ્તાવિક સૂચન.

મહાકાવ્યમાં ન્હાનપણમાં એક મહોટો દેખ હતો, અને તે એ હતો કે, મને વાતો સાંભળતી વણીજી ગમતી. બાદ, ચારણ અને બચૈયા તથા મા-મડિયા એકુનો અને અરીણીની ઝુમમાં ડોલતા વૃદ્ધ પટલિયાઓનો સહન સહસમાં રહેનાર મણસેને ધણો જવલ્લે થાય છે. ગામડાની એક ખુર્ચી એ છે કે, કુદરતની સ્વાભાવિક નિર્મળતા ત્યાં વધારે જોવામાં આવે છે; જાડગીડ, ખેતરો, ડુંગર, ન્હાનાં મહોટાં જંગલો, અને વિવિધ પ્રાણીઓ વન્ય પશુ પક્ષિઓનાનો મેળાપ ત્યાં વધારે થાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ સરળ હૃદયોવાળાં મનુષ્યો પણ ત્યાંજ વધારે જોવામાં આવે છે. એટલું કયુત કરવું પડશે કે બુદ્ધિશાળી અને વિદ્વાન સાક્ષર પડિતો અથવા કવિ લેખક ત્યાં મળી આવતા નથી; પરંતુ કવિતાને જન્મ આપતી નૈસર્ગિક બાલકતાવાળી કુદરતજ ત્યાં કાવ્યમય છે. કવિના કામળ સ્વરસી ત્યાં કુદરતી કવિકોક્કિલજ ગાનસુધા રેલાવે છે. અને ગામડામાં પણ હૃદયરની પેઠેજ એક એક પ્રકારની ગહતા-સુનવીનતા રહેલી છે તેથી ગામડામાંજ હૃદયેલા બાળક તરીકે મહારા મનનું વલણ કદાચ સામળ કૈતીની જન્મકથાઓ-જેમના રસની ખુર્ચીનો કિંગત આવે' શહેરોમાં પણ શકે તેમ છે જ નહિ. હોમની તરફ થાય તો તે દોષ માફ કરવા જેવો જ જણાયા વિના રહેશે નહિ. અમારે ત્યાં એક આકુન્થ (કારશીના સિદ્ધકો આકુન્થ કહેવાતા તે) ધણીવાર આવતા; ગરીબ છતાં તેમના હૃદયબાવની ઉદારતા અને મુસલમાન છતાં મહારા પ્રત્યેની તેમની પ્રેમાળતાનું વર્ણન અહિં કરવા વિચાર પણ નથી તેમ મહારાથી બની શકે એમ પણ નથી તેમની સાથેજ હમેશાં હું ફરવા જતો; અને પછી અને સાથેજ યોસમાં જતા. ગામડાંમાંના ચોરા શહેરોની કલમો તથા લાયકેરીઓનું કામ સારે છે. એટલું તો ખરું કે આપણા ' અતિસુધક ' યુવકોને ત્યાં એકાંત કદાચ પસંદ ન પડે; પણ હોવી ' અતિસુધકતા ' નું હજી મને દર્શનપણુ થયેલું નહોતું. હુકા, ચલમો અને કસુબાનો રમઝડમાં વાતોની પણ ખરેખરી ખુર્ચી આવતી. નવા પરદેશીઓ પણ ત્યાંજ આવી ખનખસે આવેતા; ઉપર કહેલા બાદ ચારણો પણ પોતાનાં બુદ્ધિદાર ત્યાંજ ઉપાસતા; બચૈયા તથા મીર લેખો ત્યાંજ કમાઈ કરતા; વૃદ્ધ પટલિયાઓનાં

હદયો પણ ત્યાંજ ખુરશીં થતાં; ડુંકામાં અહિં આ લોકોના સહવાસનો પ્રયા-
સ એક જીજ્ઞાસે દુઃખી દુનિયાં જાણે બૂઝાવી દેવાનોજ હોયની એમ લાગતું.
મારી બાલ્યાવસ્થાની સ્મૃતિઓ અને ત્યાંજ પાછી ખેંચી જાય છે.

અહિં જે નાના પ્રકારની વાતોની રેલઁલેલ ચાલ્યા કરતી તેનું વર્ણન
કરવા જગો પણ નથી તેમ અવકાશ પણ નથી; પરંતુ એક વાત-ખંભા-
તના નવાખીદારની વાત હજી રમરણમાંથી ખસતી નથી, કારણ એમ બન્યું
કે, એક દૂરના મુસાફર-ભાટે આ ચોરામાં મુકામ કરેલો હતો. રહાંજે જ્યા-
રે ટહેલ ટપ્પા ચાલી રહ્યા હતા. તે વખત તેણે એક વાર્તા શરૂ કરી તે
ખીજી રીતે પુરી થઈ. એમાં તો કાંઈ નવાઈ જેવું નહોતું કારણ અ-
મારે ત્યાં સાત સાત આઠ આઠ દિવસ સુધી પણ વખતે વાતો ચાલ્યે જતી.
પરંતુ તેણે એમ કહ્યું કે “આ વાત એવી છે કે તે ખંભાતના ખોવાય-
લા ઇતિહાસમાં એક નવીન પ્રકરણ ઉમેરે એમ છે. અમદાવાદના સુલ-
તાનોના જેટલોજ દોર ખંભાતના નવાખોનો પણ એક વખત આખા હિ-
ન્દુસ્થાનમાં ચાલતો; જે વખતની વાત છે તે વખત ખંભાતની પૂરેપૂરી
ચડતી કળાનો હોવા છતાં, તે કોઈ પણ ઇતિહાસમાં અથવા ભાટ રાજ
(તેઓમાંના કેટલાક પોતાને રાજ માને છે તથા કહે છે) ના ગ્રંથમાં
જેવામાં આવતો નથી, મારા બાપાને એવી વાતોનો બહુજ શોખ હતો;
અને એમાં એમણે હજારો રૂપિયા ગુમાવ્યા હતા; તે ગમે તેવું જીવું
ચોચારિયું જીવે કે તેનું મહેાં માગ્યું મૂલ આપી ‘વેચાતું’ લઈ લેતા. ધણી
તો નકામાંજ નીકળતાં, પણ કોકકોકમાંથી ધણી સારી વાતો જડી આ-
વતી. આ વાત પણ તેમાંનીજ છે. એ દરશિંગ નામના ચારણે સંવત
૧૮૮૦ ની સાલમાં કે એટલામાં લખેલી હતી એમ જણાતું હતું; કારણ
કે સાલ અડધી ફાટી ગયેલી હતી, ત્યાં જીજ્ઞાસે કોઈએ કાગળીયો ચહોડી
અક્ષર લખેલા હતા. એ વાતનાં પાનામાં એણે કાંઈનું કાંઈ લખેલું હતું.
પણ હાલ તે મને યાદ રહ્યું નથી. પણ તે તેણે ધણું કરીને કાંઈ મુસલ-
માનના લખાણ ઉપરથી લીધેલી જણાતી હતી. ”—આમ તેણે કહ્યું તે
શબ્દો તો મારા છે પરંતુ હું હાલ પણ-આટલાં બધાં વર્ષ ગયાં છતાં
પણ ખાત્રીથી કહી શકું છું કે તેમનો અર્થ તો ઉપર પ્રમાણેજ હતો. એ
ગને સાંભરે છે તેનું કારણ ઇતિહાસ પાછળજ મઘ્યા રહેવાની ગાંડાઈ
એ મારો મોટો ખીજો દોષ હતો. અને ઇતિહાસની વાતો જટ બૂલું એમ
નહોતું તેણે વાત શરૂ કરી તે દિવસ આકૃતજીને વર્ષાસન મળતું તેને લેવા

ચોડેક દૂર એક બીજું મામ હતું; જ્યાં તેઓ વર્ષે દહાડે એકવાર જતા, ત્યાં જવાનું થયું હતું. ખીજે દિવસે તેઓ આવ્યા અને મેં તેમને આગલે દિવસ જનેલી વાત કહી તેમણે પણ ફારશી અરબીનો ધણોજ સારો અભ્યાસ કરેલો હતો. તેથી મુસલમાન ઇતિહાસનું નામ સાંભળી તેના ઉપર મોહ લાગ્યો. ખીજે દિવસે વાત પુરી થઇ, તે બાટને મળ્યા, પરંતુ તે વાત સિવાય ખીજી કંઇ, વધારે ઇતિહાસિક શોધને લગતી, વસ્તુ હાથ આવી નહિ.

કેટલાંક વર્ષો વીતી ગયા બાદ આકુન્જ અને હું જુદા પડ્યા છતાં કાંઈ કાંઈ વારે પત્રવ્યવહારથી પણ મળ્યા વિના રહેતા નહિ. એક દિવસ તેમનો એક કાગળ મને મળ્યો, જે ઉપરથી જણાયું કે એ પણ પેલી બાટે કહેલી વાત ભૂલી ગયા નહોતા; તેમણે લખ્યું હતું કે “પેલી તે દિવસ ખંભાતના નવાખ વિષેની બાટે કહેલી વાત ખરી છે !—જનેલી છે ! મને હમણાંજ એક મીયાં સાહેબની પાસેથી એક કિતાબ ભેટ મળી છે, તેમાંનો અને તે દિવસની વાતનો ધણો ખરો ભાગ મળતો આવે છે; વિશેષ હવે પછી આપણે મળીશું ત્યારે,”—વગેરે, આ વાત મારા મનમાં તો રમીજ રહેલી હતી, પરંતુ એ મને સાંભરવાનું પણ મૂળ કારણ તો હું જ હતો. હું એમની સાથે આ વિષે ધણીવાર વાતો કરતો અને ફારશી અંથકારો-ઇતિહાસ લેખકોના અંથો તપાસવાનું તેમને કહેતો થોડાજ વખતમાં પહેલા ગામડામાં પાછા અમે મળ્યા; હું રજના દિવસોમાંજ ત્યાં જતો. દોવાથી તથા ઘરમાં ધણો ખરો વખત એકલા બેસી રહેવાનું નહિ ગમવાથી તેમને ત્યાંજ મારો મુકામ હમેશાં ગપોરે થતો. આ અંથ બહુજ સુંદર ફારશી હરફમાં લખાયેલો હતો અને ધણોજ જૂનો હોય એમ લાગતો હતો. આકુન્જના એક મોલવી મિત્રે તેને ઝોછામાં ઝોછો સો વર્ષ ઉપર અને તેમના બત્રીજા મુનશી—એ આશરે દોઢસોથી પુણાજસો વર્ષ મુઘીમાં લખાયેલો માન્યો હતો તે ઇતિહાસ અને કથાના મિશ્રણરૂપ હતો; અને કવિતામાં લખાયેલો હતો હવે કવિતા-પછી તે ગમે તે ભાષામાં હોય તોપણ સાંભળવી સગળવી તથા વાંચવી, અને તે પાસે હોય તો ખીજા કશામાં પણ લક્ષ ન લગાડવું, એ મારામાં ત્રીજો મોટો દોષ હતો; આવી રસીલી વાત આ વળી બેતોમાં એટલે તો પછી પુછવુંજ શું ?—એમાંની ધણીખરી કવિતાઓ તો મેં મોઢે પણ કરી નાંખી હતી. આખરે રજ પુરી થઇ અને અમે જુદા પડ્યા; હું મારા અભ્યાસ વ્યવસાયમાં પડ્યો, અને એ એમના સરસ્વતી

સેવનમાં !

આમ વળી કેટલાંક વર્ષો આઘ્યાં ગયાં. એટલામાં મેથ્યુ ગ્રેગરી લુઇ (Matthew Gregory Lewis) કૃત 'બ્રેવો ઓફ વેનિસ (Bravo of Venice) ની નવલકથાનું પુસ્તક આકર્ષિત કરીતે મારા હાથમાં આવ્યું. વાંચતાં તરતજ મને અમારી પેલી ભાટની વાતનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. આકુનજી પાસેજ હતા તેમને તે વિષે કહેતાં તેમણે મને પેલી ફારશી વાતનો તર્જુમો કરી તેના ઉપરથીજ લુઇવાળી વાત ઉત્પન્ન થયેલી છે એમ દુનિયાંને ખતાવવાનું જણાવ્યું. એમાં વિશેષ ખુશી એ થયેલી હતી કે લુઇએ 'બ્રેવો ઓફ વેનિસ'ની વાતનું જર્મન ઉપરથી ભાષાન્તર કર્યાનું લખેલું. એ વાત તેની જીવનકથા લખનાર ખોટી માને છે, પરન્તુ તે ખરીયે હોય ! જે ફારશીમાંથી અરબી ભાષામાં તરજુમો થઇ અરબસ્તાનમાં જઇ ત્યાંથી છટાલી (કારણ બધાં અરબી પુસ્તકોના છટાક્રિયનમાં ઉતારા થયેલા છે) માં અને ત્યાંથી જર્મનીમાં ગઇ હોય તો તે પાણુ સંબંધિત વસ્તુઓ ખરી હોય તેટલા પ્રમાણમાં-આમ બનવું પણ કાંઇ છેકજ અસંભવિત નથી એ-મ આકુનજીના ભત્રીજા મુનશી-કહેતા હતા. લુઇએ આ વાત આ ઓગ-ષ્ટીસમી સદીની શરૂઆતમાંજ લખેલી છે; તેમ આકુનજીની પાસેની જીની ફારસી કિતાબપણ બહુમાં બહુ બરસો વર્ષ કરતાં વધારે જીની કિતાબ ઉપરથી નકલ પણ હોય; કારણ વાર્તા લખનાર કવિનું નામ તથા નકલ કરનારનું નામ બંને હશે તો તે ફાટી ગયેલાં હતાં. સાત્ર પણ જણાતી નહોતી અને જે કાંઇ સાત્ર વિષે નકા કર્યું હતું તે હરફે તથા કાગળ જોઇનેજ કહેલું હતું. કદાચ ઇંગ્રેજ નવલ કથા લખનારના મગજમાં કાંઇ અદભુત રીતે આ વાતનો ખ્યાલ ઉતરી ગયો હોય અથવા તે બંને જીની રીતે પણ બની હોય ! આવા વિચાર કરતાં મગજ ખુબ કામ કરતું નથી, માટે તે હાલ મુક્તતરી રાખવાનું જ યોગ્ય ધારું છું ! મારો વિચાર હવે ફારશી શીખવાનો થયો. પરન્તુ મારામાં એથી અતિ મોટો દોષ આગસ છે; નિત્ય નિત્ય નવીન વિચાર થતા અને ઉડી જતા ! મહેનત કરીને રૂબ લેવાની જિજ્ઞાસાઓ ઉત્પન્ન થઇ તે ગિચારી સત્વર પવનની પાંખ ઉપર અદૃશ્ય થઇ જતી ! વિચારની ક્ષિતિજ-આશાની દૃષ્ટિ મર્યાદા વધેજ નથી હતી, પરન્તુ હું તો ત્યાંનો ત્યાંજ હતો ! આથી જોકે નિત્ય નિત્ય આકુનજી તથા મુનશી સાહેબ જયારે મને ત્યારે કહે કહે કરતા તોપણ તે સર્વ નિષ્ફળજ નવું. કાંઇ કાંઇ વળત હિસાબથી પચીસ પચાસ બેનો અને ગઢથો મોંયે

કરી જતો; પણ વ્યાકરણ સાથે મારું પૈતૃ આધારણુ હતું ! અને તેથી હજી પણ રખડવા કરું છું.

આમને આમ દિવસો ચાલ્યા ગયા. હાલ આકુ-જી જે મને પોતાની કેટલીક શરણી કિતાબો ભેટ દાખલ આપવાના હતા (પરંતુ જે આગસમાં ને આગસમાં હું લેવા ગયો નહોતો), તેમની અન્નકાલે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્વીકારી લીધા ! છેલ્લો જ્યારે હું તેમને મળ્યો હતો ત્યારે તેમણે તે તથા બીજી ત્રણ ચાર દત્તિદાસની કિતાબો મારે સારું કહાડી મુકી હતી. આગસમાં લઈ આપવાનું રહી ગયું; અને પછીથી અમે દૈવ દુનિયોગથી એક બીજાને મળીને શક્યા નહિ. તે અર્થે મને આપવાને તેમણે મુનશીને સોંપ્યા હતા, જેમનું મદાન થોડા વખત ઉપર અકસ્માતથી થઈ ગયું જેમાં અમિએ તેમની બીજી મુલ્યવાન કિતાબો સાથે આનો પણ ભાગ લીધો હતો ! આવી આ વિચિત્ર કથાની ઉપકથા છે ! જે મહાત્માની સાથે સહવાસમાં મેં મારી બાલ્યાવસ્થા ગાળેલી હતી તેમના સ્મરણસાથેજ આ કામ ઉપાડેલું છે. શરણી કિતાબ નાશ પામ્યથી ઇંગ્રેજ ઉપરથીજ અનુકરણ કરવું પડ્યું છે. ઘણાંખરાં નામજર મને સાંભરતાં હતાં તે એનાં એ રહેવા દીધાં છે, બાકીનાં કલ્પિત છે, કોઈ કોઈ ભાગમાં ખંભતના તે વખતનાં નવા-બીદારમાં, પેલી કિતાબમાંથી સાંભરેલા વધારી દાખેલા છે; અને વખતે જો કે કવચિતજ ઇંગ્રેજ મંચકારની દૃષ્ટિથી બદલ જવું પડ્યું છે; પણ પરંતુ તે સર્વ ક્ષમા યોગ્ય ધારી પહેલેથીજ મારી માગી લઈ છું. ઘણે ઠંકાણે સરકત અને શરણી શબ્દોનો નિરંકુશ ઉપયોગ કરેલાં છે. તે જોઈ અયોગ્ય હશે તો પણ ભાષાસાહિત્યના શબ્દકોષની વિવૃદ્ધિને અર્થેજ છે એમ માની વાચકો ક્ષમા કરશે એમ ધારું છું ઘણીજ ઉતાવળથી આ ચોપડી છપાવાને લીધે છાપનાં ઘણાં દોષો રહી ગયેલા છે તેને માટે પણ આ લેખક ક્ષમા માગવા સિવાય બીજું કંઈજ લખી શકતો નથી.

અમદાવાદ.

તા. - ૪-૯૬.

એક અભ્યાસકં.

અનુક્રમણિકા.

વિભાગ પહેલો—અખટલ અને હુંદારા. .

પ્રકરણ ૧ હું. ...	...	...	...	...	ખંભાત.
,, ૨ જી. ...	...	...	...	...	હુંદારા.
,, ૩ જી. ...	...	...	...	...	જાગીની પરીક્ષા.
,, ૪ થું. ...	...	...	...	...	ખંભાત.
,, ૫ મું. ...	...	...	...	...	એકાંત.
,, ૬ હું. ...	...	...	...	...	ગુલબદન, નાજની મનોહર ભત્રીજી.
,, ૭ મું. ...	...	...	...	...	ખુતીની દિલદાર.
,, ૮ મું. ...	...	...	...	...	છુપુંકાવતરં.
,, ૯ મું. ...	...	...	...	...	રમણનનું રહેઠાણ.

વિભાગ બીજો—અખટલ અને ફાજિલ.

પ્રકરણ ૧ હું. ...	...	...	...	...	જન્મતિથી.
,, ૨ જી. ...	...	...	...	...	અદમદનગરીઅમીર.
,, ૩ જી. ...	...	...	...	...	વધારે ગરબા.
,, ૪ થું. ...	...	...	...	...	મુલાખ.
,, ૫ મું. ...	...	...	...	...	ખુતી.
,, ૬ હું. ...	...	...	...	...	ખંભાતના બે મોટામાં મોટા માણસો.

વિભાગ ત્રીજો અખટલ અને ગુલબદન.

પ્રકરણ ૧ હું. ...	...	...	...	...	આશક માણસ.
,, ૨ જી. ...	...	...	...	...	એક ભયકર વચન.
,, ૩ જી. ...	...	...	...	...	મધ્યરાત્રનું મંડળ.
,, ૪ થું. ...	...	...	...	...	છેલ્લો દિવસ.
,, ૫ મું. ...	...	...	...	...	પાંચ વાગે છે.
,, ૬ હું. ...	...	...	...	...	ભૂત.
,, ૭ મું. ...	...	...	...	...	છેવટ.

ખંભાતનો ખૂની.

વિભાગ પેહેલો અખદુલ અને લૂંટારા.

રહાંજ પડી ગઇ હતી,—ય દ્ર કિરણોથી કાંઈક પ્રકાશિત થયેલાં ન્હાની ન્હાની વાદળિયોનાં ટોળે ટોળાંઓએ ક્ષિતિજ ટાંકી દીધી હતી; અને તેમના પારદર્શક નિધાનમાંથી, મહાન રત્નાકર સાગરની સાખાશય ખંભાતના અખાતના નિર્મળ રમ્ય તરંગો ઉપર પોતાની સંપૂર્ણ કાંતિમાં સુંદર પૂર્ણ ચંદ્ર, શાન્ત ભવ્યતાથી ડોલતી હતી. આસપાસ સધળું શાન્ત હતું. રજનિખાનેલની લલિત લહરીઓના રૂપરસથી પાણીનાં ન્હાનાં મ્હોટાં મોજાં મુદ્દમુદ્દ માન ગાતા હતાં, અને કાંઈ કાંઈ વાર દૂરના સુમવારા કરતો શાનળ સમીર જાંદરના ઘાટ ઉપર ટિસાસા તાંખી અદશ્ય થતો હવા. ખંભાતના ભવ્ય મોટા મહેલો તથા ન્હાની ન્હાની-ભાગી તુટી ઝુંપડેઓ માં થઇને પવનની મીઠી દ્હરે એમ સરખા આનંદથી રથતી હતી.

૪૫ * પ્રિય વાંચનાર! અર્વાચીન ખંભાતને પ્રાચીન સ્તબતીય અથવા (આ વાર્તામાં આવેલા) મધ્યકાલીન ખંભાત બદરની સાથે સરખાવવાની તરહી લેતાજ નહિ. એ દીવસ તો ગયા જો ગયાજ. તેનું અત્યારે તો તમને સ્વપ્ન આપતું પણ મુસ્કેલ પડશે. જે જાંદરયાં દર વરશે હજારો નૌકાઓ પ્રવેશ કરતી, જ્યાંથી અસંખ્ય મણુ માલ વિદેશ ચડતો, અને જે પૃથ્વીની સધળા વિશિષ્ટ વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન હતું. તેને હાલ 'જાંદર' કહેવાય પણ પણ ભાગ્યેજ રહેલું છે. જે રાજ્યનો દોર પશ્ચિમ હિન્દુસ્થાનના કિનારાના મ્હોટા ભાગ ઉપર હતો, અને જેનાં નૌકાસૈન્યો આખા અરબી સમુદ્રનું રક્ષણ કરતાં તે હાલ સમુદ્ર ઉપર પોતાનું એકાદ નાનકડું વહાણ પણ ભાગ્યેજ ફેરવે છે. રહ્યું છે માત્ર પોતાની મ્હોટાઇના વખતમાં તેણે અખાતને આપેલું નામ, જે અખાતનો ઉપયોગ પણ હાલ નામનેજ થાય છે? વળી પૂર્વકાળનો કાંઈક ઇતિહાસ અને કાંઈ કાંઈ દંત કથાઓ પણ રહી ગયેલી છે, જે હાલ વખતો વખત આપણને આનંદ આપે છે; પણ ખંભાત મધ્યકાલીન ખંભાત-અરબી સમુદ્રની સધળી ખંભાત નગરીની ખોટ તો હમ્મેસને માટે રહીજ ગયેલી છે.

મધ્યરાત્રિ ચક્ર;—અને હજી પણ એક સોકાર્ત, એકાન્ત પરદેશી અખાતના કિનારા ઉપર બેઠી રહ્યો હતો. વખતે તે સહેરના મન્યુત કોટ દિલા અને વિસાળ ધુરન્ને ખેંચા કરતો. અને વખતે તે પોતાની શોકમય આંખો વિચાર શૂન્ય દષ્ટિથી દરિયા ઉપર નાંખતો. આખરે તે બોલી હોયો:—

“હુ ખી તો તું છુંજ, તો હવે ક્યાં જઈ? આ ખંભાતમાં લો હું ખેડો છું અને હવે વધારે રખડવામાં શો લાભ છે? મહારં શું અસે મહારા સિવાય બધાં ઘસઘસાટ હથે છે. મસફતી તળાઈમાં નવાખ આ રામ લેછે, અને ઘાસની પથારીમાં બીખારી સુતો છે; પણ મારે માથે આ બેઝવાળી, ઠંડી જમીન સિવાય ખીજી એક પણ પથારી નથી. એવો કાઈ માછી પણ નથી કે જેને દિવસે કામ અને રાતે રહેઠાણ ન મળતું હોય, અને હું—અને હું—અરે ! મારી જીંદગીને ફક્ત આપણથીજ પોતાનું રમકડું બનાવનાર ભાવિ ખરેખર બચાવે છે.”

તે આ સ્થળે બેઠા પછી આશ્ચરે વીસમીવાર, પાછો પોતાનાં જર-કંથાં જોવા ચક્ર ગયેલા લુમડાંના યુંઝા ફરીથી તપાસવા લાગ્યો.

“અરે, ખુદા ! એક દમડી પણ નથી; અને હું તો જીવે મરી જાઉં છું.”

તેણે પોતાની તલવાર ખુલ્લી કરી; આંદનીમાં આમ નેમ ફેરવી અને તેને ચળકતી જોઈ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યો.

“ના ના. મારી જીતી અને સાચી સહચરી ! આપણે બે તો જીવ્યાં પડવાનાંજ નથી. જીવથી મારો જીવ જાય તો બન્ને, પણ તને તો મારી પાસેથી ખસેડવાનોજ નથી. તને જ્યારે અમીનાએ મદને બેઠ ત-રાંકે આખી પટામાં મારી કમરે બાંધી. ત્યારે કેવો સોનેરો સમય—આનન્દન વખત હતો ! મેં તને તથા અમીનાને સાથે એકજ વખતે યુનન બીધું હતું, એ કેવી દિવ્ય પળ હતી ! એ તો આપણને મુકી દઈને બીજી દુનિયામાં ન્દાથી ગઈ, પણ તું અને હું આ દુનિયામાં તો કદી જીવ્યાં પડવાનાંજ નથી.”

તેણે પોતાની આંખમાંથી ઢળતું એક આંસુ હાથવતી લોહીનાંખું,

“હો ! એ આંસુ નહિ હોય ! રાત ઠંડી છે અને પવન સખલ છે, તેથી આંખોમાં પાણી આવતું હશે. આંસુ ! છટ ! મારા રોવાના દિવસો તો ક્યારનાએ ગયા છે.”

આ પ્રમાણે બોલતે બોલતે, તે હાત ભાગ્ય (કારણ એની દીલગીરી

તથા દેખાવ ઉપરથી જણાવું હવું કે, તે દુઃખીજ હતો) મનુષ્યે પોતાનું માથું જમીન ઉપર પછાડ્યું, અને પોતાને જન્મ આપનાર પળને ગાળો દેવાને તેણે હોઠ ઉઘાડ્યા, એવામાં એકદમ પાછો જાગૃતિમાં આવી, સ્વસ્થ થયો. તેણે પોતાના છુટણ ઉપર માથું મુક્યું, અને પોતાના બાપદાદાના કિલ્લામાં જે ગીત તેને અતિ પ્રિય હતું, તે દિલગીર મ્હોંએ ગણગણવા લાગ્યો.

“અરે! હા. ખરી વાત”. તે પોતાના મનમાં બડમડ્યો, “જો હું ભાવિપ્રદારથી નમ્ર થાઉં, તો પછી માફ નામતો ખરેખર બોળાવાનુંજ.” એવામાં થોડકે દૂર કાંઈ ખખડાટ સંભળાયો. તેણે આસપાસ જોયું. તો પાસેના રસ્તા ઉપર, આછી ચાંદનીમાં, એક ઉચ્ચ કદની મનુષ્યાકૃત ડગલો ઝોલી, આમ તેમ ફરતી દેખાઈ.

“મને ઈશ્વરેજાણેજ આહિં આણ્યો છે. હા-હું-હું-ભીખ પણ માગીશ. સુરતમાં એક લુચ્ચા તરીકે ગણાવા કરતાં ખંભાતમાં ભીખ માગવી પણ સારી, અંધરે હાલ ભીખારીનું અંતકરણ પણ ઉમરાવ હોઈ શકે”

આ શબ્દો તે બોલ્યો, કે તરતજ તે જમીન ઉપરથી ઉભો થયો અને તે પાસેના રસ્તા તરફ ચાલ્યો. તેણે તે રસ્તાના એક છેડામાં પ્રવેશ કર્યો, એવામાં તેણે બીજે છેડેથી કોઈ બીજા માણસને આવતો જોયો; અને આ માણસ આવતો દેખાયો કે, પેલો ડગલો ઝોલીને ફરતો હતો તે માણસ એકદમ પાસે અંધારામાં સંતાઈ ગયો.

“આનો શું અર્થ હશે?” આપણા ભીખારીએ વિચાર કરવા માંડ્યો, “પેલો સંતાનાર મોતની, વગર પરવાનાના, કાસદોમાંનો એક નહિ હોય! અથવા કોઈ અધીરા વારસની પાસેથી શી લાઠ, આ બેદરકાર, બે ખખર માણસનો ખખનો તે વારસને મળે માટે, તેને સ્વધામ પહોંચાડવા તો આપ્યા નહિ હોય પણ માગ પ્રમાણિક મિત્ર એટલી બધી ખાત્રી રાખીશ નહિ, હું તારી પાસે છું.”

તે અંધારા બધી જરા વધારે પાછો હત્યો, અને છાને માને, ધીમે ધીમે તે સંતાયજા માણસની પાસે આવી પહોંચ્યો; તે સંતાનાર હજી પોતાની જગાએથી જરાએ ખસ્યો નહોતો. તે પ્રવાસી તેમની પાસે થઈને ગયો કે તરતજ તે સંતાયજો મારો તેના તરફ અચાનક કૂદી પડ્યો અને

પોતાને જમણે હાથે ચળકવું અંજર તેના ઉપર ઉગામ્યું; પણ તે, તે મારે તેની પેલાં, પેલા બીખારીએ તેને એકજ ચુકાથી જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યો.

તે નવા આવનારે એકદમ પાછળ જોયું; તે ખુની ઉતાવળથી ઉડી નાશી ગયો; તે બીખારીએ મહોં મલકાવ્યું.

“ શું છે ? ” તે પ્રવાસીએ પુછ્યું, “ આ ગધું શું છે ? ”

“ અરે, સલકાર ! નરા ગમ્મત; પણ એથી આપની જીંદગી બચી ગઈ.”

“ શું ? મારી જીંદગી ? કેવી રીતે ? ”

“ પેલો પ્રમાણીક ગૃહસ્થ, જે હમણાંજ પલાયન કરી ગયો, તે તમારી પાછળ ગિલાડીની પેઠે છુપાતો છુપાતો આવ્યો, અને તમને મારવાને અંજર ઉપાડ્યું એવામાં માંહે એને જોયો. મેં તમારી જીંદગી બચાવી છે અને તે નોકરી એકાદ ન્હાના સિંકકાની કિંમતની હશેજ સાહેબ ! મને કાંઈ પૈસા આપવાની કૃપા કરો, કારણ હું જીવ્યો-તરશ્યો અને ટાઢથી ઠંડો થઈ અકળાઈ ગયેલો છું.”

ચાલ્યો જા, ઠગ ! હું તને અને તારી લુચ્ચાઈએને સારી રીતે જોળખું છું આ બધી તમારા બે વચ્ચે મહારી થેલી પડાવવાની ચુકિત મને ચારાના હાંથમાંથી બચાવ્યો એમ કહીને મારી પાસેથી પૈસા તથા આમાર કહાવવાની ચુકિત તો બહુ સરસ છે ! ચાલ્યો જા, લુચ્ચા ! આવી તારી ઠગાઈઓથી નવાબને બોળાવે હોય તો બોળાવજે; પોદુમલ પાસે તારું કાંઈજ ચાલવાનું નથી, એ ખુબ યાદ રાખજે.”

તે ગરીબ જીભે મરતો બીખારી સ્તબ્ધ બની ઉભોજ રહ્યો અને આ મહેજા મારતા પ્રવાસી તરફ જોઈ રહ્યો.

“ના. સરકાર ! મારા જીવના સમ. હું જોલ્યો એમાં કાંઈ જીડું નથી. બધુંજ સાચું છે. મારા ઉપર દયા કરો, નહિ તો રાતમાં જીખથી મરીજ જાઉં.”

ચાલ્યો જા ! એકદમ ચાલ્યો જા ! નહિતો મથરના સોગન—,”

તે નિર્દય માણસે કમરબંધમાંથી પિસ્ટલ કઢાડી અને પોતાના જીવન રક્ષક સામી તાકી.

“જો ખુદા ! આવીજ રીતે અંભાતમાં નોકરીનો બદલો મળે છે ?”

“સીપદઓ દુર નથી, અને હું ખુબ પાડું એટલીજ વાર છે—”

“ ખરેખર ત્યારે શું તમે મને લુટારો ધારોછો.”

“ મારી ક્ષિપામણુ માની ગુપચુપ ચાલ્યાં જવામાંજ તને લાભ છે.”

“ સાંભળો સાહેબ ! મારા ધારવા પ્રમાણે પીરુમલ તમારું નામ છે; અને હું ખંભાતમાં, મેં જોએલા ઠગોમાંના ખીખ ઠગ તરીકે તે લખી રાખીશ. ”

તે ક્ષણેક બોલેતો બંધ રહ્યો; અને પછી તે ભયંકર અવાજમાં બોલી ઉઠ્યો, “ જ્યારે તું પીરુમલ ! હવે પછી અખબુલતું નામ સાંભળે ત્યારે ધરજળે ! ”

અખબુલ પાછો ફર્યો અને કંઈકદિવસ ખંભાતનિવાસીથી દુર ગયો.

પ્રકરણ ૨ જી.

લુટારા.

હવે તે નિર્ભાગી માણસ ખંભાતના રસ્તાઓમાં ગાંડા જેવો દોડતા માંડ્યો. તે ભાવિની મશ્કરી કરવા તથા વખતે હસવા અને વખતે ગાળો દેવા લાગ્યો. વખતે એકદમ ઉભો રહી કોઈ મોટું અને અદ્ભુત સાહસ કરવાનો વિચાર કરતો દેખાતો; અને વખતે તે કામ પુરું કરવાને ઉતાવળથી જતો હોયની એમ એકાએક આગળ દોડતો પણ માલમ પડતો.

રાજમહેલના એક થાંભલા પાસે ખેસી, તેણે પોતાનાં દુખનું પુનઃ સ્મરણ કરવા માંડ્યું. તેની આમ તેમ ફરતી આંખો આરામ શોધતી જણાતી હતી, પરંતુ તેતો દુર્લભજ થઈ પડ્યો હતો.

“ નશીબ ! ” તે આખરે ખરેખરો નિરાશ થઈ બોલી ઉઠ્યો. “ ભાવિએ મને, દુનિયાંને આશ્ચર્ય પમાડે, એવાં અદ્ભુત સાહસો અથવા સ્તબ્ધ કરી નાંખે એવાં ધોર પાપો કરવાનેજ નિર્ભાણુ કરેલો છે. આશ્ચર્ય પમાડવું, એ મારા નસીબમાંજ છે. પરવીઝ કદી મધ્યમ સ્થિતિમાં રહી શકેજ નહિ; પરવીઝ સાપારણુ મનુષ્ય તરીકે વર્તી શકેજ નહિ. નશીબે તો મને અહિં આણ્યો નહિ હોય ? કોઈના સ્વપ્નામાંયે હશે કે, સુરતના મોટામાં મોટા ઉમરાવનો પુત્ર બીખ માગલાને ખંભાતની દયાનો આશ્રય લેશે ? હું—હું જે અદ્ભુતમાં અદ્ભુત કામો કરવાને ચારીરખજ તથા માનસિકશક્તિથી યોગ્ય છું એમ મને લાગે છે, તેજ હું આ અસહકારશીલ શહેરના રસ્તાઓમાં આજ ચીંથરેલા બન્ટકુંજી અને ભુખમરાનાં પંડામાંથી જીંદગી કેમ બચાવવી તેને માટે વૃથા પ્રયાસથી સાધનો શોધ્યા કરું છું. જે મનુષ્યોનું ચારી શ્રીમન્તાઈ પોષણ

કરતી, જેઓ મારે ઘેર સાંઈપ્રસના x ઉત્તમોત્તમ દ્રાક્ષરસમાંથી પોતાની તથા છીપાવતા, અને જે દુનિયામાં ઉત્પન્ન થતી સર્વોદ્દૃષ્ટ વસ્તુઓમાં મારી સાથે બેસી બોજન લેતા, તેજ નરાધમો હવે મને મારી ખરી તાંગીની વખતે કાચાપાકા રોટલાનો એક ટુકડો પણ આપતાં જીવ ચંચલાળેછોઅરે ખુદા ! આ બધું તો એટલું બયંકર છે કે તે મારાથી સહન કરી શકાવું પણ મુશ્કેલ જ છે. માણસો તો કશર છેજ-પણ ધર્મરેય નિર્દય ? ”

તેણે બોલતે બોલતે જરા શ્વાસ ખાધો.

“તોપણ હું સર્વ સહન કરીશ—હું મારા ભાવિને તાબે થઇશ હું દુઃખને દરેક રસ્તે જઇશ અને મનુષ્ય દુર્દશાની દરેક સ્થિતિ નિહાળીશ. મારૂં નશીબ ગમે તેવું હોય તોપણ હું મારી જાત ઉપર મારી પોતાની સત્તા રાખીશ અને હું મારું નામ કદીપણ બોળીશ નહિ; ગમે તે થાઓ તો પણ હું હમેશાં અદ્ભુત કામોજ કરીશ. બસ ! અમીર પરવીઝ જેના ઉપર આખું સુરત શહેર દિવા શિલા થઈ જતું તેને ભુલી જવો; હવે ! હવે હું બીખારો અગદુલખુ.” બીખારો ! એ નામ જે કે સાંસારિક સ્થિતિની તુલનામાંતો છેલ્લુંજ છે, તોપણ તે ભુખે મરતાં, જાતિ બદલ થયેલા તથા મનુષ્યપદને પણ અયોગ્ય એવાં પ્રાણિયોમાંતો પ્રથમજ છે ”

તેણે પાસે કાંઈક ખખડાટ સાંભળ્યો. અગદુલે આસપાસ જોયું. પેલો મારો, જેને તેણે જમીન ઉપર પછડાડ્યો હતો તેને તથા તેને ગળેલા તેના બે મોગતીઓને તેણે જોયા. જેમ તેઓ આગળ વધતા. તેમ તેમ તેઓ અરે તરફ નજર નાંખતા હોંડતા હતા. તેઓ કાંઈને શોધતા હતા.

“ મનેજ બોલેછે, ” અગદુલ મનમાં જાગડ્યો; અને પછી થોડાં યત્નમાં આગળ ચાલી, તેણે ઝોઠ દાખીને સીસોટી વગાડી.

તે ચોરો ગુપચુપ ઉભા રહ્યા; માંહોમાંહે મસલત કરી અને કાંઈ પણ નિર્ણય ઉપર ન આગ્યા હોય એમ વિચાર કરતા ઉભા.

અગદુલે ખીજવાર સીસોટી વગાડી.

÷ સામપ્રસ એ. ભુમધ્ય સમુદ્રના હીન્દાન્ટ નામના ભાગમાં એ-શિયામાં દુનોસ્તી દક્ષિણે આવેલો એક એટ છે જે હાલ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના કબજામાં છે. ત્યાના ઉત્તમ દ્રાક્ષરસો મધ્યકાળના ઇતિહાસમાં બહુજ પ્ર-સિદ્ધિ પામ્યા હતા.

“એતો પેલોજ,” તેણે તેઓમાંના એક જણને સ્પષ્ટ રીતે બોલતાં સાંભળ્યો. અને કાણેક પછી તેઓ ધીમે ધીમે તેની પાસે આવ્યા.

અખદુલ પોતાની જગાએ તો ઉભોજ રહ્યો, પણ તેણે પોતાની તલવાર ખુલી કરી.

તે ત્રણ લુટારા (જેમણે મેં ન દેખાય એવી રીતે લુટારાં ઓઢેલાં હતાં તે) તેના થોડેક છેડે ઉભા રહ્યા.

“કેમ છે? અહ્યા તેમનામાંના એક બોલ્યો, “શું” છે? તલવાર ખુલી રાખીને કેમ ઉભો છે?”

અખદુલ—“તમારા જેવાને તો દુર રાખવામાંજ માલ છે; કારણ કે હું તમને ઓળખું છું. તમે એવા પ્રમાણિક ગૃહસ્થો છો કે જેમની આજીવિકા ખીન્નઓના જીવ લેવા ઉપરજ ચાલે છે.”

પેલો લુટારો—“તેં સીસોટી અમને બોલાવવાને નોતી વગાડી?”

અખદુલ—“હા એટલા માટેજ.”

એક લુટારો—“અને અમારે શું કામ હતું?”

અખદુલ—“સાંભળો! હું એક દુઃખી ગરીબ, અને લુપ્તે મરતો પ્રાણી છું. તમારી લુટમાંથી મને કાંઈક આપો.”

એક લુટારો—“શું બીજા! હા-હા-હા! મારા જીવના સગ આ કાંઈ બેવકુફ છે, બીજા અમારી પાસેથી બીજા!—ખરેખર! તને ખરેખર બીજા આપીશું અને વગી ખુશ!

અખદુલ—“અથવા મને પચાસ રૂપિયા આપો, અને જ્યાં સુધી હું તે પુરા ન કરી આપું ત્યાંસુધી હું તમારી નોકરી કરવાને બંધાઈશ.”

એક લુટારો—“અહાહા! હવે મહેરબાની કરીને કહીશ કે તું કાણ છે?”

અખદુલ—“એક દુઃખી મનુષ્ય. આખા ખંભાતના રાજ્યમાં મારાથી વધારે દુઃખી કોઈ નથી, હાલતો હું આવો છું—પણ હવે પછી!—સુઅ્યાઓ! મારામાં પણ શક્તિ છે. આ હાથ ત્રેવડા બખ્તરાળી છાતી પણ વ્હીંધી શકે તેમ છે; આંખો ગાઢ અંધારામાં પણ ધારેલે ઠેકાણે સળગડ કટાર મારવામાં મદદ કરી શકે એવી છે.”

એક લુટારો—“ત્યારે તેં મને હમણાંજ શા માટે પાડી નાંખ્યો હતો

અખદુલ—“ધનામની આજ્ઞાએ; પણ મેં તેની જાંદગી બચાવી તેના બદલામાં તે હવે મને એક પાઈ પણ આપી નહિ.”

એક લુટારો--“ન આપી ? એતો વળી બહુ સાર થયું. માંભળ, રત ! તું સાચુંજ કહે છે ? ”

અમદુલ--“ નિરાશ કદી જુદું બોલાવતી નથી.

એક લુટારો--“પણ મુલામ ! જો તું દ્રોહી નીકળ્યો તો--”

અમદુલ--“મારૂં રદ્ય તમારા હાથ પાસેજ જશે. અને તે બખતે પણ અત્યારે છે તેવીજ તમારી કટારો તીક્ષ્ણ હશે.”

આ ત્રણે બચકર સાથીઓ દુર જઈ ચોડી પણ સુધી માંહોમાંહે એક ખીજની સાથે ગોઠવણ કરી, અને પછી પોતાની કટારો જે તેમણે પહેલેથીજ લપાડી કરીને હાથમાં રાખી હતી તે મયાન કરી.

“આત્મ, ત્યારે” તેઓમાંના એક જણે કહ્યું, “અમારૂં સાથે અમારે મકાને ચાલ. કેટલીક બાબતોની રસ્તા ઉપર વાત કરવી એ મુરખાઈ બરેલું છે.”

“ચાલો, હું તમારી પાછળ આવું છું,” અમદુલે જવાબ દીધો “પણ યાદ રાખજો કે મારી સાથે દુબન તરીકે વાર્યા તો પછી હું છું ? -દોસ્ત ! હમણાં તારાં હાડકાંને જરા જોરથી પછાડ્યાં માટે માફ કરજો તેના બદલામાં તારો સાચો સાથી થઈશ.”

અમે પણ સોગન પુવેક કહીએ છીએ કે તને કાંઈ પણ ઇજા નહિ થાય, “તે લુટારાઓ એક અવાજે બોલી ઉઠ્યા,” તને જે ઇજા કરશે તેને અમે પણ દુબન મણીશું. તારા જેવા સ્વભાવનો શોખતી ઠીક છે ચાલ, હવે અમારી સાથે ચાલ અને બે ચિંકર રહે ! ”

તેઓએ હવે આમળ ચાલવા માંડ્યું અને અમદુલ તેમનામાંના જે જણની વચમાં ચાલ્યો. તે પોતાની આસપાસ શક બરેલી દૃષ્ટિથી વારંવાર જોતો, પરંતુ તે લુટારાઓમાં કપટના કાંઈ પણ ચિન્હ તેને જણાયાં નહિ. તેઓ તેને કેટલેક છેટે લઈ ગયા અને આખરે એક ખડી (નહેર) પાસે આવી પહોંચ્યા જ્યાં એક હોડકું બાંધી રાખેલું હતું, તે છોડી તેઓ તેમાં બેસી હલેસાં મારતા ખંભાતના એક છેક ખુણાના બાગમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં તેઓ ઉતર્યા, વળી પછી કેટલીક ગલી મુચીઓ ઝાળંગી અને આખરે એક સારા દેખાવના ધરતું બારણું ઠોક્યું. તે એક મુવાન સ્ત્રીએ લપાડ્યું અને તેમને સર્વને એક સાદા પરંતુ સગવડવાળા ઝોરડામાં લઈ ગઈ. ગભરાયલા અને અડધા ખુશી તથા અડધા ચિંતાગસ્ત થયેલા અમદુલને જોઈને તેણે કેટલીકવાર તેના તરફ આશ્ચર્યદૃષ્ટિથી નજર ધાંધી

અને અખદુલ પણ પોતાને ક્યાં લઈ જવામાં આવ્યો છે એ નહિ જાણવાથી હજી પણ તે લુટારોના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે એ સહી સલામતી ભરેલું નથી એમ ધારતો હતો.

પ્રકરણ ૩ જી.

બળની પરિક્ષા.

લુટારા પુરા એકાએ નોતા એવામાં રમજનન(કારણ તે આ યુવાન સ્ત્રીનું નામ હતું તે-) ને જારણ ઉઘાડવા બોલાવવામાં આવી, અને હવે આ મંડળીમાં એ નવા આવનાર ઉમેરાયા, જેમણે પોતાના અખદુલ પરાણને નખથી તે શિખા યુધી તગાડ્યો.

“હવે ત્યારે,” જેણે અખદુલાને આ માનવંતા મંડળમાં દાખલ કર્યો હતો, તે બોલ્યો, “ચાલ અમને જોવા દે તું દોના જોવો છે.”

આમ બોલતે બોલતેજ તેણે એક પ્રકાશિત દીવો ઉઘો કર્યો, અને તેની જ્યોતનું તેજ અખદુલની મુખાકૃતિ ઉપર સંપૂર્ણ રીતે પડ્યું.

“ખુદ પનાહ! રમજનન ખુમ પાડી ઉઠી, “એને અહિંથી હાંકી કહાડો! કેવો કદરો કુતરો છે.

તેણે પોતાનું મોં ખીજી તરફ ત્વરાથી ફેરવી દીધું, અને પોતાના હાથમાં સંતાડ્યું. આવા વખાણ સાંભળી અખદુલે એક બચકર આજો કરી પોતાનો સંતોષ દર્શાવ્યો.

“લુચ્ચા!” તે લુટારાઓમાંના એકે કહ્યું. “કુદરતે પોતેજ તને ખુની તરીકે ધડ્યો છે;--માટે ચાલ સાચું કહે! આટલા બધા દિવસ સુધી કાંશીના લાકડાના સપાટામાંથી શી રીતે છટકી ગયો છે? તું હેલીવાર કોઈ તુરંગમાં બેડીઓ રહેવા દઈ નહાશી આવ્યો છે? અથવા જા-ઉધું” એટલું પણ કહેવા રહ્યા શિવાય, દેશ નિકાલની કેમ જગોએથી ચાલ્યો આવ્યો છે?”

અખદુલે શાન્તિથી જાને હાથ વાળી અદ્ય કરી.

“જો હું તમે કહો છો તેવોજ છું,” તેણે પોતાના સ્વરથી સાંભળનારાઓને થરથરાવતાં, દ્યદ્યો બરેલી રીતે કહ્યું. “તો તે વળી વધારે સાફ બિંબમાં હું ગમે તેઓ થાઉં. તોપણ હથરને મારો વાંક કહાડવાનો હક નથી, કારણ કે હું જો અને જોવાહું. તેજ અને તેવોજ તેજ અને જનાઓ છે.”

તે પાંચેખુનીઓ જરા આધા ગયા, અને મસલત કરી. આ છુપી વાતચીતનો વિષય શો હતો તે સમજવું તો સહેલુંજ છે. આ પ્રમાણે ચાલતું હતું તે વખત અમદુલ શાન્તિ અને જે દરકારીથી બેસી રહેલો હતો થોડી મીનિટ પછી તેઓ પાછા આવ્યા. તેઓમાંનો એક જેનો ચહેરા ધણેજ કદરૂપો હતો અને જેનું શરીર જોતાંજ ધણે મજબુત હોય એમ લાગતું હતું તે ખીન્નઓ કરતાં થોડાં પગલાં આગળ આવ્યો અને તેણે અમદુલને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

“સાંભળ બાંધખંધ ! ખંભાતમાં ફક્ત પાંચજ લુંટારા છે; તેમને તું તારી સમક્ષ જુવે છે. તું છઠો પદ્મશ ? તને પુરતું કામ મળશે. તેનીતો તારે ખાત્રીજ સખતી. માઈ નામ મહમદખાન છે અને હું આ ટોળાનો ઉપરી છું; આ રાતા યુઝ્ઝાવાળો પહેલવાન ઉભો છે તેનું નામ રશ્મિલ છે; પેલો શુરવીર જેની આંખો ગિલાડાના જેવી ચળકે છે તે સાલેદીન છે; આજ રાતે તેં જેનાં હાંડકાં ખોખરાં કર્યાં તેનું નામ શેરખાં; અને પેલો રમજાનની પાસે જાડા હોઠવાળો રાક્ષસ ઉભો છે, તે નહારસિદ્ધ કહેવાય છે. હવે તું અમને બધાને ઓળખેછે—અને તું દમડી વિનાનો ભૂત છે. તેથી અમારી ટોળીમાં તને આવવા દેવાને અમે પુક્તી છીએ; પણ અમારે પહેલું એતો જાણવુંજ જોઈએ કે તું અમારી સાથે દગો રમતો નથી ? ”

અમદુલે મોં મલકાવી, તે જરા કસાણું કરી ખોખરા અવાજથી જવાબ દીધો—“હું જુએ મરી જાઉં છું.”

“અલ્યા, એમાં જવાબ દે. તું અમારી સાથે પ્રમાણિકપણાથી ચાલીશ.”

“એ તો આગળ ઉપર એની મેજેજ જણાઈ આવશે.”

“સાંભળ લુચ્ચા ! અને દગાનો પેહેલોજ થક આવશે કે તેની સાથે તું તારો જીવ ખોમશ. નવાખના મહેલમાં સંતાયો હોમશ અને ખંભાતની સખતી સતા તાઈ રક્ષણ કરતી દશે તોપણ—અરે ! નવાખની બાથમાંથી અને સેંકડો તોપોના રક્ષણમાંથી પણ તને પકડી આણી અમે તારો જીવ લઈશું. ગમે તો મસીદમાં જઈને બરા હયોમશ અથવા ગમે તો પીરની કબરમાં નાશીને છુપાયો હોમશ તોપણ ખરા મધ્યાને પણ અમે તાઈ ખુન કરીશું. આ બાબત બરોબર વિચાર કર ! અને અમે ખુની લુંટારા છીએ, એ જુલતો નહિ.”

“તમારે આટલું બધું બાપજી કરવાની કાંઈજ જરૂર નથી—પણ

મને પહેલું કાંઈ ખાવાને આપો; પછી તમારી સાથે તમે કહેશો ત્યાં સુધી હું તડાકા મારવાને તૈયાર છું. હાલ તો હું શુષ્કો ચલો છું. ધાનનો છેલ્લો દાણો મોંમાં ગયે ચોવીસ કલાક તોફાનનાથી ગયા છે. ”

રમજાને બધાંનાં બાણાં પીરસ્યાં; ખોરાક ઉત્તમ અને સ્વાદિષ્ટ હતો અને સર્વ સાહિત્ય મરમ તથા તાજુંજ હતું. દરેકની પાસે મધુર દ્રાક્ષ-રસથી ચળકતા પ્યાલાઓ મુકવામાં આવ્યા.

અહ્યા ! અહિં હિન્દુ અને મુસલમાન, બહેરા તો એકદાજ બો-ગવે છે ને શું ? ” અમદુલ રજુમદ્દ તથા નદારસિંહને રમજાને પીર કોલાં બાણાં ઉપર બેસતા જોઈ બોલી ઉઠ્યો.

મદમ્મદે ઉત્તર દીધો, “અમારા મંડળમાં કોઈપણ પ્રકારનો બેદ અમે રાખતાજ નથી; હિન્દુ અને મુસલમાન બે બાઈ છે; ખુદાએ એ-મને પણ પેદા નથી કર્યા ? મુદલાઓ અને શાસ્ત્રીઓને સામસામાં માથાં કુટવાં હોય તો બંને કુટે, પણ અમે તો—”

“ચાલો, હવે શરૂ કરો ! ” અમદુલ બોલી ઉઠ્યો.

હુંટારાઓનું ભોજન શરૂ થયું.

“જે એને જરાક પણ માણસનો આકાર હોત, તો કાંઈક પણ કં-ઠાળા વિના એના સામું જોઈ શકાત,” રમજાન પીરસ્તે પારસ્તે બયડી. “એની માનું નક્કી સેતાન સાથેજ લગ્ન થયું હશે કે તેને પેટ આવા બયંકદ ચહેરાવાળો પુત્ર પાક્યો ખરો એણે કાંઈ મોંયે ઢાંકણું તો નહિ ઢાંકયું હોય ?—પણ મેં તો આવું બદ સુરત ઢાંકણું પણ જોયું નથી. ”

અમદુલે એને કાંઈ ગણકારીજ નહીં તેણે તો સ્વસ્થ ચિત્તથી આ-રોગવા માંડ્યું હતું તથા જણે આવતા ૭ મહીનાનું સામટું ખાઈ ભેમી-હોયની એમ દારૂના પ્યાલા ઉડારતો જમીજ ગયો. તે હુંટારા સાનંદાશ્વ-રથી એક ખીજાની સામે જોવા લાગ્યા અને આવો કિમતી સાથી મળી આવ્યો તેથી એક ખીજાને હર્ષની નીશાનીઓ કરવા લાગ્યા.

અમદુલ ક્રોતા જેવો હતો. એ જણવાની વાંચનારની મરજી હોય તો તેમણે એક યુવાન અને મજબૂત અવયવ વાળો માણસ ધાસી લેવો. જો, તેનો ચહેરો જોઈ બવશુતિ * તથા મિલટને વર્ણવેલા બયાનક દેખા-વોમાં સર્વને કમકમાટી છુટાવે અને શરીરનાં રૂવે રૂવાં ઉમાં કપી દે એવાં ચિત્રોમાં પણ, સર્વથી બયંકર અને કંટાળો ઉપજાવે એવો તથા સુંદર અવયવોની ખુબસુરતીને પણ ઢાંકી દે એવો નહોત તો દેખાવડો મજબૂત

૧૫ મ અને તેજસ્વી પરન્તુ લાંબા અને સીધા વાળ તેની જુરી ગરકમ તથા પીતરંગી ચહેરાની આસપાસ આમ તેમ હડતા હતા તહેનું મોં એટલું પહોળું રહેતું કે તેની ઘડો તથા રંગી ભેરંગી દાંત તેમાંથી ડોકિયાં કર્યા કરતાં હતાં, અને તેના ચહેરા ઉપર ચામડીનો ક્રિક એવા પ્રકારનો ધુન્નરો નિરંતર ચલા કરતો હતો કે જેની મુખાકૃતિ જોનારને તે હમેશાં જાણે દંતિયાં કર્યા કરતો હોયની, એમ લાગતું તેની આંખ (કારણ તેને એકજ આંખ હતી તે) તેના માથામાં હાડી ઉતરી ગયેલી હતી અને તેનો ડોળો જે જરાક પણ દેખાત તે તેની કાળા, વાળથી ભરચક થયેલી ભમર લીધે ઢંકાયસોજ રહેતો આપણે કોષ છખીમાં પણ બાગ્યેજ એકઠાં થએલાં જોઈએ છીએ એવાં સમજાં અગ્નિષ્ટ, ખેડોળ અને બયાનક સ્વરૂપોતું વિકરાળ સંમેલન એવી તો વિચિત્ર રીતે તેના ચેરામાં થએલું હતું કે, તે બુદ્ધિની મોભાચતા (શિશિલતા) દર્શાવતું હતું હૃદયની દૃષ્ટતા સુચવતું હતું અથવા ને બંને સાચેજ રહેલાં છે એમ બતાવતું હતું એ સમજવું જોનારને મુશ્કેલ પડ્યા વિના રહે એમ નહોતું.

“ હાજી ! હવે મને શાન્તિ વળી ! ” અખદુલ એક દારૂથી ભરેલા ખાસાને આળસ ખાતાં લાત મારી, ઢોળા નાંખી કહ્યું “ બોલો ! હવે મને જે પુછવું હોય તે પુછો મારા વિશે જે પુછશે તે બાબત જવાબ દેવાને નવરો થયો છું ” મહમદે કહ્યું, “ પહેલી વાર તો એ છે કે હું મારે તારા જોરની પરિક્ષા કરવી પડશે કારણકે, આપણાં ધંધામાં એની તો પહેલીજ જરૂર છે. તને કુસ્તી કરતાં આવડે છે ? ”

“ મને ખબર નથી અજમાય કરી જુવો ! ”

રમજાન ! આધીપત્ત; હવે જો, અખદુલ ! પેલા હજી શીખાઉ એ એક સંસ્કૃત મહા કવિ. હતો “ માલતી માધવ ” નામનું નાટક બચંકર રસનો અદ્ભુત ચિતાર નજર આગળ ખડો કરે છે.

એ એક ઇંગ્લેન્ડ મહા કવિ હતો તેનું *Pardise Lost* (સ્પર્જાત) નામનું કાવ્ય પણ એવાંજ અલૌકિક અને અદ્ભુત ચિત્રો અતુપમ કારીગરી અને દ્વિતીય શક્તિથી સમક્ષ તદ્દિશ કરે છે ?

મિત્ર રા શેરખાંતી પેડે અમારામાંથી ખીજા કોને તું તેટલીજ રહેલાધથી ખીરાવી શકે તેમ છે ? ”

“ ખીજા કોને ? ” અખદુલ બોલી ઉઠ્યો. “ તમને બધાને, અને વળી ખીજા પાંચ છ તમારા જેવા નામદં કમખખો તમારી સાથે હોય

તો તેમને પણ—” આટલું બોલી તે બેઠો હતો ત્યાંથી કુદકો મારી ઉઠ્યો, તલવાર દુર ફેંકી દીધી, અને પોતાની એક આંખ મચમચાવતો મલ્લની પેઠે હાથ તથા પગ ઉપર ફડકા બોલાવતો ઉભો રહ્યો.

લુટારા એક અવાજે તેના મોં સામું જોઈ ખડખડાટ હસી પડ્યા.

અળદુલે ગુસ્સામાં ગળંગા કરી, “ ચાલો હવે ત્યારે કુસ્તી માટે ! વાર કેમ કર્યા કરો છો ? ”

મહમ્મદે કહ્યું, “ મારી શિખામણ માન; મારી એકલાની સાથે જો-ટલું થાય એટલું કરી જો, અને પછીજ તને ખચર પડશે કે તારે કેવા માણસોની સાથે કુસ્તી કરવાની છે. તું એમ ધારે છે કે અમે દાદી મુછ વગરનાં છોકરાં, અથવા નાના નાન્યુક ગૃહસ્થો છીએ ? ”

અળદુલ જવાબમાં માત્ર તિરસ્કારથી હસ્યો. મહમ્મદે પોતાનો મિ-બાજ બોલ્યો, અને તેના સોયનીઓ ખુમે તથા તાળીઓ પાડવા લાગ્યા.

“ ચાલો ! ” અળદુલે મોટો ઘાંટો કહાડી કહ્યું, “ હવે હું ખરેખર દહેરમાં છું; અચ્ચાઓ! સાંભળજો. ” અને એકદમ ઉભા રહી, તેણે જ-મ જેવા મમ્મદને એક બાળકની પેઠે ઉચકી માથા ઉપર ઉપાડીને ફેંકી દીધો; જમણા હાથ ઉપર નહારસિંહને તથા ડાબા હાથ ઉપર શેરખાંને ચાકેકા લાતથીજ જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યા; સાલેદીનને પગ પકડીને એ-રડાને સામે ખુણે ફેંકી દીધો; અને રણમલને એકજ મુકીથી પાસેની પાટ ઉપર બેથુધ્ધ કરીને ચત્તાપાટ ગિરવી દીધો.

નરમ થએલા લુટારા બરોબર શુદ્ધિમાં આવે તેને બે ત્રણ મિનિટ થઈ ગઈ; અળદુલ મત પાડાની પેઠે બરાડા પાડવા લાગ્યો; આશ્ચર્ય પામે-લી રમજાન આ બચંકર દેખાવ જોઈ ધ્રુજવા લાગી.

“ પેગંબરની કબરતા સમા ! ” આખરે પોતાનાં ટીચાયલા અવયવો પંપાળતો મહમ્મદ બોલી ઉઠ્યો, “ આ ફક્કડતો અમારા પણ માથાનો મળ્યો. રમજાન ! સાંભળજે અને એને આપણા સારામા સારા ઓરડામાં રાખજો.

“ એણે નક્કી સેતાનની સાથે દોસ્તી કરી લેવી જોઈએ; ” સાલેદીન પોતાનું ઉતરી ગયેલું કાંડુ પાછું ઠેકાણે બેસાડતા બબડ્યો.

કોઈ પણ એની સાથે કુસ્તી કરવાને ફરજી તૈયાર થયેલું જણાયું નહિ. રાત્રી બહુ વધી ગઈ હતી, અથવા ખરું કહીએ તો સડવારનો પ્રકાશ જરા જરા દરિયા ઉપર ક્યારનો વિસ્તરવા માંડ્યો હતો. લુટારા છુટા પડ્યા અને સુવાને દરેક પોત પોતાના ઓરડામાં ગયા.

પ્રકરણ ચોથું.

ખંજર.

આ સુરતી રૂસ્તમ^x ગમે તેટલો બયંકર દેખાવતો હતો તોપણ તેને આ ટોળીના સભાસદ થયાને બહુ દિવસ થયા નહિ એટલામાં તો તેના સોબતીઓ તેને અત્યંત પ્રેમથી ચલાવા લાગ્યા. ખુનીના ધધાને માટે તે સ્વભાવીક રીતેજ પોતાના મોટા શારીર બળ તથા હાજર જવાખીપણું અને તર્ક બુદ્ધિના સામર્થ્યને લીધે લાયક થયેલો હતો; અને તેથી પણ તેઓ તેને ચલાતા અને માન આપતા. અરે, રમજનને પણ તેના ઉપર કાંઈ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવા માંડી હતી—પણ, ખરેખર ! એ બહુજ બદ સુરત હતો.

અબદુલને જણાવવામાં આવ્યું હતું તે પ્રમાણે, મહમદ આ હાનિ કારક ટોળીનો વડો હતો. તે દુષ્ટતાને સુધારના ઉંચામાં ઉંચા શિખરે ચડાવનારાઓમાંનો એકો હતો, કામ પણ પ્રકારના બયને ગણકારે તેવો નહોતો, તથા ચપલ અને કાવતરાખોર, અને મુગલાઈ મદારાજ્યના મુખ્ય દિવાનો કરતાં પણ ઓછી મનોવૃત્તિઓ—અને લગણીઓવાળો હતો. લુટ અને ખુની કિંમત, જે તેના સાર્થીઓ દરેજ લાભ આવતા, તે હમેશાં તેને સોપી દેવામાં આવતી હતી; તે દરેક માણસને તેનો ભાગ આપી દેતો અને ળીજને જે ભાગ આપતો, તેના કરતાં પોતાને માટે વધારે મોટો ભાગ રાખતો નહિ. તેને પરસેકમાં મોકલેલાં માણસોની સંખ્યા એટલી તો મોટી હતી કે તેને પણ તેમની સંખ્યા સ્મૃતિમાં રહી નહોતી; ધણાંનાં નામ તે ભુલી ગયો હતો; પણ તેનો મોટામાં મોટો આનંદ નવરાજ-આરાગ વખતોમાં, પોતાના શ્રેતાઓને પોતાનો લા; ક્ષણિક દાખલો જોઈ તેવીજ સીતે વર્તવાનું મન થાય એવા પરોપકારી ધરાદાથી, આવી ખુનરેજ બરેલી વાતોમાંથી પોતાને જે સાંભરતા તે, કહેવામાં હતો. તેનાં શસ્ત્રો ળીજઓનાં રહેતાં તેનાથી એક જુદાજ ઝોર-ડામાં રાખતો, અને તે પણ તે ઝોરડો બરાઈ રહે એટલાં હતાં. તેમાં હજારો જાતનાં જુદાં જુદાં, મ્યાન વગરનાં તથા મ્યાનવાળાં બે-ત્રણ-અથવા ચાર ધારાં ખંજર જોવામાં આવતાં. લાં બંદુક, પિસ્તોલો અને ખી-

^x રૂસ્તમ, એ એક ધરાની પહેલવાન હતો, જેનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કબિ ફરદુસીએ પોતાના “ સાહનામા ” નામના કાવ્યમાં ધણીજ ઉત્તમ રીતે કરેલું છે.

નાં નવી નવી જાતનાં હથિયારો, વિવિધ પ્રકારનાં અને જૂદી જૂદી રીતે અસર કરતાં ઝેર, અને ખાવા, યાદુદી, બીખારી, સીપાઇ, સબાસદ, અથવા માછી, જેનો વેશ ધારણ કરવાનો હોય તે ધારણ કરવામાં હિપયોગનાં દરેક પ્રકારનાં વસ્ત્રો હમેશાં રહેતાં.

એક દિવસ તેણે અજાદુલને પોતાના શસ્ત્રાગારમાં ખોલાવ્યો.

“એટલું તું લક્ષપુર્વક સંભારી રાખજે. ” મહમદે કહ્યું કે “ હું ”

અત્યારથી તેમજ એકલું તે પ્રમાણે આગળ ઉપર તું સાઈ નામ કહાડીશ. તે અત્યાર સુધી અમારીજ કમાઈનો રાટલો ખાધો છે; પણ હવે તારે તે આપ મેહેનતથી પેદા કરવો જોઈએ. ને આ સારામાં સારા પોલા-દનું ખંજર છે; તેના ઉપયોગનું મુલ્ય તારે તમના પ્રમાણથી લેવું જોઈએ. જો તું તે તારા ગિયોનકતા દુખમનના પેટમાં એક તમ ખોશી દે તો તને એક રૂપિયો મળવો જોઈએ; જો એ તમ ખોશી દેતો દશ રૂપિયો; જો ત્રણ તમ ખોશી દે તો સો રૂપિયા; અને જો આખું ખોશી દે તો મોં માગું મુલ્ય લઈ શકે. આ વળી તેની પાસે કાચની કટાર છે; જેને તે વાળી તેનું તો નક્કી આપીજ નન્યું. જેવો તું ધા કરે કે તરતજ તેનો છેડો ધામાં ભામી નાંખવો; અણિ જાગી જઈ અંદર રહી જવાથી તેના ઉપર માંસ ફસી વળે છે અને લા કઠાઈ જાય છે, પણ તે અણિ ચિતામાં સુતાડે ત્યાં સુધી તેનોતો જીવ લીધાંજ કરેછે. વળી આ જો પોલું ખંજર! તેની પોલાણમાં એક પ્રકારનું જીવલેણ વિષ છુપાવેલું ખંજરની અણિથી ધા કર્યું હોય તેમાં, એક ગુપ્ત કળને અડતાંજ તે સધળું વિષ એકદમ ઉતારી શકાય છે. આ ખંજરો તથા કટાર લે; એ આપવાથી હું તને ધણેજ મોંઘા જદલો વાળી શકે અને લાખો ધણુ જમાન આવી શકે એવી મુદીની બક્ષિસ કરું એમજ માનજે. ”

અજાદુલે આ વિનાશનાં યત્રો હાથમાં લીધાં પણ તે લેતાં લેતાં તેનો હાથ રહેજ ધુન્યો.

“ આવાં અનુપમ સાધનો તમારી પાસે હોવાને લીધે, નાંચાંની કટલી બધી મોટી અસખ્ય રકમો તમે પેદા કરી શક્યા હશે. ? ”

“ હામખોર ? ” મહમદે ભગાં ચઢાવી ગુસ્સાથી જવાબ દીધો, “ અમારામાં છુટકાટ તો તદ્દન અજાણીજ છે. શું તું અમને સાધારણ છુટકારા ચોર, તાટમાર, ધરકાડુ અને એવા એવા ખીજા હલકી જાતના લુચ્ચાઓની સાથે સરખાવે છે ? ”

“કદાચ હું લમને તેમનાથી પણ વધારે ખરાબ કહું એમ તું ધાર-
તે હોઈશ; કારણ કે, જે સાચું પુછેતો, મહાદ ? એ જાતના હુમ્મ્યા-
ઓ તો ફક્ત પૈસા અથવા માલ જેવી ફરીયા મેળવી શકાય, એવી વસ્તુ-
ઓજ લઈ લેવામાં સંતોષ માને છે પણ આપણે બીજાઓ પાસેથી જે
રત લઈ લઈએ છીએ, તે મનુષ્યને એકજવાર મળે છે, અને એકવાર
ખોવાયું તો ફરીયા મળી શકતું નથી, ત્યારે આપણે તેના કરતાં પણ
હજારો ઘણી વધારે ખરાબ લુટ કરનારા નહિ ?”

મહાત્મા પવિત્ર મસ્જીદના સમ ! અમદુલ ! મને લાગે છે કે તું
તો અત્યારે બોધ દેવા બેઠો છે. ”

“સાંબળ મહમદા કેયામતને દિવસ + ચોર વધારે ગુંહેમાર મણુ-
શ કે ખુની, તે વિષે તું શું ધારે છે ?”

“હા ! હા ! હા !” મહમદ ખડખડ હસી પડ્યો.

“ તું એમ ન ધારીશ કે અમદુલ કાંઈ જોઈ હિમત અથવા
ઓછો નિશ્ચય હોવાને લીધે આમ બોલે છે ફક્ત એક શબ્દજ બોલ અને
પછી નંદે કે એક ક્ષણનાં ખંભાતની અડધી રાજસભાને દાર મારી
નાંખું ? નાહા : પણ.....”

“ મૂર્ખા ! સાંબળ, સદગુણ અને દુર્ગુણની જુની થઈ ગયેલી છોક-
રમત વાતો ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાઓથી ખુની ઘણોજ ઉચ્ચ પદે હોવો
જોઈએ. સદગુણ શું છે ? દુર્ગુણ શું છે ? રાજ્ય રિવાજ, રીતભાત, અને
જ્ઞાનને લીધે પવિત્ર મનાયલા નિયમો. હવે મનુષ્યો જે વસ્તુને એક વખત
ચોગ્ય પણ કેમ ન ગણી શકે ? જે અદિની રાજ્યસભાએ માણસોને
ખંભાતના રાજ્યતંત્ર વિષે ખુદથી રીતે અભિપ્રાય આપતાં અટકા-
વ્યા નહોત તો આવા મત સ્વતંત્ર રીતે પ્રકાશિત કરવામાં કાંઈજ ખોટું
ન ગણાત અને આજ જેને બધા માણસો ગુંહા તરીકે ધારેછે તેને તેનાં

× મુસલમાન તથા ખ્રિસ્તીઓ ‘પુનર્જન્મ’માં માનતા નથી અને તેઓ
કહે છે કે કેયામતને દિવસે (Day of Judgment) ઇશ્વર
સવગાં મરી ગયેલાં માણસોને ઇન્સાફ કરશે; અને જેની જેવી ક-
રણી તે પ્રમાણે તેને ઇનામ અથવા શિક્ષા આપશે. આ મત પ્રમાણે
જેતાં આ ક્ષણિક જીવનમાં કરેલાં પાપ અથવા પુણ્યની શિક્ષા અથવા
ઇનામ અન્ત કાળ સુધી મળવાનું; અને એથી મનુષ્યોને ઘણીજ વધારે
સાવચેતી રાખવાની જરૂર રહે છે.

તેજ માણુશે આવતી કાલે સ્વીકાર થોગ્ય અને સ્લાધ્ય ધારત. તેથી આજ પછી એવા નકામા બ્લેમને તારા મગજમાં પેસવા દેતોજ નહિ. આપણે પણ નવાજ અને તેની રાજસભાના સભાસદોન જેવાજ મનુષ્યો છીએ. અને આપણમાં પણ સારા અને ખોટા વિષેના નિયમો ઘડી કઢાડવાની, શું સાઈ કહેવાય અને શું ખોટું કહેવાય તે વિષે નિર્ણય કરવાની, તથા શ-લાણાને સદગુણ કહેવો અને શલાણાને દુર્ગુણ કહેવો, એ ઠરાવવાની, તેમજ જેટલીજ બુધ્ધિ છે. ”

અમદુલ હસ્યો,—અને મહમદે વધારે ઉત્સાહથી આગળ બોલવા માંડ્યું.

“કદાચ તું” મને કહીશ કે આપણો ધર્મો નિય છે, પણ ત્યારે ‘માન’ એ વસ્તુજ શું છે? તે કંઈત શબ્દ છે, ખાલી અવાજ માત્ર છે, અને કદપતાએ હિલુ” કરેલું હવાઈ પુતળુ છે. કોઈ ધોરી રસ્તા ઉપર કોઈ કોઈ ને પુછ. કે ‘માન’ શી વસ્તુમાં રહેલું છે?—કંજુસ તને એમજ કહેશે કે ‘પૈમો એકઠો કરવામાં—રૂપિઆ થેલીઓને થેલીઓના ઢગલાઓનો સંગ્રહ કરવામાં. ‘ના. ના.’ કોઈ સ્ત્રી લપટ—વિપત્તી તને જવાબદેશે, ખરેખર માનતો દરેક સુંદર યૌવનના પ્રિયતમ થવામાં અને દરેક સદગુણી સ્ત્રીનો સદગુણુ તોડાવવામાંજ રહેલું છે. ‘જેટલી મોટી ભુક્ષ ! શુરવીર સરદાર વચમાં બોલી ઉકશે, ‘ શહેરો છતવાથી, લશ્કરો નાશ કરવાથી અને આખા પ્રાન્તોના પ્રાન્તો નાશ કરવાથીજ ખરે માન મેળવાય છે?’ વિદ્વાન પોતે પુસ્તકોનાં જેટલાં વધારે પાનાં વાંચ્યાં અથવા લખ્યાં, તેટલું વધારે માન મેળવ્યું સમજેછે; કંસારો તેણે જેટલાં વાસણુ ઘડ્યાં અથવા સમાં કર્યાં તેટલું માન મેળવ્યું ધારે છે; તપસ્વિની સ્ત્રી પોતે જેટલાં સત્કાર્ય કર્યાં અથવા કુટુંબો ન કર્યાં એટલું વધારે માન મેળવ્યું ધારે છે; અને નખરાંખોર સ્ત્રી પોતાના આશકોની સંખ્યામાં તથા નવાજ પોતાના રાજ્યના વિસ્તારમાં પોત પોતાનું માન સમજે છે; આ પ્રમાણે, મારા દોસ્ત ! દરેક મનુષ્ય બીજાઓના ધારવા કરતાં જુદીજ વસ્તુમાં માન છે એમ સમજે છે. આજ છે તો ખુનીએ, પોતાના હુન્નરની સંપૂર્ણતામાં અને દુષ્મનના રક્ષમાં વગર ચુક્યે ખંજર ખોલી ધાલતાં શીખવામાં, માન છે એમ શા માટે ન ધારવું જોઈએ ? ”

“ મારા જીવના સમ, મહમદ ! તે” ખુનીનો ધર્મો સ્વીકાર્યો એ બહુજ ખોટું કર્યું; લોકોએ ખરેખરે એક ઉત્તમ શિલ્પસુદ્ધ ખામો છે. ”

“ હે, તને એમ લાગે છે ?—ખરી વાત તો આ છે, અખદુલ ! હું એક કાઝીને ઘેર બસતાં શીખ્યો હતો: મારો બાપ અમદાવાદનો એક સારા દરબજવાળો મોલવી હતો અને મારી મા જે પોતાની નીતિ અને દયા માટે બહુજ વખણાતી તે અજમેર કાઝીની છોકરી હતી. તેથી હું અબ્યાસ સારો કરીશ અને તેમાં હીક નીકળી આવીશ, એમ બધાને મારે માટે આશા રહેતી હતી; મારો બાપ જે બહુ બલો માણસ હતો તેનાતો વળી મને મોલવી બનાવવાનો પણ ધણોજ આમ્મલ હતો. પણ મેં થોડા વખતના અનુભવથીજ જાણી લીધું કે મારી કળયા દલાલના ધંધામાં બહુ હુંશીયારી છે. મેં મેં મારી બુદ્ધિએ સુચવેલો ધંધો ગૃહસ્થ કર્યો; પણ હજી મારો અબ્યાસ નકામો ગયો નથી, કારણ કે મારા પોતાના વિચારે ઉત્પન્ન કરેલાં હવાઇ ભુતથી બહીરસાવવા કરતાં વધારે સારી-ફિલસુફી તેણે મને શીખવી છે. મારા મિત્ર ! મારા દાખલા પ્રમાણે ચાલ અને તેથી નિઃસંશય સુખી થયા વિના રહીશ નહિ. ”

—:(૧):—

પ્રકરણ ૨ જી.

એકાન્ત.

અખદુલ ખંભાતમાં આવ્યો આશરે છ અઠવાડિયાં થઇ ગયાં હતાં, અને હજી પણ જોષ્ટએ તેવી યોગ્ય તક નહિ મળવાથી અથવા વૃત્તિ નહિ હોય તેથી તેણે પોતાનાં ખંજરો મ્યાનમાંજ રહેવા દીધાં હતાં, આમ થવાનું કાંઈક કારણ; તેની હજી શહેરની ગલીગુચીઓ તથા આડા આવળા છુપા દસ્તાઓ વિષેની અજ્ઞાનતાને લીધે પણ હતું; અને કાંઈક કારણ એ પણ હતું કે, પોતાના ધાતકી ધરાદાઓ પાર પાડવાને બીજાની મદદ શોધતો હોય એવો ગ્રાહક તેને હજી મળ્યો નહોતો.

આવી કામની તગી તેને ધણીજ કંટાળા બરેલી લાગતી; તેને કામ કરવાનો ધણોજ ઉત્સાહ હતો. પરંતુ આજ્ઞામાં પડી રહેવું પડતું હતું.

ચિંતાશીલ હૃદયથી તે ખંભાતમાં બટકતો અને અકેકે પગલે અકેકેકે નિસાસો નાંખતો. તે જાહેર જગાઓમાં, વીથીઓમાં, બગીચાઓમાં, તથા આનંદ મેળવી શકાય એવે દરેક સ્થળે જતો, પણ કોઈ જગોએ તે શોધતો તે—શાન્તિ તેને અપ્રાપ્યજ રહેતી.

એક દિવસ ખંભાતની પાસેની એક ધણીજ સુંદર ટેકરી ઉપર આવેલા એક સાર્વજનિક બાગની પણ પેઢી પાસ આથડતો આથડતો ગ-

યો; વ અનુપમ કુંજે અને સુરમ્ય વિલાસભુવનોની પણ્ય પેલી તન્દ્ર ગયો અને દરિયા કિનારે બેઠરમરીયા જમને પડ્યો; રૂપેરી ચાંદનીમાં રમતાં સમુદ્ર તદ્દગો, તેના હૃદયને ઘણાજ આનંદન લાગ્યા.

“ચાર વર્ષ ઉપર ” તે એક નિસાસો મુઠી ઝાઝવા લાગ્યો. “ એક આવી દિવ્ય સન્ધ્યાને વખતે મેં અમીનાના મૃદુ ગાલ ઉપર પ્લેસીજવાર ચુંબન લીધું હતું અને અમીના મને ચહાતી હતી તે પણ્ય તેના મોંથી તેજ વખતે સાંજળ્યું હતું. ”

તે ખોલતો ખંધ થયો, અને તેનાં હૃદય ચક્ષુઓ આગળ ખડા થતાં શોકમય પુનઃસ્મૃતિનાં ચિત્રોમાં તેનું મન આકર્ષિત થયું.

તેની આસપાસ દરેક વસ્તુ કેવી શાન્ત અને સુગંધાર બરેલી હતી ! લીલી લીલી ઘાસમાં રમતાં બાલ અનીલનો સ્વર પણ્ય સંભળાતો નહોતો; દરિયામાં મોજાં જલે તેને ખાતરજ ચુપ થયાં હોયની, એમ શાન્તિમાં, ગુપચુપ રમ્યા કરતાં હતાં. પણ્ય અગદુજના હૃદયમાં એક મોટું તોશન જોરથી ટુંકાયા કરતું હતું.

“ચાર વર્ષ ઉપર મને સ્વપ્ને પણ્ય નદિ હતું કે એવો વખત પણ્ય આવશે, જ્યારે મારે ખંભાતમાં એક ખુનીનો ધંધો સ્વીકારવો પડશે ! અરે, મારા યોવનના સુખી દિવસોમાં મારા ઉપર સ્મિત કરતાં આનંદનાં જગૃત સ્વપ્ને, કીર્તિ મેગવવાની યોજનાઓ, અને સુનેરી આશાઓ એ સર્વે ક્યાં ઉડી ગયાં ? હું હાલ તો એક ખુની છું; તેના કરતાં બી-ખારી થવું પણ્ય ધણે અંશે ઉત્તમ છે.

“જ્યારે મારા બહા વૃદ્ધ પિતાજી મારા જરીરની આસપાસ બને હાથ નાંખીને મને છાતી સરખો દબાવી, ચુંબન કરતા અને પિતૃ ગર્વથી “મારા વહાલા પુત્ર ! તું એક દિવસ પરવીઝ એ નામ જગ પ્રસિદ્ધ અને કીર્તિવન્ત કરવાનેજ સૂઝાયલો છે, એમ કહેતા ત્યારે ઝો ખુદા ! મા-ઈ બોલી કેટલું ઉછળતું ! મેં ભવિષ્યમાં કરવાનાં ઉત્તમ કામો વિષે શું શું ધાર્યું નહોતું ?—શી થી લાગણીઓ રાખી નહોતી ? તે પિતાજી હાલ બે-હસ્તમાં છે, અને તેજ પુત્ર હાલ ખંભાતનો એક ખુની છે ! મારા શિક્ષા ગુરુઓ મને હમેશાં વખાણતા અને મારી બુદ્ધિનો પ્રભાવ જોઈ આશ્ચર્ય પામતા; અને વખતે તો તેઓ પોતાના હર્સના ઉત્સાહમાં એટલા બધા ખેંચાઈ જતા કે મારો વાંસો ડોહીને બોલી ઉઠ્યા કે ‘ અમીર તું એક દિવસ પરવીઝ નામને અમર કરીશ અને ત.સી સાતે પેઢી ઉદ્ધા-

રીશ. હા ! તે મધુતરંગની સુખી ધડાઓમાં બિખ્ય કેવાં સુંદર અને પ્ર-
કાશિત સ્વરૂપ ધારણ કરી નજર આગળ ખડુ થતુ ? જ્યારે કોઈ ઉત્તમ
સત્કાર કરી અન્દથી વિનયી થઈ ઘેર આવતો અને અમીનાં આ
મુદ્ર શરીરને પોતાના સૌવર્ણ્ય કરસંપુટમાં અનુપમ પ્રેમથી સ્વીકારી લેતી
ત્યારે કેવી દિવ્ય પણ દૃશ્યમાન થતી અને જ્યારે તે મને છતી સરખો
ચાંપી કહેતી કે મહાન પરવીજના ઉપર પ્રેમ કોને આગ્યા વિના રહે ! ત્યા-
રે,... નશીબ ! ખુદ ! ઓ ભુતકાળનાં સ્વપ્નાં ! તમે હવે એકદમ* ઉડી
જાઓ; તમારી રહેજ રમૂતિ પણ મને ગાંડો બનાવી મુકે છે. ”

તે પાછો શાન્ત થયો ! તેણે ગુસ્સાથી પોતાનો ઓઠ કરવા માં-
ડ્યો, આકાશ તરફ એક હાથ ઉંચો કર્યો, અને બીજા હાથથી કપાળ કુટ્યું.

“એક ખુની.....જાયજા અને હરામખોરોનો શુભામ.....દુનિયામાં
જોવામાં આવતા લુચ્ચામાં લુચ્ચા બદમાશોનો સોળતી.....મહાન પર-
વીજની હાલ આ દશા થઈ છે ! છીં ! બિહાર છે તેના ઉપર ! અને હજી
પણ નિર્દય બાવિ મને તેગીને તેવી સ્થિતિમાં બાંધી રાખે છે. ” તે કેટ-
લોક વિચાર કર્યા પછી એકદમ જમીન ઉપરથી કુદકો મારી ઉઘો થયો
અને તેની આંખો કોઈ નવાજ પ્રકારના તેજથી પ્રકાશવા લાગી. તેનો
ચહેરો બદલાઈ ગયો હતો; અને તેનો શ્વાસ હાલ ધીમે ચાલતો હતો. ”

“હા ! હથેરના સમ, હા ! અમીર પરવીજ ગમે તેટલો મોટો હતો.
તોણે તેવું તો હાલ મારાથી થઈ શકાય તેમ નથી. પણ મને ખંભાતના
ખુની તરીકે મોટો થતાં, શું આડે આવી શકે તેમ છે ? પવિત્ર સુખી
આત્માઓ ! તે આકાશની તરફ બે હાથ જોડી, છુટછીએ પડી, ખરે
ખરા ગંભીર સોગન લેતો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો. “ મારા પિનાજીના
આત્મા ! મારી અમીનના આત્મા ! હું તમારો થઈ, તમને નાકાશી
લાગે એવું કામ કદી પણ કરવાનોજ નથી. હું અહિં સોગન લઉં છું ત્યાં
જે તમારા આત્માઓ આવી શકતા હોય તો, આ હું સોગન લઉં છું તે
સાંભળો, કે ખુની કોઈ દિવસ પોતાની ઉત્પત્તિ બિહારાય એવું કદી પણ
કરવાનો નથી; અને તમને દુઃખાર્ત અંતકાલ સમયે જે આશાઓએ શાન્તિ
પમાડી હતી તે નિષ્ફળ જાય એવું પણ કદી કરવાનો નથી. ! જ્યાં
મુઠી હું જીવું છું ત્યાં સુધીતો આ દુષ્ટ ધંધામાં એકલોજ રહીશ અને
મહાઈ નામ જે મારાં કૃત્યોની કીર્તિવાન થયેલું હશે તેની તરફ બિખ્યની

પ્રજાઓને પણ માનની દૃષ્ટિથી જોવાની ફરજ પડશે.’

તેણે પોતાનું માથું જમીનને અડચું ત્યાં સુધી નીચું નમાવ્યું અને આંસુની નદીઓ તેની આંખમાંથી વહીને નીચેની શુષ્ક ભુમિની તૃપ્તિને તૃપ્ત કરવા લાગી; તેનું હૃદય મહાન વિચારો તથા આશાઓથી ભરાઈ ગયું; તે એવા એવા વિચિત્ર ઇરાદાઓ અને તરંગોમાં આલ્લો ગયો કે આખરે તેનું મગજ પણ ગુચવાઈ ગયેલું જણાયું; અને એકાદ બીજે કલાક જમીન ઉપર બેઠાં બેઠાં વિચારો કર્યા પછી તે તેમને પરિપુર્ણ કરવાના ઇરાદાથી ઉઠી ઉભો થયો.

“ હું મનુષ્ય જાતિની સામે પાંચ દુષ્ટ ગળાં કાતરોઓની સાથે કાંઈ પણ પ્રકારના કરાર-અથવા એક સંપર્ગમાં ઉતરવા માગતો નથી. હું એકલોજ આખા રાજ્યને ધુળવીશ અને આઠ દિવસ થયા નહિ હોય એટલામાં તો તે સંઘળા દુરાત્માઓ ફાંસીને લાકડે લટકશે. ખંભાતમાં પાંચ હુંદારા હવે રહેવાના નથી; એક-ફક્ત એકજ આ શહેરમાં રહેશે અને તેજ એકમે નવાખને પણ ગણકારશે નહિ, ખરા અને ખોટાનો ન્યાય કરશે. અને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ઇનામ આપશે અને સજા કરશે. આઠ દિવસ ગયા નહિ હોય એટલામાંતો આખું રાજ્ય આ મનુષ્યજાતીમાંથી દેશનિકાલ થયેલા નરાધમોની હાજરીમાંથી મુક્ત થશે અને હું એકલોજ અહિં રહીશ ! પછી ખંભાતનો દરેક બદમાસ જે મારા સાથીઓની કટારોને કામમાંને કામમાં વપરાયલી રાખે છે, તેને મારી પાસેજ આવવું પડશે; અને પછી, જે સંઘળા શ્રીમાન રખડેલાની સાથે મદમદ અને તહેના સોજતીઓ ધાતકી વ્યવહાર ચલાવે છે, તેમનાં નામ અને જણાશે; અને પછી અખદુલ ! અખદુલ ! ફક્ત એકજ નામ ! ખંભાત સાંભળ અને ધ્રુજ ! ”

પોતાની આંખોના અસીમ સ્વરૂપથી મત્ત થયેલા અખદુલ તે સ્થળેથી દોડ્યો; એક માછીને બોલાવીને હોડીમાં બેઠો અને રમજાનના ધર ભણી ગયો, જ્યાં હુંદારા ક્યારનાયે શાન્ત નિદ્રાના મુખેર આલિંગનમાં લીન થયા હતા.

—(૦)—

પ્રકરણ ૬ છું.

ગુલબદન નવાખની મનોહર લત્રીજી.

“ સાંભળ, દોસ્ત ! ” બીજા દિવસના સવારમાં ઉઠ્યા પછી મદમદે

અખટુસને કહ્યું. આજ તારે આપણા ધંધામાં પહેલું પગલું બરવાતું છે.”

“ આજ ? ” અખટુસ ગમનનો ખોલી ઉઠ્યો, “ તારી આલાકી મારે કોના ઉપર બતાવવાની છે ? ”

“ ખરું પુછે તો, તે એક નાશુક સુંદરી ઉપર છે; પણ નવા શિખ-નારને પહેલુંજ અથડું કામ ન સોંપવું જોઈએ, ” મહમદે હસતે મોંઠે કહ્યું, “ અને તું તારા આ પ્રથમ પ્રયત્નમાં કેટલી હુશિયારીથી વર્તે છે તે જોવાને હું પણ તમારી સાથેજ-આવીશ. ”

“ હે ? ” અખટુસ બળડ્યો, અને મહમદ સામું તેણે નખથી તે શિખામુખી અનિહત દૃષ્ટિથી જોયા કર્યું.

“ આજ સજ્જે ચાર વાગે તું ચહેના દક્ષિણ બાજુએ આંધુતાખી-બામ આવશે છે, ત્યાં મારી માથે આવજો. આપણે જવાનાતો વેશ બદલીને જતો. આ બાગમાં કેટલીક રમણીય જગેએ બહુ સારાં કમામખાનાં આવેલાં છે, તે કમામખાનાંમાં ન્દાયા પછી, નવાખની બત્રીજ દીવની x સુંદર શુભગદન ભેગમ, કોઇપણ માણસ સાથે રાખ્યા શીવાય, પછીનાર એકલી બાગમાં ફરાવા નીકળે છે. અને તે વખત સમજીને ? ”

“ અરે તું તો મારી સાથે આવીશજને ? ”

“ હા. આ તારું પ્રથમ સાહસ જોવાને હું પાસેજ રહીશ, હું દરેક નવા માણસની સાથેજ એજ પ્રમાણે વરણું છું. ”

“ મારે ખંજર કેટલાં તમુ ઉઠું ખોદી દેવું ? ”

“ છેક દાયા સુધી મારા બચ્યા ! છેક દાયા સુધી !—તેના માતાની જરૂર છે, અને આપણને બદલાં પણ રાજ યોગ્ય-નવાળીજ મળશે. શુભગદન કબરમાં સુતી કે આપણે છદ્દગી લગી કમાવાનું રહેશે નહિ. ”

આ બાબતને સમતા દરેક વિષયનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો મધ્યાહન પણ થઇ મયા અને આજરે ચારેક વાગ્યાનો સમય થયો કે તે બંને જણ બહાર નીકળી પડ્યા જ્યારે તેઓ આકૃતાખી બાગ આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં કાકોની નિત્ય કરતાં પણ વધારે અર્ધા ચયેલીજોઇ. દરેક

x શુભગદનનો બાપ પોતાના મૃત્યુ પદ્ધતિ દાવ ખેટતો સરદાર હતો અને તેથી તેની પુત્રી માનને ખાતર હજુ પણ દીવની ભેગમ ગણાતી.

છાંચડા વા રસ્તો પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓથી * બરપુર હતો. બાગની અંદરની દરેક કુંજ ખંભાતના ઉત્તમોત્તમ કુટુંબોથી પરિભ્રમણ હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે રનેલી મંડળો મીઠા પવનની ઝીણી લહરિઓમાં વિશ્રાન્ત થતાં હતાં, અને ચારે તરફથી ચાલ્યા આવતા સંગીત તથા વાદના પ્રકારના મિશ્રિતસુર તેમનાં આર્દ્ર યથેલાં હૃદયોમાં એક નવાજ પ્રકારના આનંદના અંકુર પ્રકટ કરતા હતા.

અખડલ લોકનાં ટોળાંઓમાં બળી ગયો. એક ગૃહસ્થાઈ બતાવતી વાળની ટોળીથી તેનો કંટાળો ઉપખવે એવો ચહેરો છુપાવ્યો હતો; તેણે સંધીવાથી પીડાતાં એક વૃદ્ધ પુરૂષની ચાત્ર અને રીતભાત ખાસ કરી હતી અને ત્યાનાં એકલાં યજ્ઞેલાં મંડળોમાંથી લાકડીનો ટેકા દબ ધીમે ધીમે ચાલતો હતો. તેનો જબ્બો તથા પોશાક ધણો કીમતી હોવાથી સઘળે ઠેકાણે લોકો તેનું સાઈ સન્માન કરતા અને બાલ દેખાવ ઉપરથી રાજ્યના વ્યાપાર નવાળાના દુસ્મનોના મરાદાઓ, તથા બીજી જુદી જુદી જાતની પરચુરણ બાળતો સંબંધી કોઈ પણ મનુષ્ય તેની સાથે વાત કરતાં ખંચકાતું નહોતું. અખડલ પણ આમાના કોઈ પણ વિષય ઉપર વાત કરવામાં પાછો હટે તેમ નહોતો.

આવી રીતે તેણે શુલબદન બાગના કાંચા ભાગમાં હતી, તેણે કેવો પોશાક પહેરેલોહતો, અને તે કંઈ જગોએ મળવાનો સંભવ હતો, તે સર્વ વિષે સત્વર ખબર મેળવી.

પછી તેણે તે તન્મ ધીમે જવા માંડ્યું અને મહમદ પણ તેની પાછળ પાછળ સંતાતો ચાલ્યો.

એકલી, અને એક ખુણામાં આવેલી નિર્જન કુંજમાં દીવતા ભેગમ અને ખંભાતની સુંદરીઓમાં અનુપમ સૌંદર્યવાળી મનોહર, શુલબદન શાન્તિમાં બેઠી હતી.

અખડલ તે કુંજ પાસે આવ્યો; તેના પ્રવેશ માર્ગ પાસે પહોંચ્યો કે જાણે એકાએક કાંઈ માંદો શ્વસ ગયોની એમ ધુનવા લાગ્યા, અને તેથી

* અહિં સ્ત્રીઓને આવેલી જોઈ, આપણા જેવા મુસલમાન ડોમની સુંદરીઓને જનનામાંજ જોવાનેજ આશ્ચર્ય લાગે એ સંભવિત છે; પણ મધ્યકાળની શરૂઆતના પ્રતિદાસમાં એક એવો પણ વખત હતો કે જ્યારે મુસલમાન સ્ત્રીઓ પણ હિન્દુઓની જેટલીજ છુટથી બહાર ફરતાં એટલું જ નહિ, પણ તેઓ રાજ્યકાળમાં પણ બાગ લેતા ખંચકાતી નહોતી.

મુલમદનનું ધ્યાન ખેંચાયું.

“એ ખુદ્દર ઓ તકદીર ! તે બોલી ઉઠ્યો. “અહિં એવું કોઈ પાસે નથી કે જે આ ધરગ માણસના ઉપર દયા લાવે ?”

નવાખની ખુશસુરત બચીજી કુંજમાંથી તરત બહાર આવી અને તે દુઃખ પામતા વૃદ્ધ પુરુષને સહાય કરવા દોડી.

“બાવાજી ! તમને શું થાય છે ?” દયાદ્ર અંતઃકરણથી થયેલી ચિન્તાવૃત્તિ મુખાકૃતિથી, તેણે મધુર સ્વરમાં પુછ્યું.

અબદુલે પાસેની કુંજ આંગળીથી બતાવી, જ્યાં ગુલમદન તેને ધીમે ધીમે લઇ ગઇ અને એક સુવાળી બેઠક ઉપર બેસાડ્યો.

“બાઈ સાહેબ ખુદા તમારે કદયાણ કરે !” ધુળતે અવાજે અબદુલે કહ્યું; તેણે પોતાની આંખો ઊંચી કરી; તેની તથા ગુલમદનની આંખો મળી, અને એક ગુલાળી યૌવન પુષ્પ તેના ગાલ ઉપર ખીલતું અબદુલની નજરે પડ્યું.

ગુલમદન, આ ગુપ્ત ખુનીની પાસે ગુપચુપ ઊભી રહી; અને તે વૃદ્ધ પુરુષના દરદને માટે હેતાળ સ્વભાવને લીધે મનમાં ફિકર કર્યા કરતી હતી. અહા ! સુંદરી ! તારૂં માયાળુ અંતઃકરણ પુરુષ દૃષ્ટિએ પડતા ચહેરાને કેટલો બધો વધારે મનોહર બનાવે છે ? તેણે પોતાનું ખુન કરવાને આવેલા ફુટ ઉપર પોતાનું શરીર વાળી, મીઠા અને મૃદુ શબ્દોમાં તેને પુછ્યું, “બાવાજી ! હજી તમને ઠીક થયું નથી ?”

“ઠીક !” તે દગો કરનારે ધીમે, સ્થગિત અવાજથી જવાબ દીધો, “ઠીક ? અરે ? હા. હા. હવે કાંઈક ઠીક છે. તમે-હમે તો નવાખસાહેબનાં બચીજી દર્શો ? દીવનાં અમીરબદી ગુલમદન બેગમ ?”

“હા, એજ.”

“અરે, બેગમ સાહેબ !—મારે તમને કાંઈક કહેવાનું છે—તમે હમે હમારી ખાન સંભાળજો—ચમકસો નહિ—મારે જે કહેવાનું છે તે ઘણીજ અગત્યનું છે અને તેમાં બહુ સંભાળવાને, હકાપણથી કામ લેવાનું છે. અરે ! ખુદા ! દુનિયામાં એવા પણ દૂર ધાતકી માણસો હોય છે—બાહુ ! તમારી જાંઘળી જોખમમાં છે.”

તે યૌવના એકદમ ચમકી, પાછી હઠી; તેના ગાલ ઉપરથી રંગ ઉડી ગયો, અને મુખાકૃતિ મત્તુના સપાટામાં આવી ગઇ હોય એમ સંકેત થઇ ગઇ.

“ તમારું ખુન કરવાનો ધરાદો રાખનાર માણસને તમારે જોવો છે? તમારો વાંકો વાળ પણ નહિ થાય, પણ જે છવવાની ઇચ્છા હોયતો મું-ગાં રહેજો. ”

શુભવદનને પોતાને શુ કરવું તે કાંઈ સુઝ્યું નહિ; તે ૪૬ પુરખની હવે તેને ખીક લાગવા માંડી.

• “ જોગમ સાહેબ ! ડરશે નહિ; હું તમારી પાસેછું ત્યાં સુધી તમારે કાંઈ પણ ખોવાતું નથી;—અને તમે અહીંથી જાઓ તે પહેલાંતો તમારું ખુન કરવા ઇચ્છનારને તમે તમારા પગ આગળ મડદું ઘસ પડેલો જોશો. ”

શુભવદનને ન્હાશી જતી હોય તેમ પગલું ભરવા માંડ્યું; પણ એવામાં એકદમ તેણે પોતાની પાસે જોઈલા માંદા, ધરડા માણસને બદલાઈ ગયેલો જોયો. જેને ક્ષણેક ઉપર થોડાં વાક્યો બોલતાં પણ બહુ શ્રમ લેવો પડતો હતો, અને જે પાંદડાની પેઠે ધુજતો બેઠક ઉપર પડી રહ્યો હતો, તે એક રાક્ષસના જોરથી કુદી ઉઠ્યો અને તેન એક હાથ પકડી પાંચી ખેંચી લીધી.

“ ખુદાને ખાતર ! ” તે બોલી ઉઠી, “ ઇશ્વરને માટે મને છોડી દો ! મને જવા દો ! ”

“ ખતુ ! જરા ખીશો નહિ; હું તમારું રક્ષણ કરજી. ” એમ કહી અગદુલે પોતાના ઝોડથી એક સીસોટી વગાડી તીણો અવાજ કહાડ્યો.

પાસેના એક ઝાડોના ઝુંડમાં સંતાયેલો મદમદ એકદમ બહાર નીકળી આવ્યો અને તે કુંજમાં પડો.

અગદુલે શુભવદનને એક બેઠક ઉપર બેસાડી દીધી અને મદમદને મળવા જતો હોય એમ તેની સામે જઈ તેના હૃદયમાં હાથમાંતું ખંજર એકદમ ખોલી દીધું.

એક સ્વર પણ કહાડ્યા શિવાય તે હુંતારાઓનો સરદાર અગદુલના પગ આગળ પડ્યો. જરાવારમાં તેના ગળામાંથી મોતનો ધરેડો સંભળાવા લાગ્યો અને થોડાક કમકમાટી ઉપજાવે એવા આંચંકા ખાધા પછી તેનો પ્રાણ કરેલાં કૃત્યનો જવાબ આપવાને પોતાના કર્તાની હજુરમાં ચાલ્યો ગયો.

હવે મદમદનાં છવ લેનારે ખીજ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને શુભવદનને અર્ધ મુર્ચિત સ્થિતિમાં બેઠક ઉપર પડી રહેલો તેણે જોય. “ સુન્દર શુ-

લખદત ! તમારી જીંદગી બચ્ચી ગઇ;” તેણે કહ્યું “ જે દુષ્ટ મને તમારું ખુન કરવાના ઇરાદાથી અહિ લવ્યો હતો તે લોહી લુગાણુ આ પડ્યો. હવે તમે શાન્ત-સ્વસ્થ થાઓ; તમારા કાકા નવાખની પાસે જાઓ અને તેને કહેજો કે આજે તમે જીવોછો તે અબદુલને લીધેજ !”

ગુલબદન બોલી શકી નહિ. ધુનતે ધુનતે તેણે પોતાના હાથ તેના તરફ લાંબાવ્યા, તેનો હાથ લીધો અને હૃદયની મૌન ઉપકારની વૃત્તિથી તે પોતાને ઓડે દાખ્યો,

આ દુષ્પાર્ત હૃદયની મનોહર યોવના તરફ અબદુલ સાનંદાશ્ચર્યથી જોઈજ રહ્યો અને ઓવી સ્થિતિમાં આવું સુંદરતાનું અમીમય ઝરણું કેના હૃદયમાં પોતાના દર્શનની પિપાસા ઉત્પન્ન નહિ કરે ? ગુલબદન સતરેક વર્ષની થઇ હતી; તેના નાન્યુક અને આનંદન અવયવો, એક આછુંઝીણું શ્વેત વસ્ત્ર, જે તેના શરીરની આસપાસ અનેક કરચોલીઓમાં વીટાયલું હતું, હૈમાંથી, ધુમ્મસમાંથી પ્રકાશતા પૂણુ ચન્દ્રની પેઠે લલિત રમ્યતામાં દેખાયા કરતા હતા. હૈની મૃદુ સુંદર આંખો, જેમાંથી દિવ્ય નિર્મળતાનો પ્રકાશ દ્રવતો હતો. હસ્તીદંત જેવું શ્વેત વિશાળ કપાળ, જ્યાં કાળા ચળકતા વાળની લટો રમતી હતી; ગુલાબી ગાલ જ્યાંથી એક પ્રકુલિત ગુલાબને લીતિયોરી ગઇ હતી; અને પરવાળાં જેવા ઓઠ, જેમાંથી દહમની કળિયો જેવા દાંત તે બોલતી અથવા હસ્તી તે વખત ડોકિયાં કર્યા કરતા હતા;—આવા આવા અતુપમ સ્વાભાવિક સૌંદર્યને અદ્ભૂત, વિશુદ્ધ કાન્તિ વાળી ગુલબદન, જેના શરીરમાં કોઇ પણ કૃતિ જે દિવ્ય સુંદરતામાં ખામિ લાવે તેવી હતીજ નહિ અને સૃષ્ટિએ જેને પોતાની બધી ઉત્તમ કારીગરીઓમાંના ઉત્તમોત્તમ ભાગ એકત્ર કરી બનાવી હતી, તેને—જેતાં દુઃખી અબદુલ પાંચેક મિનિટ પોતાની સ્થિતિજ ભૂલી જાય તે તેમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નહોતું; આ પાંચ મિનિટમાં તેણે પોતાના આખા જીવન પર્યંતનું એક આશા સ્વપ્ન—આખી જીંદગીની શાન્તિ લુંટી લે એવું પૂતળું—પોતાના હૃદયમાં કોતરી કહાડ્યું.

તે આખરે બોલી ઉઠ્યો, “પેગંબરના સમ ! ગુલબદન તું ખરેખરી મનોહરજ છે; અમીના પશુ વધારે સુંદર નહોતી !”

તેણે પોતાનું માથું નમાવી, તે સુંદરીના દ્રિકા પડી ગયેલા ગાલ ઉપર ચુંબન લીધું.

“ અરે બચંકર માણસ ! મહારી પાસેથી તું દુર જા !” તે હવે

ભયથી ધ્રુવતી બોલી ઉઠી “ અદિથી ના ! ”

“ ઓ ગુલબદન ! તું આટલી બધી ખુબસુરત શા માટે છે ? અને હું શા માટે—? આહા !—ગુલબદન ! તારા ગાલ ઉપર જેણે ચુંબન કર્યું તે કોણ છે તે તું જાણે છે ? ના ! તારા કાઠા, પેલા મગર નવાબને કહેજે કે, તે ખુની અખદુલજ હતો. ” આટલું બોલીને તે કુંજમાંથી નીકળી ન્હાણી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ખુનીની દિલસાર.

એટલી બધી ત્વરાથી અખદુલ ન્હાણી ગયો તે કારણ વિના નહિ હતું તેના ગયા પછી થોડીજવારમાં તેજ રસ્તે એક લોકનું મંડળ ફરતું ફરતું આવી પહોંચ્યું અને તેમણે જ્યારે કુંજમાં મહમ્મદનું મડદું અને ફિક્કી પડી ગયેલી તથા ધ્રુવતી ગુલબદનને જોયા ત્યારે તેમના અચંબાનો પાર રહ્યો નહિ.

તેમની આસપાસ એકદમ લોકો ટોળું થઈ વીંટાઈ વળ્યા. માણસોની સંખ્યા કાણે કાણે વધવા માંડી અને ગુલબદનને દરેક નવા આવનારને તેની તે વાત ફરી—ફરીથી કહેવાની ફરજ પડતી હતી.

એટલામાં નવાબના કેટલાક હજુરીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને તેમણે તેનાં આમ તેમ ફરવા ગયેલાં માણસોને બોલાવી એકઠાં કર્યાં; ગુલબદનની ગાડી જે પાસેજ તૈયાર ઉભી હતી તેમાં તેને બેસાડી અને ભયભ્રમિત થયેલી ચૌવના પોતાના કાકાના મહેલમાં સત્તર પહોંચી ગઈ.

બાગની આસપાસ ચોકી મૂકવામાં આવી; દરેક ગાડી તપાસવામાં આવી; બાગમાંના દરેક માણસની ઝડતી લેવામાં આવી; અને આખો આ-હતાળી બાગ ખુણેખોચરે પણ તપાસી વળ્યા, પરંતુ અખદુલનું નિશાન પણ જણાયું નહિ.

આ વિચિત્ર ખીનાની ખબર આખા ખંભાતમાં પવનના તોફાનમાં રમતી દાહક અગ્નિજ્વાળાની પેઠે, પ્રસરી. અખદુલનું નામ ગુલબદનના સંરક્ષક તરીકે આખા ખંભાતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું; અને અખદુલ સર્વ લોકોના આશ્ચર્ય જમાનાનું કારણ થઈ પડ્યો. તથા દરેક મનુષ્ય ગુલબદનને જે સહન કરતું પડ્યું હતું તેને માટે દીલગીર હતું, તેનું ખુન કરવાને મહમ્મદે જે દુરાત્માને ઘેરેલો તેને ગાજો—તથા શાપ દેતું, અને આ

બાળત વિષે એવાં એવાં નવાં નવાં કારણ શોધી કઢાડતું કે તે પ્રમાણે જોતાં આ વિષયનું મૂળ અને તેનો અન્ત શોધવાં મુશ્કેલ પડે, એટલું જ નહિ પણ આ દારણોમાંનું કયું ખરું અને કયું કલ્પિત, તે પણ સમજવું કઠિન થઈ પડે.

આ વાર્તા સાંભળનાર દરેક માણસ ખીજાઓને કહેતો, તે કહેતાં તેમાં કાંઈ કાંઈ પોતાનું પણ ઉમેરતો. અન્તે તે વાતની શોધિત વિક્ષિત આવૃત્તી એટલી બધી અતિશયોક્તિઓ વગેરે અલંકારોથી ભરપુર થઈ લોક સમૂહમાં પ્રસાર પામી કે, તેનું એક ‘સુન્દરતાનું સામર્થ્ય’ એ નારનું નવલકથાનું પુસ્તક કાઢ્યે બહાર પાડ્યું હોત તો લગભગ એક હજાર પાનાંની એક રસિક વાર્તા ત્યાંના બાપા સાહિત્યમાં ઉમેરાત. કારણ કે ખંભાતી ઉમરાવે તથા બાનુઓએ માંદોમાંદો એટલું તો નક્કી જ કર્યું હતું કે જે ગુલબદનની અલૌકિક સુન્દરતાએ અબદુલને નમ્ર કરી ન નાંખ્યો હોત તો તે અચૂક તેનું ખુન કર્યા વિના રહ્યો હોત નહિ. પરંતુ જો કે ગુલબદનની શુદ્ધી અબદુલને લીધે બચી ગઈ હતી તોપણ તે બનાવનું આખું સ્વરૂપ, તેનો બલિષ્ઠનો પતિ સરદાર ખીજરખાન, સુરતનો પ્રથમ વર્ગનો ઉમરાવ હતો અને જેનો અદ્ભુત પૈસો તથા અનહદ વગવડોનો આખા મુન્તના ગળ્યમાં પંકાયેલો હતો તેનું પસંદ પડશે કે નહિ, એ શક બરેલું હતું. નવાજ કેટલાક વખતથી પોતાની બત્રીશનું તે સુરતના મહાબળવાન અમીર સાથે લગ્ન કરાવવાની ગુપ્ત ખટપટમાં પડેલો હતો; આ સરદાર થોડા વખતમાં ખંભાત આવવાનો હતો. તેનું ત્યાં આવવાનું કારણ, નવાખના છુપું રાખવાના પ્રયત્નો છતાં બહાર પડી ગયું હતું; અને ગુલબદન કે જેણે પ્રાંતપણ દિવસ તેને જોયેલો પણ નહોતો, અને તેના આગમનની લોકો આટલી બધી આતુરતાથી વાટ કેમ જોતા હતા તેનું કારણ જે સમજતી નહોતી, તેના સિવાય આખું ખંભાત તે વાત જાણતું હતું.

આટલે સુધી તો સઘળું ઠીક હતું. પણ ધીમે ધીમે, લુંટારાએ તેને કચેલા સુખન ઉપરથી લોકો તેના વિષે થોડીક દ્રેષો વક્રોતિઓ ફેલાવવાનો પણ પ્રસંગ મળ્યો તેનું “ગોઠાડું કામ કર્યું!” એકે કહ્યું, “અને સુન્દર ગુલબદને પોતાના સંરક્ષના ઉપકારનો બદલો વાળવાને પોતાના સ્વદેશ હૃદયથી શું શું ન કર્યું હોય એ કહી શકાતું નથી!” “વાહ વાહ! ખરે ખરું!” ખીજાએ જવાબ દીધો, “મને તો, તે બદમાશ, પોતે સંરક્ષેલી મૈયાના પાસે એકલો રહ્યો હોય અને પછી ફક્ત એક સુખનજ લઈ

જતો રહ્યો હોય, એ જરા અચાંખા બરેલું લાગે છે.” “જા, જા. દવે!” ત્રીજો વચમાં બોલી ઉઠ્યો, “આમ એક આંખથી શું જુઓ છે? તે જાનુ કહે છે તેમ પણ તે વાત હોય: જો કે મ્હારે કહેવું તો જોઈએ જ કે અખદુલના ધંધામાં રહેતા ગૃહસ્થો એટલી બધી સારી ચાલના તો દોતાજ નથી, અને મ્હેં તો કાંઈ ખુની એક સુન્દરીની નિર્મળતાને માન આપી ઉચ્ચત્તિથી જતો રહે એવી વાત પણ આજજ સાંભળી.”

ટુંકામાં, મનોહર શુભચંદન અને વિકરાગ અખદુલની આ વાત શ્રેષ્ઠચારામી ખંભાત નિવાસીઓમાં એટલા લાંબા વખત સુધી ચાલી કે આખરે નવાજની ભવિષ્ય “ખુનીની દિલ્લદાર” ના માનવતા ઉપનામથી સર્વત્ર ઓળખાવા લાગી.

પરંતુ આ બાબત વિષે બહુ પચાઈ નવાજ અદાદરશાહ કરતાં કાંઈએ પણ વધારે મહેનત લીધી નહોતી. તેણે તરતજ શક પડતા દેખાવના દરેક માણસ ઉપર ખુબ જાપનો રાખવાનો હુકમ કહાડ્યો હતો; રાત્રિએ ફરતારા નગરરક્ષકોની સંખ્યા જમણી કરી અને અખદુલની તપાસ કરવામાં છુપા જામુઓની એક મ્હોટી સંખ્યા રોકા; પણ તે સર્વ પ્રયાસ બૃથા ગયો—મહેનત નિષ્ફળ થઈ, કારણ અખદુલનું રહેઠાણ અગમ્ય જ હતું.

પ્રકરણ ૮ મું.

છુપું કાવતરું.

“એનું નખખોદ જાઓ!” મહમ્મદના ખુન પછી બીજો જ દિવસે સફારે, વિખરાયલા વાગ તથા મબરાયલા ચંદરાવાળો ખંભાતનો એક પ્રથમ વર્ગનો ઉગરાવ રૂકુદીન પોતાના દિવાનખાનામાં રહેને રહેને બેસી ઉઠ્યો; “એ હરામખોર આવી બૂલ કરવાને માટે મ્હોજખમાં જાઓ! કાંઈ મ્હારી ખટપટ જાણી તો નહિં ગયું હોય? શુભચંદનની સાથે સારી કરવાની કામગીરી પણ આશા રાખે છે, એ મરને ખબર છે; અને તેથી ત્હેણે આ સેતાન અખદુલને મહમ્મદની સામે ઉભો કરી, તેની શુભચંદન સામેની મ્હારી સવળી ધારણાઓ રદ કરવાનું તો નહિ કહ્યું હોય? હા એમજ હોવું જોઈએ. અને હવે, પોતાની બચીજીવું ખુન કરવાને મારો કોણે મોકલ્યો એ બાબતની નવાજ બ્યારે તપાસ કરવા માંડશે ત્યારે નિરાશ થયેલો પ્રેમ એની સાથે શુભચંદનને લગ્ન કરવાને ઓખખી ના કહી,

અને જેને નવાજ માફ ન કરી શકે એટલા ગુસ્સાથી પિંકારે છે, એવાં રૂકનુદીન શિવાય ખીજ કોના ઉપર આવશે ? અને પછી—એકવાર શક આવ્યા પછી, રૂકનુદીન ! રૂકનુદીન ! તે લુચ્ચો ખહાદુર તારી તદખીરો કાંઈક પણ જાણે તો—તું રખડેલ ઉછાંછળા છોકરમત યુવાનોની ટોળીનો ઉપરી થયો છે તે સાંભળેતો—ઉછાંછળા છોકરમતનો ખરાજ તો, કારણ તેઓ શિક્ષાથી અચવાને પોતાના હક કુચાવવાને તૈયાર થયા છે—રૂકનુદીન ! આ સર્વ ખહાદુરને કાને પડ્યું તો—”

અહિં તેની વિચારસરિતા એકદમ અટકી પડી—અને દોલતચંદ રંગીલરામ, અને રહીમખાન, ખંભાતના શ્રીમાન વર્ગના યુવકો અને રૂકનુદીનના દિલદાર દોરત તે ચોરડામાં દાખલ થયા. તેઓ સર્વ મન અને શરીર બંનેમાં ભટ્ટ થયેલા, ઉઠાઉ, વિષયાસક્ત, ખંભાતના દરેક વ્યાજવદુ કરનારના ખાસ ઓળખીતા હતા, અને પોતાની મિલકત વેચાયાથી નેટલું ઉત્પન્ન થાય ત્હેના કરતાં હજારોગણું વધારે દેવું ત્હેમને માથે ઝુઝતું હતું.

આશું ? રૂકનુદીન !” દોલતચંદ અંદર પ્રવેશ કરતાં બોલી ઉઠ્યો; ત્હેની નીચતાસુચક સુખાકૃતિ ઉપર જીવનપર્યંતની વિષયાસક્તિએ ગુઢ નિશાનીઓ કોતરી કહાડી અંતરના બાવો જગસમંદ્ર મુકેલા હતા “ત્હમારા સમ મ્હને તો અચંખાએ દિગમુઢજ કરી નાંખ્યો હતો. ઇશ્વરને માટે તો કહો, આ વાત ચાલી છે તે ખરી ? ખરેખર ! ત્હમેજ મહમ્મદને શુભ-બદનતું ખુન કરવાને મોકલ્યો હતો ? ”

મ્હે ?” રૂકનુદીન બોલી ઉઠ્યો, અને પોતાના મ્હેરા ઉપર અતિમ સ્વેતતા આવી ગઈ હતી તે ખીજજો ન જોઈ શકે તેને માટે ત્હેણે મ્હોં ફેરવ્યું. શા માટે ત્હમારે એવું ધારવું જોઈએ કે મ્હેજ—ખરે દોલતચંદ ત્હમારે જોતું જોજીતો ખરવું નથી ? ”

દોલતચંદ—“ત્હારા જીવના સમ ! હું તો ખરુંજ કહું છું. આ રંગીલરામને પુછોને, એતો વળી કાંઈ ત્હારા કરતાં પણ વધારે જહી શકશે.”

રંગીલરામ—“હા. એતો નક્કીજ છે, રૂકનુદીન ! કે ખ્યાઆખાને નવાખને મ્હોંએ ખાત્રીથી કહ્યું છે કે મહમ્મદને શુભબદનતું ખુન કરવા મોકલનાર ખીજું કોઈ નહિ પણ ત્હમેજ હતા.

રૂકનુદીન—“અને તું ફરીથી કહું છું કે ખ્યાઆખાન શું કહે છે ત્હેનું કાંઈ જાનજ નથી.”

રહીમખાન—“એ તો જાણે હીક ! પણ ત્હમે ત્હમારે જોના જોના

રહેજોને. બહાદુરની સાથે કામ પડ્યું તો તે ધણો કપરો માણસ છે.

રંગીલરામ—એ કપરો ? હું કહું તે ખરૂં જાનજો કે આખી દુનિયામાં સૌથી મોટામાં મોટો ગણાય છે. તેનામાં કદાચ હિમ્મત તો હશે, પણ અકલનો એક છાંયો નથી.

રહીમખાન—“ અને હું કહું છું કે બહાદુર, સિંહના જેવો બહાદુર અને શિયાળના જેવો લુચ્છો છે. ”

રંગીલરામ—“ છટ ! છટ ! તેના સલાહકારોની ત્રિપુટી—(જેમકું ઇશ્વર સૂત્રાનાથ વાળો, હેમ) ની બુદ્ધિથી તે બહાદુર ચાલતો ન હોત તો અત્યાર સુધીમાં તો ક્યારનોયે તે પાયમાલ થઈ ગયો હોત. નવાબને તેના ત્રણ મિત્રો દયાળસિંહ, માણેકચંદ અને જ્વાહરખાનથી પછી જુદો પાડો, અને જુવો કે પરીક્ષા આપતાં પોતાનો પાક બૂલી ગયેલા નિશાણિયાની પેઠે ગજરામસો તે ઉભો રહે છે કે નહિ ? ”

રકતુદીન—“ રંગીલરામ ખરું કહે છે. ”

દોલતચંદ—“ ખરેખર ! હું તમારા અભિપ્રાયને મળતોજ છું. ”

રંગીલરામ—“ અને વળી, આકસ્મિક શ્રીમન્ત થયેલા અને પોતાની જાંઘીમાં પહેલીજવાર કામતી જામો પહેરેલા બીખારીના જોડલોજ બહાદુર પણ મગર છે. ઇશ્વરના સમ ! હવે તેનો મિત્રજ આપણાથી તો સહન થઈ શકતો નથી. એ નિત્ય કેટલાં નવાં નવાં માણસો સમ્યે જાય છે તે હમે કોઈ જોતા નથી. ”

દોલતચંદ—“ એ વાત તો નિઃસંશય ખરીજ છે. ”

રહીમખાન—“ અને એનો વચવણો પણ કેટલો ગંધા વધી પડ્યો છે ? રાજસભા, ધર્મસભા, ન્યાયસભા અને સરકારી ખાતું, એ સંબંધનાં નવાબની ઇચ્છા અને સ્વચ્છંદી તરંગ તથા સગવડ પ્રમાણે વર્તે છે. લોક-જાનાં પુતળાં જેવી રીતે દોરી ખેંચનાર માણસની મરજી પ્રમાણે નાચે છે એવા હાથ પગ અને માથું હલાવે છે તેવીજ રીતે, એ બધાંય મંડ-ડોળોએ માણસની દહેર તથા મિત્રજ ઉપર આધાર રાખે છે. ”

રકતુદીન—“ તેમ છતાં પણ લોકો બહાદુરને પુજે છે. ”

દોલતચંદ—“ હા, એજ વસ્તુ વધારે દુઃખની વાત છે તો ! ”

રંગીલરામ—પણ જો પાછી થોડા વખતમાં તેથી સબળડ પડતી ન થાય તો મહેને કહેજો ! ”

રહીમખાન—“ અરે ! ફક્ત આપણેજ સખ્ત મહેનત લઈને માથા-

કુટ કરતા માંડીએ તો તેમ પણ થાય,--ન થાય એમ નહિ. પણ આપણે બધા શું કરીએ છીએ ? આપણે આપણો વખત દારૂની દુકાનોમાં અને વેસ્યાઓનાં ઘરોમાં તથા તોફાન અને જુગારમાં ગાળીએ છીએ અને દેવાના દરિયામાં એવી તો રીતે જમ પડીએ છીએ કે ત્હેમાં સારામાં સારો તરતાર બંદો મોડો પણ કુખ્યા વિના રહે નહિ. આપણે બધા એ-કઠા મળીને પ્રયત્ન કરીએ; ચોગરદમથી મદદગારો એકઠા કરીએ; તન મન અને ધનથી મહેનત કરીએ; તો દુનિયામાં આપણો ધારેલો ફરકાર થયા વિના રહેજ નહિ. અને તકરારને ખાતર માનીએ કે આપણો ધારેલો ફરકાર કદી ન થાય, તો પછી આપણને એટલું જણાયા વિના તો રહેશેજ નહિ કે દુનિયાં હવે આપણે માટે નથી. ”

દાસતચંદ—“ ખરેખર ! કહેતાં ગમે તેટલી દિલગીરી થાય તોપણ મારે એટલું તો કયુલ કરવુંજ પડશે કે આ ગયા છ મહિનામાં મારા હૃદયદારોએ ઠોકા ઠોકાને માફે તો બારણે પાડી નાંખ્યું છે. હું તો રહવારે ઉઠું છું ત્યારથી તે રાતે સુખ જાડું છું ત્યાં સુધીમાં તેમની સાથેની તકરારો તથા તેમની નિરંતર ખુમો શિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારનું ગાયન મારે કાને પડતું નથી. ”

રકતુદીન—“ હા ! હા ! હા ! મારી સ્થિતિ તો--પણ મારે તમને કાંઈ પણ કહેવાની જરૂર નથી, કે મારી સ્થિતિ કેવી છે. ? ”

રંગોબરામ—આપણે જે ઓછા ઉણક થયા હોત તો અત્યારે તો નિરાંતે મહેલોમાં બેઠા આનંદ કરતા હોત અને--પણ દાસની સ્થિતિમાં તો—

રકતુદીન—“ હેં ! દાસની સ્થિતિમાં તો ?—મને લાગે છે કે રંગોબરામ આપણને બોધ દેવા બેઠા છે. ”

રસીમખાન—“ એ જુના પાપીઓનો તો રસ્તો છે ! જ્યારે જ્યારે પાપ કરવાની શક્તિ ત્હેમનામાંથી જતી રહે છે ત્યારે બીજું શું કરે ?—તે વખતે તેઓ પોતાનાં ગત વર્ષોમાં કરેલા પાપ માટે રોવા-આથાં કુટવા પસ્તાવા કરવા તૈયાર હોય છે અને વળી ક્ષમા માગવાને તથા તેમને માટે પ્રાયશ્ચિત કરવાને પણ તત્પર થાય છે. હવે મારો મત પુછો તો હું તો ની-

ત અને ડહાપણના ઘેરી રસ્તાઓમાંથી મારે મનગમતે—સ્વેચ્છાશ્રુતિ મારે જવામાં સારી રીતે સંતોષ પામેલો છું. મારું આત્માર સુધીનું જીવન મને ખાતરી કરી આપે છે કે હું, ઘરમાં ગાદી તકિયા ઉપર પડી રહેનારાં મનુષ્યો—ઉત્સાહ અને જાગૃતિ વિનાના સાધારણ માનવો—કોઈ અકસ્માત અથવા અમત્કારિક બનાવ સાંભળી ધ્રુજતાં મનુષ્યો કરતાં, જુદાજ છું. કુદરતેજ મને વિષયભોગી બનાવેલો છે અને મેં ‘મહાશ’ નશીબમાં લખા-યલું જીવન પરિપુર્ણ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. આપણા જેવા નરો આ દુનિયામાં કોઈ કોઈ વાર ઉત્પન્ન થતા હોત તો નિઃસશ્ય આખી સૃષ્ટિ ધોર નિદ્રામાંજ પડત. પણ આપણે વસ્તુઓના જીવના નિયમો તોડી નાંખી તેને એકદમ જાગૃત કરીએ છીએ, દુનિયાની અતિમંદ ગતિમાં આપણું પોતાનું સત્ત્વ નાંખી તેને સતેજ કરીએ છીએ, કરોડો મનુષ્યોની સમક્ષ એ વાતો જાહેરના કોમડા રજુ કરીએ છીએ કે તેમાં પાંચેનાં વર્ષ તેમનાં માથાં કુટાયાં કરે છે, લોક સંઘના મુખીઓનાં મગજમાં સેંકડો નવા વિચાર દાખલ કરીએ છીએ, અને દુકામાં કુદસ્તમાં જે વિષ પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાંથી નીકળી એકઠું થયાં કરે છે, અને જે હમેશાં એકઠું થયાં કરે તો પ્રજાઓની પ્રજાઓનો સંહાર કરી નાંખે તેને વિખેરી નાંખવામાં જે દલાં પવનનાં તોફાનો વિશ્વને કામનાં છે, તેટલાજ આપણે પણ દુનિયાને ઉપયોગના છીએ. ”

રંગીલરામ—“ વાહ ! વાહ ! સાખાશ ! રહીમખાન ! દિલ્લી જેવા મહારાજ્યમાં તમારા જેવા વક્તા તથા દિલમુશ્તી ઉત્પત્તિ નથી થઈ એટલું ધણી દિલગીરી બરેલું છે, પણ મારા દોસ્ત ! તમારા બાપશુમાં સત્ત્વ ફરતાં શબ્દોની ખુબજ ધણી વધારે છે ! હવે સાંભળો; જ્યારે તમે તમારા ભક્ષા સ્વભાવના શ્રોતાઓની ધીરજ પણ તમારા ઉત્તમ વક્તાત્વથી નિર્દય-પણે ઘડવી નાંખવામાં રોકાયા છો, ત્યારે રંગીલરામે પણ કામ કર્યું છે ! મુદતમાં સાહિબખાન નવાબના રાજ્યથી ધણેજ કંટાળ્યો છે; મંજર જાણે મહાદુરે એવું શું કર્યું છે કે જેથી તે તેની રાજ્યસત્તાનો તે આપો કંટો ફરમન થયો છે, પણ સાહિબખાન આપણી ટોળીમાં જાયો છે એ વાત તો ખરીજ છે. ”

રકનુદીન—(આશ્ચર્ય અને હર્ષમાં)—“ હેં રંગીલરામ તમે જ્ઞાનમાં છો કે પછી ગમે તેમ બક્યાજ કરો છો ? મુસ્લિમ સાહિબખાન ? ”

રંગીલરામ—હા, તે આપણોજ છે. આપણી ટોળીમાં છે. અને તન મન તથા ધનથી આપણને મદદ કરવાને તૈયાર છે. મારે કબુલ તો કરવું જ પડશે કે પહેલાં તો મારે પણ તેની સાથે તેવું ખરું સ્વરૂપ ઝોળખવાને આપણા સ્વદેશ પ્રેમ આપણી દેશોન્નતિની ઉન્નત આશાઓ તથા આપણો સ્વતંત્રતાપર, અનહદ પ્રેમ, વગેરે બાબતો વિશે આડીઅવળી વાતો કરવી પડી હતી; પરંતુ હુંકામાં કહીએ તો સાહિબખાન એક જખરો ડોળ ધાલુ તથા ધર્મદોંગી છે. અને તેથીજ તે આપણા કામને મારે વધારે ઉપયોગનો છે. ”

રહીમખાન—(રંગીલરામનો હાથ જોરથી હલાવીને) શાખાશ દોસ્ત ! હવેજ ખંભાતને આપણી હવાનીના ખરેખરી ખખર પડશે ?—હવે મારો ખોજરાનો વારો છે, કારણ કે આપણે ગદ્ય વખત જુદા પડ્યા પછી હું આગસુ થઈ પડી રહ્યા નથી. સાચું બોલાવો તો જો કે મેં હજુ સુધી કાંઈ હાથ મેળવ્યું નથી, તોપણ હું એક એવી ટોળીનો સરદાર થયો છું કે જોહામાં જોહું અંધું ખંભાત તો મારા હાથમાં આવ્યા વિના રહેવાનું નથી. તમે સહુ ચાંદબેગમને તો ઝોળખો છોને ?

રકનુદીન—“ રાજ્યની ખુબસુરત બાતુઓની નોંધ આપણે દરેક રાખીએ છીએ અને પછી તેમાંનું પહેલુંજ નામ કદિ ભુલી શકાય ? ”

રંગીલરામ—“ ગુલબદન અને ચાંદબેગમ એ બેતો ખંભાતની દેવીઓ છે; અહિંઆ યુવકો બીજા કોઈના મદિરે જતાજ નથી. ”

રહીમખાન—“ ચાંદબેગમ, મારી જ છે. ”

રંગીલરામ—“ હેં ? ”

રકનુદીન—“ ચાંદબેગમ ? ”

રહીમખાન—“ હેં હેં શું કરો છો ? આમ, જાણે મેં કાંઈ બવિખ્ય બાખ્યું હોય કે આશય આપણા ઉપર તુટી પડવાનું છે, તેમ બધાં ચકલાં જેવા જોઈ શું રહ્યા છો ? હું કહું છું, કે ચાંદનું દિલ મારા ઉપર જ લાગેલું છે અને તેનો મારા ઉપર સંપૂર્ણ અને ખરે ખરો વિશ્વાસ છે. અમારી દોસ્તી ઘણીજ શુભ રહેવી જોઈએ, પણ મિત્રો એટલું યાદ

રાખજો કે જે હું ઇચ્છું છું, તે તે પણ ઇચ્છેજ છે અને તમે જાણો છો કે તે પોતે રાગ ગાવા ધારે તો તેના તાલ પ્રમાણે ખંભાતના અડધા અમીરોને તો નચાવી પણ શકે છે. ”

રકતુદીન—“ રહીમખાન ! તમે તો અમારા બધા કરતાં હદ વાળી. ”

રહીમખાન—“ અને હું તમારે માટે આટલો મોટો સહાયક મેળવવાની મહેનત કર્યો કરતો હતો. તેનું તમને સ્વપ્ન પણ નહોતું. ”

રકતુદીન—“ હું તમને બોલતાં સાંભળું છું સારે મારે તો શરૂ માવું પડે છે. કારણ કે હજી સુધીમાં મેં કાંઈ પણ કર્યું નથી, તોપણ ખુલાસા દાખલ મારે એટલું તો કહેવું જોઈએ કે મારા પૈસાથી પ્રેરાયલા મહમ્મદે ગુલબદનનું ખુન કર્યું હોત તો નક્કી નવાખના રાજ્યની સામે ખંભાતના મહોટા અને કુંશિયાર અમીરોને જે આકર્ષણ-સાંકળ જોડી રાખે છે તેનો આંકડે આંકડો તુટી ગયા વિના રહેત નહિ. એકવાર ગુલબદનનું સાલ ખસ્યું કે પછી બદાદુરમાં કાંઈ દમ નથી. ગુલબદન એકવાર જ્યાં ગુલબદન કબરમાં સુતી કે પછી ખંભાતના પ્રસીદ્ધ ઉમરાવ કુટુમ્બોને નવાખની સાથે તેને લીધે સગપણ બાંધવાની આશા નાશ પામી જ સમજાવી, અને એમ થાય કે તરતજ જે મહોટા અમીરો તેનો પક્ષ ખેંચે છે તેમને તેની કાંઈ પણ દરકાર રહેવી અશક્ય છે. ગુલબદન ઉપર આટલો બધો મોહ હોવાનું કારણ એટલું જ છે કે તે ખુબશરત છે, દિવની ખેગમ છે ત્હેના બાપના તથા નવાખના અદળત્ત પૈસાની વારસ છે, અને નવાખના તખ્તીની પણ હકદાર છે. ”

દોલતખાંદ—આ કામમાં હુંતો બહુમાં બહુ કરી શકું તો તે પૈસાની મદદ છે. મહારો ઘરડો-નકામો કાકો જેની મિલકત તેના મૃત્યુ પછી મહારીજ થવાની છે તેની પાસે મહારોનાં બોયરાં ભરેલાં છે, અને હું એક શબ્દ કહું કે તરતજ તે કંજુસ ટયરો મરવાનો. ”

રગીલરામ—“ તમે અલાર સુધી પણ એને બહુજ-નકામો જીવવા દીધો છે. ”

દોલતખાંદ—“ ખરે! હું મારા મનમાં સંપૂર્ણ રીતે હજી સુધી નિ-

શ્ય-કરી શક્યોજ નથી કે તેને—પણ, દોસ્તો તમેતો નહિ માને પણ કોઈ કોઈ વખત હું ધણેજ બહેમી થઈ જઈ છું અને વખતે મહેને એમ લાગે છે કે મારે અંતઃકરણ પણ છે ! ”

રહિમખાન—“ હે ! ત્યારે તો મારી સલાહ લઈને આવો ખની જા, આવો. ”

દોસ્તતયંદ—“ હા. મરી પ્રકૃતિને તો તેજ ઠીક પડે ! ”

રંગીલરામ—“ હવે આપણું પહેલું કામ આપણા જુના દોસ્તો-મ-હમ્મદના સોજતીને શોધી કઢાડવાનું છે ! પણ અત્યાર સુધી તેમના ઉપ-રીની સાથેજ કામ પડેલું હોવાથી એ લોકો ક્યાં ગળશે, એ કાંઈ સમ-જાતું નથી. ”

રકતુદીન—“ તેઓ આપણને જડે કે તેમનું પહેલુંજ કામ નવાખના સલાહકારોની ત્રિપુટી દુર કરવાનું હોયું જોઈએ. ”

રહિમખાન—“ જો આપણે ધારીએ છીએ, તે પ્રમાણે આ તમારો વિચાર આમલમાં મૂકી શકાય તો તે સર્વોત્તમ છે. જાવો ત્યારે, મિત્રો આ મુખ્ય વાતનો નિર્ણય થઈ ગયો. કાંતો આપણે આપણાં દેવાંને હાલના નવાખના ગજબખંધારણના ખંડેર નીચે ડાઘી દબાવું અથવાતો નવાખીના પાયાની મજબુતાઈ કરવામાં બહાદુરને આપણાં માથાં અર્પણ કરીશું. એ-માંથી ગમે તે થાઓ પણ આપણે તો નિરાંત હોજ. જરૂરિયાતે પોતાના દાંડાવાળા ચામુકથી તેના ખડકતી છેક છેલ્લી અણી સુધી આપણને હાંકી કઢાડ્યા છે, જ્યાંથી બચવાને આપણે કોઈ અદ્ભુત પરકથ કરવું પડશે અથવા પોતાના આપદાદાનું નામ બોલવાની શરમ અને નિરાંતર બિઝારની ઉડી ખીણમાં સામી જાણુએ કુદી પડવું. હવે, ખીજી વાત એ નક્કી કરવાની છે કે અરમને સાર જોઈતા પૈસા તથા આપણી ધાણાઓમાં પુરતી સહાય મળવાને સાર જોઈતા મદદગરો જેવી રીતે મેળવવા ? આને માટે ખંભાતની સધળી પ્રસિદ્ધ ગણીકાઓને ગમે તેમ કરીને આપણી તરફેણમાં દાખલ કરવી. જે કામ આપણે ધણું ધણું સમજવીને, મારાઓ પોતાની દયારથી, અને સરદારો પોતાના ખજાનાથી પણ નહિ કરી શકે તે આ મોહિનીઓમાંની એક પણ ફક્ત એક નેત્રસંજ્ઞા-આખના ચાળાથી કરી

શકશે. જ્યાં ફાંશી કે સુળીનો ભય અસર કરી શકતો નથી અને જ્યાં મુદ્દલાંઓ કે રફારોની શીખામણો બેદરકારીથી સાંભળવામાં આવે છે, ત્યાં પણ એકાદ વિલાસી યુગ્મ અને મદનગૃહમાં ગુમતીલન આશ્વયકારક કામો કરાવી શકે છે. ખરેખર નિમકહલાલીપણું પણ આ વિલાસીઓની નગન છાતી ઉપર ઝોંકા ખાય છે, હોંમના યુગ્મનની ગરમાઇ છુપા બેદનો ખરર પીંગાળી નાંખે છે, અને વરસોનાં વરસો સૂંતી પગાયલા સદગુણો તથા ધર્મભક્તિનો આકસ્મિક નાશ કરવાને આવા એકાદ ગુમતીલનની કામા સદત ધડીજ બસ છે. પણ જો તમે આ ગણિકાઓ ઉપર સત્તા મેળવવામાં નિષ્ફળ થાઓ અથવા તમને લાગે કે તમને ત્યાં જવાથી વખતે તમારે પેતાનાજ ખોદેલા ખાડામાં પડવાનો વખત આવશે તો પછી બાવા, વેરાગીઓ, મઠાધિસો, મુદ્દલાંઓ અને ફફારોનો આશ્રય લ્યો. તે ગિજીજી રફારોને ખુશ રાખો તથા તેમના વખાણુ કરો, અને તેમને માટે ભવિષ્યને ડોરેપાને ગાન અકરામ તથા મોટા મોટા દરજ્જાઓનું મતુ માર્યાજ જાહેર. આમ કરશો કે તરતજ તેઓ જાળમાં પકડાશે અને શંકામાં આવી પડશે અને પછી તે તમારા ગુલામોજ છે એમ તમારે સમજવું. આ ધર્મદોષીઓ જે ધર્મોથી ખંભાતીઓના અંતાકરણ ઉપર રાજ્ય કરે છે, તેઓ પુરુષ અને સ્ત્રી, અમીર અને બીખારી, નવાજ અને માછી દરેકને વહેમની સાંકળે બાંધી રાખે છે અને પોતાની નજરમાં આવે ત્યાં દોરે છે. આમ કર્યાથી દેશદ્રોહીઓને આપણા પક્ષમાં લેવામાં તથા તેમની લામણીઓ-મનોવૃત્તિઓ શાન્ત રાખવામાં આપણે જે દમલે દગલા મ્હોરો વેરવી પડત તે બચી જશે અને તે ફફારો પોતાનાજ લાભને અર્થે આપણું કામ વિનામુલ્યે ફત્તેહમદ ઉતારવામાં ખરેખરી મદદ કરવામાં ચૂકશે નહિ—હવે હઠો, વારો! કામ કરો અને ફતેહ મેળવો! સલામતે કુમ !”

પ્રકરણ ૯ મું.

રમજાનનું રહેઠાણ.

જે ખુન પિંચે વિચાર, તપાસ અને વાત કરવામાં ખંભાતના દરેક મનુષ્યનું મજા, આંખો અને જીભ આટલા મોટા વપરાશમાં આવ્યાં હતાં, તે કર્યા પછી તરતજ અગાદમે એવી ઝડપ અને હુશીયારીથી પોતાના

ચોપાક તથા મહેમનો દેખાવ બદલી નાંખ્યો કે, મહમ્મદનો ખુની તે છે, એવી તો કામને જ નિત પણ થઈ નહિ. તે આશતાખી બાગમાંથી એક પણ પ્રશ્ન પુછાયા શિવાય છટકા જઈ શક્યો અને પાછળ એક પણ નિશાની એવી રહી નહોતી કે જેથી તેના વિષે કાંઈ પણ પુરાવો પાછળથી મળી શકે.

તે રમખનને ઘેર આવી પહોંચ્યો ત્યારે સ્વાંજ તો ક્યારનીએ પડી ગઈ હતી. રમખનને બારણું ઉઘાડ્યું અને અમદુલે વચલા ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

“ખીજ બધા ક્યાં છે?” તેણે એવી તો જંગલી રીતે ઘાંટા કબાડી પુછ્યું કે, તેથી રમખન તો થરકી જ ગઈ.

“તેઓ બપોરના સુતા છે?” તેણે જવાબ દીધો; “કદાચ તેઓ રાતે કાંઈ કામે ખંધાર જવાના હશે.”

અમદુલ એક ગાદી ઉપર લાંબા પગ નાંખીને પડ્યો અને ખુબ વિચાર કરતો હોય એમ જણાયું.

“પણ અમદુલ તું હમેશાં આટલો બધો ચિંતાળીલ સાથી રહે છે?” રમખન તેની પાસે બેસીને કહ્યું. “તેથીજ તું આટલો બધો વધારે વધારે બદમુરત લાગે છે જો પાછાં કપાળે તફલેયાં મહાગ્યાં ખરાં? એ પાછાં ઉતારી દે; એથી તે કુદરતે બનાવ્યો તેના કરતાં પણ તું તારો ચહેરો વધારે બગાડી નાંખે છે.”

અમદુલે કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો નહિ.

“ખરેખર તારો ચહેરો તો એવોજ છે કે મને તેને પણ બ્હી-વશી નાંખે! સાલ, હવે અમદુલ આપણે દોસ્ત થઈએ જા હવે હું તારો ચહેરો જોવામાં ટેવાઈ ગઈ છું અને તારાથી કંટાળીશ નહિ, અને હું ધારતી તો નથી પણ વખતે—”.

“જા! પેલા બધા સુતા છે તેમને જગાડા!” અમદુલ ગર્જના કરી ઉઠ્યો.

“પેલા ઉંઘણુસીઓને? છટ! એ મુખીઓને ઘોરવાદે! ખરે તું મારી સાથે એકલો રહેતાં બ્હીનો તો નથાને? ખુદા બેર કરો! પણ કોઈ તો એમજ ધારે કે જાણે હું પણ તમારા જેટલી બદમુરત હોઉંતી? હે હું એવી છું? ના ના અમદુલ! જેરા મારી સામું તો જોઈ જો!”

ખરૂં કહીએ તો રમજનનો ચહેરો કાંઈ દેખાવડો નહોતો એમ નહિ. એની આંખો મહોટી, સપ્રભ અને અસરકારક હતી, ત્હેના છુટા વાળની પ્રકાશિત લટો છાતી ઉપર રમતી હતી, ત્હેના ઝોઠ લાલ પરવાળાં જેવા તથા પ્રકુલ હતા, અને તે ત્હેણે અખદુલના મહો તરફ નમાવ્યા. પણ અખદુલના હોઠ હજી ગુલબદનના વિશુધ ગાલને અડનાથી પવિત્ર થયેલા હતા.—તેથી તે બેઠો હતો ત્યાંથી એકદમ ચમકી ઉઠ્યો અને તેણે (ધી-મેથી) રમજનનો હાથ જે પોતાના ખભા ઉપર પડ્યો હતો તે ખસાડ્યો.

“પેલા સુતા છે તેમને જગાડ !” તેણે કહ્યું, “રમજન ! હમણાં મદારે તેમની સાથે ધણીજ જરૂરની વાત કરવાની છે.”

રમજન જરા ખંચકાઈ.

“જા ! ખસ એકદમ, જા !” તે ગુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો.

રમજન ગુપચુપ ચાલતી થઈ; પણ ઉમ્મર ઝાળંગતે ઝાળંગતે લેણે અખદુલને પોતાની આંગળીથી ચેતાવ્યો.

અખદુલે ઓરડામાં આમતેમ ઉતાવળે પમલે રૂચા માંડ્યું. તેણે પોતાનું માથું ખભા ઉપર નાંખી દીધેલું હતું અને હાથની અદખ વાળી હતી.

પહેલું પગલું તો ભરાઈ ચુક્યું, તે મનમાં બખડ્યો, એક રક્ષસતો દુનિયામાંથી ઝાંઝો થયોજ ! ખુનથી મેં કોઈપણ પ્રકારનું પાપ કર્યું નથી; મેંતો ફક્ત એક ભારી પવિત્ર ફરજ બળવી છે. ઓ સર્વ સંક્રિતમાન અને સત્યની ન્યાય મુર્તિ—પરમેશ્વર ! આ જે મહા કઠિન કામ મેં કરવાનું માથે લીધું છે, તેમાં સહાય કર ! જે આ કામ જે મેં ખાધું છે તે પાર પડે અને તેના ઇનામ તરીકે ગુલબદન મને મળે—ગુલબદન ! શું નવાવની બત્રીજ એક કંગાલ અખદુલને પતિ તરીકે સ્વીકારે ? ઓ ખુદા ! એ વિચાર કરવો એજ ગાંડાઈ છે; હું ભારી આશાની પરીપુર્ણતાના શિખરે કદી પણ ચડી શકું તેમ નથી ? ભારી આશાઓ ફલિત નહી થાય ! નહી થાય ? એ શખ્તોજ હૃદયને ચીરી નાંખે છે. મારા જેવા કન્નત વિચારોમાં નહાતા હૃદયને એકદમ રેત કુંડમાં રનાન કરાવનાર એ તો ગુલબદન કે અમીતાજ. એવી જો પરબદીઓના આશક મનુ—એ સર્વ અસંભવિતજ છે, તોપણ જ્યારે અસંભવિત વસ્તુઓને સંભવમાં જન્મ આપે છે ત્યારેજ મનુષ્ય મદપદ પામે છે અને કદાચ પરાજય પામે છે તો પણ તેવો પ્રયાન કરવો એ પણ એક કીર્તિ મેળવ-

વાતું સાધન છે ? આવા આવા જનગૃત સ્વપ્નાં મને માત્ર ક્ષણિકજ્ઞ સુખી કરે છે—પણ જો ખુદા ! અમદુલને તો ક્ષણ સુખી કરે એવાં સ્વપ્નોની ક્યાં જોઈ શકે છે ? જે દુનિયાં જીવતી હોત કે હું તેનું કેટલું બધું બંધું કરવાને ઉત્સુક છું તો તે નિઃસંશય મને મારા તરફ ફર્યાદ અને પ્રેમ પુરું ભાવથી જોયા વગર રહેતજ નહિ ! ”

રમજન પાછી આવી, અને તેની પાછળ ચારે ખુનીઓ બગાંસાં ખાતા, આંખો ચોળતા, બગડતા, અને હજી અડધા ઉઘતા ધીમે ધીમે આવી પહોંચ્યા.

“આવો આવો !” અમદુલે કહ્યું. અમ્યાઓ જનગૃત થાઓ, હું તમને કાંઈ કહું તે પહેલાં મારી ખાત્રી થવી જોઈએ કે તમે જાઓ છો; કારણ કે હું તમને જે કાંઈ કહેવાનો છું તે એટલું બધું વિચીત્ર છે કે તમે તો સ્વપ્નામાં છો એમજ માનશો.”

તેઓને બેદરકારી અને અધીરામણી તેણે કહ્યું તે સાંભળ્યું.

“હવે શું છે ? કહી નાંખો ?” સાલેદીને આખસ ખાત્ર પેતાના શરીરના કડાકા ફેડતાં કહ્યું.

“કાંઈ વધારેયે નહિ ને એટલુંયે નહિ ? ૫૬૪ એટલુંજ કે આપણા પ્રમાણિક, દિમ્મતવાન, બહાદુર મહમદનું ખુન થયું છે ! ”

“શું ? ખુન થયું ?” દરેક જણ જોલી ઉઠ્યા અને આવા કોઈપ્રકાર સમાચારની કળોતરી લાવનાર તરફ બચલીત થઈને જોઈજ રહ્યા; અને રમજન એક કારમી ચીસ પાડીને એકદમ એમાન જેવી ગાદી ઉપર પડી.

થોડા વખત સુધી સઘળા ચુપ રહ્યા.

“ખુન થયું ?” આખરે સાલેદીને જોડી ઉઠ્યો, —“કાણે કયું.”

રજમદલ—“ક્યાં ?”

શેરખાં—“શું આજ બપોરે ?”

અમદુલ—“આફતાખી બાગમાં નવાખની બત્રીજના પાસે તે લોહી લુહાણ મહદ્ થઈને પડેલો હતો. પછી ગમે તો તે સુત્રજનને હાથે મૃત્યુ પામ્યો કે પછી તેના કોઈ આશક્તે હાથે, તેની મને ખબર નથી.

રમજન. (રોતાં રોતાં)—“ઓ મહારા વહાલા મહમદ ! ”

અમદુલ—“કાલ આ વખત સુધીમાં તો તેનું મહદ્ ફાંસીને લાકડે લટકતું પણ તમે જોઈ શકશો.”

શેરખાં—“કાપડો એને ઓળખી કહાડ્યો હતો.”

અમદુલ—“હા. હા. તમારે એ ખાવતની જરાએ શીકર ન રાખવી. એનો ધંધો શો હતો તે તો ક્યારનું? એમાંએ જાણ્યું હશે?”

‘દમખન—“પણ ફાંશીને લાકડે? ગરીબ-ગિયારો મહમદ!”

રજુમદદ—“સેતાન એનું ખાણું ખરાબ કરે! આવી કમનશીબની વાત થવાનું કોણે ધાર્યું હતું.”

અમદુલ—“આમ કેમ? નરમ કેમ થઇ ગયા છો?”

નહારસિંહ—“હું તો ખરેખરો ગમરાઇ ગયો છું. બપ અને અય. આએ મને તો નરમ કરી નાંખ્યો છે.”

અમદુલ—“ખરે! મેં, મારા જીવનાં સમ! આ સમાચાર સાંભળ્યા કે તરતજ હું તો ખડખડાટ હસી પડ્યો. ‘સરદાર મહમદખાં!’ હું બોલી ઉઠ્યો; હું આપ સાહેબને આનન્દ ધરવું છું અને આશા રાખું છું કે આપ સહીસલામત પહોંચી જશો.”—

સાલેદીન—“શું?”

નહારસિંહ—“તું હર્યો? હું તો કાંઈ એમાં હસવા જેવું જોતો નથી.”

અમદુલ—“ખરે! જે તમે ખીજીઓને આપવાને આટલી બધી હિતાવળથી તરખર થઇ જાઓ છો તો તમને તે મળેતો તેમાં તદમે ખીજીઓ જો જાના? તમારો હેતુ શું છે? (આ ધંધામાં) સઘળી આપણી મહેનતોને છેડે ફાંશીનું લાકડું અથવા પેટમાં ખંજર કે ગળામાં છરી એ સિવાય ખીજી શેની આપણે આશા રાખીએ છીએ? આપણા કમોના પુરાવા તરીકે હવામાં નાચતાં મડદાં અથવા સાંકળોળી બંધાયેલાં શરીરો અને આજ્ઞાની અણી ઉપર ખોસાયેલાં માથાં એ સિવાય આપણે ખીજીનું શું મુકી જઇએ એમ છીએ? જે માણસ આ સંસાર-નાટકાલયમાં ખુનીનો ભાગ ભજવવાનું પક્ષદ કરે તેણે તો મોતથી જરા પણ બહીતું ન જોઇએ, પછી ગમે તો તે મોત હકીમને હાથે થાઓ અગર જલ્દાદને હાથેજ.

સાલેદીન—“જણું કહેતું તો ધણુંએ સહેલું છે, પણ આપણાથી તો ખુને તેમ નથી.”

શેરખાં—“ખુદ ખેર કરો? પણ માફ તો આખું શરીર ધુન્ડે છે અને દાંત કકડે છે.”

રણુમદ્દ—“ભાઈ અમદુલ ! તું થોડો વખત જ્ઞાનત યા ? તારી આવે વખતે સમય વિનાની ગમત ખરેખરી ભયાનકજ લાગે છે ”

રમજન—“ઓ ખુદા ? ઓ ખુદા ! ઓ મહારા વહાણ મહમદ ? મહારા ગરીબ મહમદનું ખુન ? ”

અમદુલ—“અહા ! આ બધું વળી શું છે ?—રમજન, મહારી જન ! તને આમ ઓકરમન કરતાં શરમ નથી આવતી ? અથ અહિં આવ, તહને મેં આ યુક્તિયોને બોલાવવા મોકલી તે પહેલાં આપણી ધૃષ્ટિ વાત ચાલતી હતી તે આપણે ફરી શરૂ કરીએ.—આવ, મહારી વહાલી મહારી દિલ્લસાર ? મહને એક યુગ્મન કર ”

રમજન—“સેતાન ! આધો ખશ ! ”

અમદુલ—“મહારી જન ! ત્યારે તેં પાછો વિચાર બદલી નાંખ્યો કે ?—હીક, હીક ! જેવા તારી મરજી. જ્યારે ત્હારી ઇચ્છા હતી ત્યારે વખતે મહારી મરજી નહિ હોય.”

રણુમદ્દ—“પ્રથરને ખાતર ! અમદુલ ! અહિં કંઈ ધ્યાન તો આપ આ કાંઈ નજીવી વાતો કરવાનો વખત છે ! ત્હારી આવી નકામી કુચલી નવરાશે કરજે, અને હમણાં તો આપણે શું કરવું રહેનોજ વિચાર કરવાનો છે.”

શેરખાં—“ખરે ! આ, નજીવી વસ્તુઓ ખાખત માંગફાડ કરવાનો વખત નથી.”

નહારસિંહ—“અમદુલ ! ખરેખર તું એક કુશિયાર માણસ છે; માટે તુંજ કહેને કે આપણે હવે શું કરીએ તો હીક ? ”

અમદુલ—(જરા વિચાર કરીને) “કાંતો આપણે કાંઈજ ન કરવું અથવા ધણુ કરવું—એ બેમાંથી આપણે એક વાત સ્વીકારવાની છે; આપણે કાંતો જ્યાં છીએ અને જેવા છીએ તેવાજ રહેવું, મમે તે બદલાય જે આપણને સોનાતી મોરો અને સારાં વચનો આપી શકે તેને ખુશી કરવાને પ્રમાણિક સારા માણસોના જીવ લેવા અને આખરે કાંથીને લાકડે લટકવા, ને મુળીએ વિધાવાને, દેશનિકાલ થવાને, જીવતા બળવાને અથવા જલાદને હાથે ધડતી માથું જુદુ કરાવવાને—સરકારને જે યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા મમમવાને તાપર રહેવું અથવા તો.....”

સાલેદીન—“અથવા તો ?—હાં, કહે ! ”

અમદુલ—“આપણી પાસે જે પૈસો એકઠો થયેલો છે તે બહેમી લઈ, નવાખના રાજ્યમાંથી બહાર જવું. સારી અને નવા પ્રકારની જાંદગી માળવી અને ખુદાની મહેરબાની પાછી મેળવવાને પ્રયત્ન કરવો—આપણી પાસે હાલ એટલો તો પૈસો છેજ કે પછી જેથી આપણે શું ખાઈશું ? એ સવાલ રહેતો નથી. તમે ગમે દુરના કોઈ દેશમાં જાવી વેચાતી લઈને રહો, વ્યાપારમાં પડો, ધંધો રોજગાર કરો, અથવા ટુંકામાં એવું કાંઈ કરો કે જેથી તમને ખુનીનો ધંધો છોડી દેવાનું મન થાય. પછી આપણામાંથીજ આપણી સ્થિતિના લોકોની ખુબ સુસ્ત પુત્રીઓમાંથી જે જેને પસંદ પડે તે તેની સાથે લગ્ન કરશે, વંશવેલો વધારશે, છોકરાં અને છોકરાંનાં છોકરાં રમાડશે, ખાશે પીશે અને આનન્દ કરશે, અને પહેલાંની પોતાની બદલ્યલનો બદલો, સારી રીતે ચાલીને વાળી દઈ શકશે.”

સાહેબન—“ હા ! હા ! હા !

અમદુલ—“જે તમે કરશો તે હું પણ કરવાને તૈયાર છું; અને તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે તમારી સાથે પ્રમાણિક પણે રહેવા અથવા ફાંસીને લાકડે લટકવાને પણ તૈયાર છું—એમો ત્યારે તમારો હાથ શું છે.

સાહેબન—“ આવો મુખ સલાહકાર કોઈપણ દિવસ જોયો હતો ? ”

શેરખાં—“અમારો હાથ ! ખરે ! એ જાગતમાં કાંઈ બહુ અપસી નથી. ”

અમદુલ—“ મને લાગે છે કે થોડા વખત ઉપર તે રહેલી તો નેહતીજ. ”

સાહેબન—“ જીજી વધારે બાંજગડ કર્યા વીના હું દરખાસ્ત કરું કે આપણે જેવા છીએ તેવાજ રહેવું અને આપણો જુનો ધંધો ચલાવે જવો. એથી આપણી પાસે દમલે દમલા પૈસો પણ આવશે અને આપણી જાંદગી પણ ગમ્મતમાં જશે. ”

શેરખાં—“કબુલ, દોસ્ત ! હું તારા મતને અક્ષરેઅક્ષર મળતો છું.”

સાહેબન—“આપણે ખુની છીએ એ વાત તો ખરી, પણ તેમાં શું મર્દ જવું ? આપણે પણ પ્રમાણિક ગૃહસ્થો છીએ અને એ વાતની કોઈ ના કહે છે તે તો જોઉં. તો પણ હમણાં આપણે થોડા દિવસ જણાઈ ન જઈએ એટલા માટે ધરમાં રહેવું, કારણ કે હું ખાતરીથી કહું છું કે

નવાબના જામુઓએ ક્યારનુંએ તપાસને માટે યોગરદમ ફરવા માંડ્યું હતું એ તપાસ પુરી થઈ રહે કે પછી આપણું પહેલું કાગ તો એજ કે મહમ્મદના ખુનીને શે.ધી ઠઠાડી તેનો છવ લેવો, કે હવે ફરીયા બીજો કાઠ તેલું કાગ કરાતની દિમ્મતજ ધરી ચકે નહિ. ”

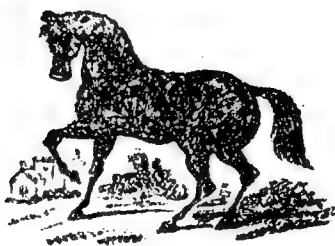
સમજા—“શાખાશ શાખાશ ! ”

સેરખાં.—“અને હું દરખાસ્ત મુકું છું કે આજથી સામેલીન આપણી ટોળીનો સરદાર થાય. ”

નહારસિંહ—“હા. હા, મહમ્મદનીજ જગોએ. ”

સમજા.—“ કબૂલ ! મંજૂર ! ”

આખરુલ.—“હું પણ એ દરખાસ્તને જહારા ખરા દિસથી ટેકો આપુંકું ચાલો હવે જામુઓ નહીં થઈ મરું. ”

વિભાગ બીજો અખદુલ અને કાઝિલ

પ્રકરણ ૧ લું.

જન્મતિથિ.

મદમદના ખુન પછીનો બીજો દિવસ તે હુંટારાએ એકાન્ત તથા ચિન્તાગસ્ત, અને ઘરનાં બારીઓ બારણાં બંધ રાખીને ગાળ્યો. રસ્તા ઉપરથી નસબગાતી સ્ટેન્ડસાજ ગરજડ પશુ તેમને ધાસ્તીનું નવું કારણ મૂક પડતી; અને તેમના ઘર પાસે આવતાં દરેક માણસનાં પગલાં, તેમના બારણા પાસે થઇને જતાં ત્યાં સુધી, તેમના સરીરમાં ખરેખરો ધુન્નરો ઉત્પન્ન કરતાં.

એવામાં નવાજસાહેબનો મહેલ બગચાથી દીપી ઉઠતો હતો અને હર્ષથી પ્રદુલ્લિત જણાતો હતો. નવાજની ખુબસુરત બનીજી ગુલબદન બેગમની આજ વર્ષગાંઠ હતી, અને તેથી નવાજના આનન્દમાં ભાગ ભેવાને સ્વધળા અગીર ઉમરાવો, મોટા અધિકારીઓ, બીજાં રાજ્યોના વકીલો, તથા ખંબાલમાં તે વખતે આવેલા ધણીખરા પ્રતિષ્ઠિત પરદેશીઓ, સાં હાજર થયેલા હતા.

આ વખત, આ મેજાવડો સંતોષકારક અને ખુશકારક નીવડે તેને માટે કોઇ પણ પ્રકારનું ખર્ચ કરવામાં ખામી રાખવામાં આવી નહોતી. દરેક પ્રકારના હુન્નરકાના નમુના-પછી ગમે તો તે હિન્દુઓએ બતાવ્યા હોય અમર મુસલમાનોએ, તોપણ અહિં ખરીદવા આવ્યા હતા. ઉત્તમોત્તમ કવિઓ, ક્ષાયરો, તથા ભાટચારણો અને બંદીજનોએ કવિતાના ઉન્નત-સ્વરૂપથી તેના વ્યવહારિક રૂપ સુધી સર્વત્ર તેને ગળતી મુકી હતી; અને તેમના નજીવા પ્રયત્નો પણ આજ ફળપ્રદ નીવડતા, તેનું કારણ માત્ર એ હતું કે તે કવિતાનો વિષય ગુલબદન હતી. ગાયન કરનારા અને સૂતાર, મૃદંગ વગેરે વગાડનારા પણ આજ પોતાના પ્રયાસોમાં સર્વોત્તમ થયા, કારણ તેમને આજ પૃથ્વી ઉપર દિવ્ય વસ્તુનું જ ગાન કરવાનું હતું. મિજલસમાં આવનાર દરેક મૃદસ્થની કંપનાના તરંગો દરેક પ્રકારના આનન્દસમુદ્રમાં હુલ્લ થવા લાગ્યા; અને આ આનન્દસમુદ્રની દેવીનું સા-આજ્ય ધીમે ધીમે આખી મિજલસ-વૃદ્ધો અને મુત્તાનો, પ્રૌઢાઓ અને બા-લાઓ, સર્વના-ઉપર સંપુર્ણ રીતે પ્રસર્યું.

માનનાય, વૃદ્ધ બહાદુરશાહ આ પ્રસંગના જોટલા હર્ષમાં એવામાં

આગ્યો હતો તે આનન્દમયજ્ઞ હતો; તેના ઝોઠ ઉપર કૃતકૃતતાનું હાસ્ય રમતું હતું. દરેક માણસની સાથે તે નિરાભિમાન તથા માનથી વર્તતો હતો. એરલુંજ નદિ પશ્ચ પોતાના ઉચ્ચ દરજ્જાથી કાઠમાણ્ય મનુષ્યને અગવડ ન પડે એવી રીતે ચાલતો હતો. વખતે પોતાના દરબારના સ્થા-મારૂપ જે સુન્દરીઓ ગણાતી હતી તેમની સાથે નજીવી વાતો કરતો; વખતે તે રાજપાલ સરદારોની સાથે શતરંગ (શેતરંગ) ની રમત રમવામાં મસમુદ્ધ થતો. તે વારંવાર તે પોતાની ખુમસરત ભત્રીજી શુભવિદનના આલૌકિક સૌંદર્યને જોઈ હૃદયમાં આનન્દ પામતો.

મહેશ વિરિમ પ્રકારનાં કૃષ્ણ તથા પાંદડાં અને અનુપમ વસ્તુઓથી ઓમરદમ શણગાર્યા હતા. જ્યાં ત્યાં નાનાં પ્રકારનાં વાજાંત્રોનાં અવાજ કર્ણમાં મધુર ગાતા હતા, સ્ત્રી પુરુષોનાં ટોળે ટોળાં આમ તેમ ફર્યાં કરતાં હતા, એક બાબુએ જુદા ઓરડાઓમાં હિન્દુ મુસલમાન વગેરે જુદી જુદી જાતિઓને માટે અને તેમાં પશ્ચ પાછા માણસોની સ્થિતિના પ્રમાણમાં જુદા જુદા વિભાજોને માટે ઠેકાણે ઠેકાણે લીલા શુક્રા મેવાઓ તથા નવીન નવીન પ્રકારની મીઠાઈઓ દૃશ્યમાન થતાં હતાં. સુન્દરીઓ તથા પુરુષો એકબીજાને મળે-વાતચીત કરે અને સાથેજ મીઠાઈ ખાય અથવા શરબત પીએ એવા પ્રકારની સર્વ સ્થળે સંપૂર્ણ સમવડ થયેલી હતાં જે સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોને એકતાંજ રહેવું હોય તેમને સારું લેવી જોઈવશ પશ્ચ કરવામાં આવેલી હતી. ટુંકામાં પોતાના સધળા અમીરો સરદારો તથા મુસલમાન હિન્દુઓ, — સર્વ જોઈ ખુશ થાય તથા સંતોષ પામે તેવું કાંઈ પશ્ચ બાકી રાખવામાં આવ્યું નહોતું.

બહાદુરશાહના તથા તેહની પુર્વે થયેલા ત્રણ ચાર નવાબોની ફત્તેહમંદ યશસ્કર, અને ધર્મધારાદિત કાર્કીદીમાં હિન્દુસ્થાનનાં ખીજાં રાજ્યોમાં પડેલા હિન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચેના ગાઢ-બેદ નહિ જોવાજ થઈ ગયા હતા. મહાન અકબરના આ આગતમાં થયેલા દિગ્વિજયનું અહિં પુનરાવર્તન થયેલું હતું; અને તેથીજ જ્યારે આખા હિન્દુસ્થાનને “પડતી” રા-ક્ષસીએ કચરવા માંડ્યો હતો ત્યારે આપણે ખંભાત જેવા એક ન્હાના રા-જ્યને સમૃદ્ધ, વિસ્તરવાળું તથા માનનીય થઈ પડેલું જોઈએ છીએ.

નવાબના ત્રણ જુના મિત્રો ખ્વાજાખાન, માણેકચંદ, અને દયાલ-સિંહ પોતાનું વય ૪૬ થયેલું હોવા છતાં અહિંની સધળી ગમ્મતોમાં બા-

મ લેતો, સ્ત્રી પુરુષોનાં ટોળાં અથવા જોડાં જે મળે તેની હાસ્યવિનોદ કરતા, અને ગમે તે સ્થિતિનો માણસ હોય તો તેની સાથે એકદમ બળ જમ તેને મહેલમાં બરોબર સગવડ પડે છે કે નહિ તે વગેરે તપાસ કરી બદોબસ્તમાં કોઈપણ પ્રકારની ખામી હોય તે દુર કરતા.

બહાદુરશાહ જે પોતાના વિશાળ દિવાનખાનામાં એક બારીએ પોતાની ભંત્રીજી શુભળદનની સાથે વાત કરતો ઉભો હતો તે પાસેના બારણા માંથી ખ્વાજાખાનને અંદર પ્રવેશ કરતો જોઈ બોલી ઉઠ્યો, ખ્વાજાખાન આપણે જે દિવસે જન્મિરાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો અને માચિયાઓની સાથે વેણીજ સખ્ત લડાઈ થઈ હતી, તે દિવસના કરતાં પણ આજ હું તમને વધારે કાર્યમાં જોડું છું, તે દિવસ પણ તમે ખરેખર ખુદ મિનજમાં હતા. ”

ખ્વાજાખાન—“સરકાર ! એતો મહારાથી પણ ના નહિ કહી સકાય, આપણે જન્મિરાની દિવાલો ઉપર મધ્યરાત્રે બ્યારે આપણો અર્ધચન્દ્ર-વાવટો રોપ્યો ત્યારે જે બય અને આનન્દ ભારતી અને ઉત્સાહ કાણે કાણે હૃદયને દોલાયમાન કરતાં હતાં તેનું તો કશું પણ અમરણમાત્ર છતાં સરીરે પરસેવાના ઝેમેઝેમ ઉતરે છે અને નિર્દિત વૃત્તિઓ પણ મુઠ્ઠાને મોટે તત્પર થઈ બય છે. મહારા જીવના સમ ! આપણા ખંભાતીઓ પણ ખરેખર તે દિવસ સિંહના જેવાજ લડ્યા હતા. ”

બહાદુરશાહ—“હવે નિરાંતે આનન્દમય જીંદગી ગાળ્યા કરો. મહારા શુરવીર સરકાર ! તમે તો તમારી ફરજ બેજબી ચુક્યા છો અને હાલનો આરામ તમારી પ્રથમની-યૌવનની મહેનતોનો ચોખ્ખો બદલોજ છે.

ખ્વાજાખાન—“હા. સહેમ, અને-અહા ! પુર્વકાલનાં પરાક્રમેનું સ્મરણ કેટલું મધુર લાગે છે ! પણ સાચું કહેવડાવો તો મહારા કીર્તિને માટે તમારોજ હું આભારી છું, કારણ મહને જે કાંઈ માન મળ્યું છે તે તમારે લીધેજ છે. હું મહાન બહાદુરશાહના હાથ નીચે પોતાજાંદર અને રામાસની લડાઈઓ ન લડ્યો હોત અને દિવના દરિયાઈ યુદ્ધમાં તેમની જ સરહારી નીચે રાજ્યની કીર્તી ફેલાવવામાં સહાયબૂત ન થયો હોત તો આજ કોઈ જાતનું પણ ન હોત કે ખ્વાજાખાન નામનો મનુષ્ય દુનિયામાં જીવે છે કે નહિ. ”

+ હિન્દુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર એક બુઝિર છે.

બદાદુરશાહ—“મહારા બસા ખવાઝાખાન! મને તો લાગે છે કે આ બધી મજમતોમાં બહુ રૂપાથી તમારું મગજ ઠેકાણેથી જરા આધું પાડું ખશી ગયું છે.”

ખવાઝાખાન—ના, ના. એવું કાંઈજ નથી. હું જાણું છું. સરકાર! કે મારે તમને તમારે મોયેજ ‘મહાન’ ન કહેવા જોઈએ, પણ ખરે, હવે ખુશામત મને નિરપયોગી થઈ પડે એટલો તો ધરડો. હું થાં જોજ છું. મને ખોટાં વખાણ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી અને તેની દરકાર નહીં નથી; હું એ કામ તો ખંભાતી યુવાન અમીરો જેમને હજી દર જોખાની જરા વાસ તો આવી નથી, અને જેઓએ ખંભાત તથા બદાદુરશાહને માટે લોહીનું એક ટીપું પણ પાડ્યું નથી, તેમનેજ સોંપું છું.”

બદાદુરશાહ—“ખવાઝાખાન! તમે તો જોવાને એવા અહોન્મતજ રહ્યા.—તમે ધારો છો કે બાદશાહ તમારો મત સ્વીકારે ! ”

ખવાઝાખાન—“જો મહમદશાહ અગરાવતી અને માંડુના રણ-મંદામો બૂલી ગયો ન હોય, ખુશામતીયાઓથી છેતરાઈ જતો ન હોય. અથવા પોતાના દુષ્મનની મોટાઈની અદેખાઈ તેની આંખો પુરી ન દેતી હોય તો—જરૂર કહ્યા વિના રહેજ નહિ કે, આખા હિન્દુસ્થાનમાં એકજ માણસની મને ધારતી છે, એકજ માણસ મારી સાથે બડવાને યોગ્ય છે—અને ખંભાતનો નવાજ બદાદુરશાહ છે.”

બદાદુરશાહ—“મને લાગે છે કે ગાળવાના નવાજને પકડ્યા બાજતનો આપણો જવાજ એ જ્યારે વાંચશે ત્યારે તો હાથ હાથ કુદશે.”

ખવાઝાખાન—“હા. સાહેબ ! એ ગુસ્સે તો થશેજ; પણ તેનું શું થઈ ગયું ? ખંભાત જ્યાં સુધી બદાદુરશાહ જીવે છે ત્યાં સુધી, તેના નિર્મલ્ય ગુસ્સાની કાંઈજ દરકાર રાખે તેમ નથી, પણ જ્યાં તમે અને તમારી સાથે કોરેલા વીરનરો એકવાર આ દ્વાનિ દુનિયામાંથી એકસતન થઈ ગયા કે પછી.....ખરેખર ખંભાત ! ત્યારે તો તારી અવદશાજ આવી સમજવી, મને ફિકર માત્ર એજ રહે છે કે આ સોનેરી દિવસો પડતીનઃ વખતને માટે જગો કરવા પવન વેજેજ હડી જશે.”

બદાદુરશાહ—“શું આપણા રાજ્યમાં ભવિષ્યમાં સારા નીવડે એવા યુવાન અમીરો તથા સરદારો નથી ? ”

ખ્વાઝાખાન—“ ઓ ખુદા ! આપણા ઉમરાવોનો મહેરો ભાગ શું છે ! તેઓ રણસંગ્રામ કરતાં રતિસંગ્રામમાં ઘણા વધારે હુશિયાર છે ! નીચાબાજીમાં ખરેખરા પહેલવાન, મન અને તનમાં ઘસાઈ ગયેલા બિન કોવત ખાંચલાઓ, પણ હા ! આ વળી ખીજી બાબતો ઉપર હું ક્યાં દોડ્યો ગયો ?.....જ્યારે માણસ વ્રજાવસ્થાએ પહોંચ્યો હોય છે અને ‘બહાદુરશાહ જેવા વીર નર તથા રાજનિતિગ પુરૂષની સાથે વાત કરવાનો તેને વખત મળે છે, ત્યારે—તે વખતે તે દુનિયાની નજીવી વસ્તુઓ મૂતી જય’ એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. સરકાર ! મારે આપને એક અરજ ધણીજ જરૂરી કરવાની છે. ”

બહાદુરશાહ—તમે મારી નિગાસા જાગૃત કરો છો. ”

ખ્વાઝાખાન—“ આસરે એક અઠવાડિયા થયા અહમદનગરથી અમીર ફઝિલખાન નામનો એક ઘણો મુદ્દિશાળી અને અમીરી દેખાવનો યુવાન અહીં આવી પહોંચ્યો છે. ”

બહાદુરશાહ—“ પછી ? ”

ખ્વાઝાખાન—“ તેનો બાપ મારો જીવજન દેસ્ત હતો; તે બહાદુર બંધો સરકાર હાલ બેહસ્તનશીન છે ! નહાનપણમાં અમે બંને જણા સરકારની એકજ દુકડીમાં હતા અને તેણે કેટલીક વખત અદ્ભૂત સાહસ-યા મારો તેમ ખીજા કંઈકનો જીવ બચાવ્યો હતો. ખરેખર તે એક બહાદુર નર હતો. ”

બહાદુરશાહ—“ ખ્વાઝાખાન ! પિતાનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કરતાં તમે પુત્રને તો ક્યાંયે વિસારી મૂક્યો જણાય છે. ”

ખ્વાઝાખાન—“ તેનો મુત્ર ખંભાતમાં આવ્યો છે, અને રાજ્યની નોકરીમાં દાખલ થવા મંજૂર રાખે છે. તે યુવાનને એકાદ સારી જગો આપવાને હું આપને ખાસ અરજ કરું છું. જ્યારે આપણે સર્વ કબરમાં સુતા હોઈશું ત્યારે તે યુવાન ખંભાતની મગરખીનું કારણ થઈ પડશે એ મ મને ખાતરી છે; એ વાતની ખાતરી ઉપર હું મારો જીવ બચાવ કરવા તૈયાર છું. ”

બહાદુરશાહ—“ એનામાં ખુદિ છે ? આકલ છે ? ”

ખ્વાઝાખાન—“ એ તો છેજ, પણ તે ઉપરાંત તેના બાપના જેવી જ સિંહની છાતી છે—એની સલામ લેશો ? એની સાથે વાત પણ કર-

વા જેવી છે. દિવાનખાનામાં અમીરોની સાથે બેઠો છે. એને બોલાવું ! એની શક્તિના ફક્ત એકજ નમુના તરીકે તમને એક વાત કહું તે સાંભળો. ખંભાતને હેરાન કરનારા લૂંટારાઓ વિશે તેણે સાંભળ્યું છે, અને પોતાની નોકરીના પહેલા કામ તરીકે જે લૂંટારાઓ હજી મુઠ્ઠી આપ્યા ખંભાતના નગર રક્ષકોને હાંફાવ્યા છે, અને જેમનું મુખ સ્થાન હજી અગમ્યજ રહેલું છે, તેમને પકડી આપવાનું તે માથે લે છે.”

બહાદુરશાહ—“ખરે ? મને લાગે છે કે એ કામ તો નિશ્ચય તેની શક્તિની ખહારનુંજ થઈ પડશે. એનું નામ તમે ફાજિલખાન કહ્યું ? એને કહો કે મારે એની સાથે વાત કરવી છે.”

ખજાજાખાન—“હે ! ત્યારે તો મહારજા અરધું કામ પાર પડ્યુંજ કરણુ ફાજિલને જોયો અને પછી તેને ના આપ્યું, એતો સ્વર્ગ જોયું અને પછી તેમાં રહેવાનું મન ન કર્યું તેના જેવુંજ કઠિન છે. ફાજિલને જોવો અને પછી તેના ઉપર અપ્રીતિ દરશાવવી, એનો આંધળા માણસની આંખમાંથી આવી ગયેલી છારી દૂર કરી ! કુદરતની ખુબસુરતીઓ તથા તેજના અમૃતમય સમુદ્રમાં તેના દ્યોતે સ્નાન-પાન કરાવનાર હાથ તરફ તે અપ્રીતિ બતાવે, તેના જેવુંજ મુશ્કેલ થઈ પડવાનું.”

બહાદુરશાહ (હસતે મ્હોંયે) ખજાજાખાન ? આપણી દોરતી કોઈ થયે આટલાં બધાં વર્ષે થયાં છતાં તમને આટલા બધા ઉત્સાહી મેં કદિ પણ જોયા નહોતા ? જાઓ; આ તમારા વિલક્ષણવાળા યુવાનને મહારાજા પાસે જલસી બોલાવી લાવો.

ખજાજાખાન—(મ્હો મલકાવીને) “હીક ત્યારે હું જાઉં છું—પણ બેમમ સાહેબ ? તમે તો સાંભળજોજ. તમને તો હું પહેલેથી એતવણી આપું છું, સાંભળજો.”

મુલખદન—“કાંઈ શીકર નહી. ખજાજાખાન ! તેની તમારે કોઈ પણ પ્રકારની શીકર રાખવીજ નહી, તમારા શરવીરને અહિં બોલાવી લાવો. તે ને જોવાની મને પણ ધણીજ ઉત્કંઠા થઈ ગઈ છે.”

ખજાજાખાને ફાજિલખાનને શોધી કહાડવાને નવાજ પાસેથી રજા લખતે ગયો.

બહાદુરશાહ—“બહેન ? તું કેમ ક્યારની અહિંજ ઉભી રહી છે ?
બધી ઉમરાનબદીઓ તારી વાટ જોતી હશે. ”

ગુલઝદન—“ હું ફરી ફરીને-આવકાર કરીને તથા ખાતો કરીને છેક
જ થાકી ગઈ હતી અને હવે તો શાકીવખાન કે જેનાં ખ્વાજાખાન આ-
ટલાં બધાં વખાણુ કરતા હતા તેને જોવાની ઇચ્છા મન અહિં રાકી ગ-
યે છે. કાકા સાહેબ ? તમને ખરેખર કહું મને લાગે છે કે મેં એને
ક્યારનોએ જોયેલો છે. અમીરોના બેગો એક પરદેશી યુવાન ધરતો હતો
તેજ એ હશે એમ મને લાગે છે. તેનો દેખાવ એવો તો આકર્ષક હતો કે
પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ, બધાં તેના ચહેરા તરફ એક નજરે જોઈ રહેતાં હતાં
અને આ વિષે સવળાં માંડોમાંડે પુછપરછ કરતાં હતાં, તે ફસ્તમી દેખા-
વનો પહેલવાન હતો, છતાં મજનુનના જેવોજ તેનો ચહેરા ચિન્તાશીલ હ-
તો, એની આંધવાની ઢગ, ચાતચીત કરવાની રીત ખરેખર અમીરીજ હ-
તી, એમે મુગલાઈ પોશાક પહેરેલોજ હતો. ”

બહાદુરશાહ—(જરા દરી ફત્રિમ ગુસ્સાથી આંગળી ડાંચી કરીને)
“ જોજે, હાં ! તુંએ ખ્વાજાખાનના પંથમાં બળી ચુકી કે ? ”

ગુલઝદન—“ના. ના. કાકા સાહેબ ! એમાં કાંઈજ જરા પણ અ-
વિશ્વેશિત નથી. એ અમીરી યુવાન અને આ ફાકીવખાન એ જે જુદા
જ માણસો પણ હોય, પણ ખ્વાજાખાનના વર્ણન ઉપરથી જોતાં.....
જુવો ! જુવો ! કાકા સાહેબ ! પેલી તરફ જુઓ, પેલો મુગલાઈ યુવાન
ઓ ઉભો. ”

બહાદુરશાહ—“અને ખ્વાજાખાન તેની પાસે ગયા જો ! એ એ
જણુ આ તરફ રૂપો ગુલઝદના તારૂં ધારવું ખરૂં દુર્યુ. ”

નવાજ બોલી રહ્યો નહિ એટલામાં તો ખ્વાજાખાન પોતાની સાથે
એક કીમતી મુગલાઈ પોશાક પહેરેલા યુવાનને લઈ, ત્યાં આવી પહેચ્યો.

“મારા કદરખાન સરકાર !” ખ્વાજાખાને કહ્યું, આ અમીર ફાકીવ-
ખાન આપને કુરનમ બખ્શવે છે અને આપનો આશ્રય માગે છે.

શાકીવખાને પોતાની ડાંચી મુગલાઈ ટોપી ઉતારી ધુટણીએ પડી
ખંભાતના માનવંતા નવાજને સલામ કરી.

બહાદુરશાહ—“મારા બધુવામાં આવ્યા પ્રમાણે, તમે અમારા રા-
જ્યમાં રહેવાનો ઇશ્દો રાખો છો ? ”

ફાઝીલખાન—“હા સરકાર જો આપ સાહેબ મને એવા મોટા માનને હાથક ગણો તો, તેજ મારી મોટામાં મોટી ઇચ્છા છે.”

બહાદુરશાહ—“ખવાઝાખાન તમારાં બહુ વખાણુ કરે છે.”

બહાદુરશાહ—“ખવાઝાખાન તમારાં બહુ વખાણુ કરે છે. જો એ કહે છે તે સઘળુંજ ખરું હોય તો તમારા રવદેશની સેવા તમારે જ્ઞાને માટે મુકી દેવી પડી ?”

ફાઝીલખાન—“કારણ કે બધાં રાજ્યોમાં બહાદુરશાહ જેવા રાજકર્તા જો નથી.”

બહાદુરશાહ—“મારા સાંભળવા પ્રમાણે, જે લુટારાઓએ કેટલોક વખત થયાં ખંભાતમાં આંસુની નદી બેવરાવી છે, તેમનું રહેણાણ શોધી કાઢવાનું તમે માથે લ્યો છો ?”

ફાઝીલખાન—“જો આપ નામદાર પ્રકત મહારા ઉપરજ વિશ્વાસ રાખો, તો સત્વર તે લુટારાઓને પકડીને આપ સરકારના હાથમાં સોંપી દેવાનું વચન આપવાને અને તેમ હું ન કરીશ તો મારું માથું ગુનેહગાર તરીકે આપવાને હું તૈયાર છું.”

બહાદુરશાહ—“એક પરદેશી એટલું બધું કરી શકે એ મને તો ઘણુંજ અસંભવિત લાગે છે; પણ તમે તમારું વચન પાળી શકો છો કે નહિ, તેનો દાખલો જોવાને મારી ના નથી.”

ફાઝીલખાન—“ઠીક, સાહેબ ! એટલું બહુ છે—કાલ અથવા બહુતો પરમ દહાડે આપને આજ આ આપેલું વચન પાળીશ.”

બહાદુરશાહ—“તમે તમારું વચન આટલી બધી ખરી ખાત્રીથી આપો છો ? યુવાન માણસ તમને ખબર છે કે એ બદમાસોને છાપો મારીને પકડી લેવા એ કામ કેટલું બધું બચકર છે ? તે ભોકા શોધ્યા જડતા નથી અને જરૂર ન હોય એવે વખતે આવીને પહેલા કાજર થાય છે; ખંભાતમાં એવો એક પણ ખુશો, એવી એક પણ જગો નથી, કે જે અમારા જમુસો શોધ્યા વિના રહ્યા હોય અને એમ છતાં પણ અહિં ના કાગેલમાં કાગેલ નગર રક્ષકો પણ—આટલો બધો વખત થયા છતાં પણ શોધી કાઢવામાં ફતેહમંદ નીવડ્યા નથી.”

ફાઝીલખાન—“એ સઘળું જાણું છું અને તેથી તો હઝરી મને બમણી હોંશ થાય છે કે, ખંભાતના નવાબ સાહેબને હું બતાવી શકીશકે હું સાધારણ રખડેલ મુસાફરોના જેવો નથી. મારી તે કામ સંપૂર્ણ રીતે

પાર ઉતારવાના સક્તિ બાબત આપ નામવરને કાંઈ પણ અદેશો રાખવાની જરૂર નથી. ”

બુઢાદુરશાદ—“ તમારા વચન પ્રમાણે તમે વર્તો; અને પછી ખ્યા-
જાખાન ! એમને વિષે મને યાદ દેજો. આટલેથીજ આજ આપણી મુલા-
કાત તથા વાતચીત અટકે છે; કારણ કે આજ રાજકાજના વિષયની વાતો
કરવાથી આના હર્ષના દિવસનો હેતુ પાર પડી શકતો નથી.—ગુલબદન !
તારૂં દિવાનખાનામાં ચતા ખેલો જોવા નથી ? અમીર તમે એની સાથે
રહેજો ! ”

ફાજિલખાન—“ મને એથી વધારે મહોલું માન મળી શકતું નહિ. ”

ગુલબદન, ફાજિલખાનની સાથે પોતાના કાકાને થતી વાતચીત સાં-
ભળતી પાસેના એક આરસના પુતળાને અડંગીને ઉભી રહી હતી. તેને
ખ્યાજાખાનના શબ્દો ફરીથી યાદ આવ્યા. ફાજિલખાનને જોવો અને પછી
તેને ન ચહાવું. એ તો સ્વર્ગ જોવું અને પછી તેમાં રહેવાનું મન ન
કરવું તેના જેવુંજ કહિત છે. ” અને જેમ જેમ તે તેના મહેરા તરફ જોતી
ગઈ તેમ તેમ ખ્યાજાખાનની જરાપણ અતિશયોક્તિ નહોતી એમ તેની
ખાતરી થતી ગઈ. તેથી જ્યારે તેના કાકાએ તેને કાઝીઝનીખાનની સાથે
દિવાનખાનામાં જવાનું કહ્યું ત્યારે તેની સ્પષ્ટિક મુખાકૃતિ ઉપર સુંદર પ્રી-
તિકારશ્રી ગુલામ ખીમે ધીમે સંપૂર્ણતામાં ખીલ્યું અને તેની સાથે
જવું, કે કાંઈ ખહાનું કહાડીને ન જવું, એ બાબત મનમાં વિચાર કરવા
લાગી.

ખુશસુરત સુંદરીઓ ! જો તમે મારો સત્ત્વ અબીપ્રાય પુછતાં હો,
તો, હું ખાતરીથી કહી શકું છું કે, ગુલબદનની લે વખતની સ્થિતિમાં
તમે હોતો તમારામાંથી પણ કોઈકેજ તેના કરતાં એછી ગભરાયા વિના
રહે. ખરેખર ફાજિલખાનના જેવી આકૃતિ, જોનારના હૃદયોમાં તેને જો-
તાંજ મ્હાવાનું એકદમ મન થઈ જાય એવો સુરમ્ય મહેરા; કાંઈ પણ ચિ-
ત્તકાર અથવા શિદ્ધપશાસી ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની આકૃતિનો પુરૂષ આલેખવા
અથવા કોતરવા માગતો હોય તેને આ મનુષ્યાકૃતિ જોવાથી કોઈ પ્રકારનો
સુધાકો વધારો કરવાની હમ્મજા ન રહે એવાં દરેક સુંદર અવયવોના
સમૂહ રૂપ દિવ્ય સ્વરૂપ; અને મનસ્કાન્ત આંખોમાં રમતો અમાનુષી
પ્રભાવ, જે નજરે પડતાંજ મનમાં થઈ જાય કે, “ આ મુવકની છાતી નીચે

વીર પુરુષનું હૃદય અને કાંઈ મહાત્માનું આંતઃકરણનું નિવાસ કરે છે.”—

આહા, સુંદરીઓ ! મનોહર જાનુઓ ! આવા પુરુષને જોતાં શુભ-લગ્નનના જેવી વિનીત, કામલ, ઉછરતી જાસિકાનું અભિનવ પ્રેમનું હજી દર્શન માત્ર કરતું હૃદય જરા ગમરાઇને વધારે વધારે ઝડપથી ઉછળવા માંડે તો તેમાં તેમને કાંઈ વધારે આશ્ચર્ય લાગે છે.

ફાજિલખાન શુભલગ્નની સાથે દિવાનખાના તરફ વળ્યો અને બંને જણે સાથેજ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. અહિં આનંદ અને ગમ્મત, ભલકા અને હાસ્યમાં સર્વ સ્થળે—જ્યાં જુવો ત્યાં નજરે પડતાં હતાં. આખો મહેલ ઝીત વાદના નાદથી ગાનમય દૃશ્યમાન થતો હતો અને તે સર્વનો સંવાદ જીવન અને અન્ય વસ્તુઓમાં એક નૂતન હૃદય સંબંધનો જન્મ આપતો હતો. નૃત્ય અને સંગીતમાં લીન થયેલી જાસિકાઓ—નવા નવા પ્રકારના વાદ્યોનાં મંજુસ્વરમાં લુપ્ત થઇ ગયેલા પુરુષો—ચોતરફ સુગંધ સિન્ધુ-નાં મોગન ઉછળાતી રહેલાં કુસુમપત્રો—અતુલ્ય કારીગરીથી આંખોમાં મોહિનીમય થઇ કામલ્ય કરી રહેલાં મુંદર ચિત્રો—અદ્વિત્ય શિષ્ટ પ્રતિજ્ઞાના નમૂના રૂપ જીવતી વસ્તુઓને પણ વિસ્મયને ઓળાં પુતળાઓ—અને બધાંની આસપાસ, આમ તેમ કરતાં અથવા ઉભાં રહેલાં નવયૌવના સુંદરીઓ તથા પ્રવીર-પુરુષાતન દર્શાવતા ભવ્ય પુષ્પોનાં ટોળે ટોળાં, એ સર્વથી અહિં સ્વર્ગીય દેખાવનું જ પ્રેક્ષકને કંઈક બાન થાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નહોતું. ફાજિલખાન અને શુભલગ્ન આ અલૌકિક દેખાવ જોઈને રહ્યાં. તેમનાં બંનેના હૃદય આ દિવ્ય ચિત્ર અવલોકવામાં એકજ થઇ ગયાં અને કાંઈપણ બોલ્યા શિવાય તેઓ તે દિવાનખાનાના મધ્ય ભાગમાં થઇને ખુણા ઉપરની એક બારી આગળ જઇ ઉભાં. આમને આમ મૌનાવસ્થામાં કેટલોક વખત ચાલ્યો ગયો. કોઇ કોઇ વાર તેમની દષ્ટિ એક બીજા તરફ ખેંચાતી અને મળતી, કોઇ કોઇ વખત તેઓ પેતાની દષ્ટિ મમિપે ઉત્પન્ન થયેલા આ મનોહર દેખાવ તરફ જોતાં, અને કવચિત્ બારીમાંથી ડોકિયાં કરતો રમ્યચંદ્ર પાંચુ તેમની આંખો આકર્ષતો. અસંખ્ય દીવાઓ તથા હાંડી ઝુમ્મરોનાં કેન્દ્રાપ્તમાન તીવ્રપ્રકાશ—અનેક મોટા કાચના તપ્તાઓ-માંથી પ્રતિબિમ્બિત થતા દીવાઓના તેજને બહાર રમતી શીળી ચાંદનીની સાથે સરખાવી જોવાથી હૃદયમાં જે આહવાદ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું ધૈર્ય અહિં થઇ શકતું તો ખરેખર સુરહેલજ છે; પરંતુ મધ્યાહનના સૂર્યનાં દાહક રક્તિઓમાં થાકેલા મનુષ્યને રજનિકાન્ત શશિનાં શીતલ શંકરમાં

ન્દ થાય છે, તેનું સ્મરણ કયેથી આપણને તેની ખુશીનું થોડુંક બાન પ-
ણ થવાનો સંભવ છે ! કોઈ કેમ વખતે તો, સ્વર્ગીય જ્ઞાતિમાં લીન થઈ
જતાં. તેઓ એક ખીજનું સામિપ્ય, આ સુંદર દેખાવ, આ મનોહર ચં-
દ્રિકા, અને આખા વિશ્વને બૂની જઈ, આત્મ જીવનમાંજ વિરમ પામતાં.

“ બાનુ સાહેબ ! ” આખરે શક્તિજ્ઞાન બોલી ઉઠ્યો, — “ દુનિયામાં
કેમ પણ વધારે મોટું દુઃખ છે ? ”

“ દુઃખ ” જણે કે કોઈ સ્વપ્નમાંથી ઉઠતી હોયતી એમ ક્યારેક
શુદ્ધમદન બોલી ઉઠી; — “ અમીર ! તમારે શું દુઃખ છે ? — કાણુ દુઃખ
છે ? ”

“ જેના નયીનમાં એસ્તની રહેશે જિવાનું નિર્માણ થયેલું છે, પ-
રંતુ જેને તેમાં પ્રવેશ કરવાની રજા નથી, તો જે તરફથી મરતો હોય
અને પોતાની નજર આગળ પાણીનો પ્યાલો જેવા છતાં ખીજ કાઢ વ-
ધારે નશીબદાર માણસને માટે નિર્માયકો છે, એમ જાણતો હોય તે ”

ત્યારે અમીર સાહેબ ! તમેજ આ સ્વર્ગમાંથી જહાર થયેલા છો ?
ખીજને માટે સુકાયેલા પાણીના પ્યાલાને જોતો તુલતુર મનુષ્ય, પણ તમેજ
તો ? — આ બંનેમાં જેને તમે દુઃખી તરીકે ગણ્યો તે તમેજ છો ? ”

“ ઓ ખુશમુરત, પરીચ્છેર શુદ્ધમદન ! હું શું કહેવા માયું છું તે
તમે સ્પષ્ટીજ સારી રીતે સમજે છો. હવે કહો એમમ સાહેબ હું દુઃખી
નથી ? ”

“ પણ તમારા નશીબમાંજ નથી એવું સ્વર્ગ કયી જગોએ છે ! ”

“ જ્યાં શુદ્ધમદન છે, ત્યાંજ મરૂં સ્વર્ગ છે, શક્તિજ્ઞાનને કહ્યું અને
પણી ધીમેથી મૃદુરારે પુછ્યું. “ એમમ સાહેબ ? તમને મોટું તો શું
નથી ? મારા આગ છુટ્યા બોલવાને લીધે તમે કદા થયાં છો ! ”

“ અમીર શક્તિજ્ઞાન ! ” શુદ્ધમદને ગંભીર રહેતેથી જવાબ દીધો.
તમે અહમદનગરના રહેવાશી છો. અમે ખંભાતમાં આવી જાતનાં ખોટાં
વખણુ ધિકારીએ છીએ કદાચ ખીજ નહિં ધિકારતાં હોય તોપણ મને
તો તે વિષય ઉપર ખરેખરો નિસ્કારજ છે, અને ખીજઓ કરતાં પણ
તમારી પાસેથી તો તેની ખોટી પ્રસંશા સાંભળવા ઇચ્છતીજ નથી.

“ મારી જીંદગીના સમ ? બાનુ સાહેબ ? મેં તો મારા મનમાં હતું
તેજ કહ્યું છે, હું તો નિઃસંશય સાચુજ બોલ્યો છું. ”

“ જુવો પહોં નવાખ સાહેબે દયાલસિંહ અને ખવાઝખાનની સાથે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. એ આપણને ટાળાંઓમાં ખોળશે. માટે ચાલો આપણે તેમની પાસે જઈએ. ”

ફાઝિલખાન ગુલશનની પાછળ પાછળ ચાલ્યો નવાખ આવવાથી આસપાસનો સવળો કોલાહલ બંધ થઈ ગયો. અને નિર્મળ સંગીત તથા રશ્મિર નૃત્યના મધુર સ્વર શરૂ થયા. અહિં સર્વ સુંદરીઓ તથા પુરોમાં ફાઝિલખાન અને ગુલશન જેવું ખીજું એક પણ યુગ્મ હતું ? આ દિવસનાની સાથે જ્યારે બાલિકાઓનું મધુર ગાન શરૂ થયું અને તેમાં જ્યારે ગુલશને ગરબો ઝડપાડ્યો ત્યારે, આદા સ્વર્ગ પશુ પૃથ્વી ઉપરજ આવેલું જણાતું નહોતું ? ગાનસરિતાનાં મંદમંદ મોજા ઉપર તરતાં પગલાંથી ફરતી ગુલશન તે પ્રવાહને સુશોભિત તથા મુગ્ધમય કરતી કુલ-માળાના જેવીજ જણાતી હતી.

અને ફાઝિલખાન, જ્યારે ગરબો બંધ પડ્યો અને પુરૂષ વર્ગને પણ સંગીતમાં ભાગ લેવાનું ઠર્યું ત્યારે નવાખ અને ખવાઝખાનના અત્યાગૃહથી આગળ પડેલા ફાઝિલખાન જ્યારે સતારની ધુનમાં ગમ્મલને ઉતારવાનું શરૂ કરવા લાગ્યો ત્યારે તે કેવા અમાનુષી દેખાવવાળો દૃશ્યમાન થતો હતો ? તેની ગાવાની છટા, તેની મોહકબાની, તેની સુરમય મુખકૃતિ, અને સતારમાંથી શ્રોતાઓનાં હૃદયોને પ્રવિત કરતો તેણે ઉત્પન્ન કરેલો સંગીત સ્વરએ સર્વ દિવ્યજ હતાં તેનું માથું ઉઘાડું થઈ ગયું હતું, પણ કીમતી ટોપીઓ, મુલ્યવાન પાઘડીઓ, ભમકાદાર ફેટાઓ અને સુંદર પીઠાંઓ જેના ઉપર ફરક્યા કરતાં હતાં, એવા મણિમય ટોપ. એ સર્વ સમિપમાં હોવા છતાં પવનની ઝીણી લહરિઓમાં હોતા તેના સોનેરી વાળ તરફજ દષ્ટિ આકર્ષાતી હતી. અને ગુલશન તથા ફાઝિલખાનના આ કાન્ત દન્દના જાણવા બહાર પરંતુ આર તરફથી પ્રશંસાનો ધ્વનિ ઉઠ્યો અને ધીમે ધીમે સર્વ મનુષ્યો-પુરૂષો, અને સુંદરીઓ પોતપોતાનું સ્વરૂપ પોતપોતાના અભિપ્રાય બૂલી જઈ આ મુગ્ધની પ્રશંસામાંજ લુબ્ધ થયાં પરંતુ તે ખતેયે અરસપરસનાં-એક ખીખનાં હૃદયો સિવાય, ખીખ કાંઈ ઉપર અસર કરવાની તો ઇચ્છાયે કરી નહોતી.

x આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે બહાદુરશાહે હિંદુઓનાં હૃદય રીવાજોમાંથી કેટલાક પોતાના વર્ગમાં પણ સ્વીકાર્ય હતા.

પ્રકરણ ૨ બું.

અહમદનગરી અમીર.

નવીખતે ત્યાં મિજલસ થયે એ દિવસ થઇ મવા હતા. રકનુદીન દોલતચંદ તથા રંગીલરામની સાથે પોતાના મકાનમાં બેઠો હતો. દીવાનો પ્રકાશ ઝાંખો ઝાંખો પડતો હતો; બહાર વાદળાંવાળાં આકાશ ઉપર સ્થામતા વિના બીજું કંઈ જણાતું નહતું; અને આ રખડેલાનાં મનમાં સાત્રાજ્ય કરી રહેલા અધિકાર વ્યાપી અને બચાંકર વિચારો તેમના સ્ફીરને શિથિલ કરી નાંખતા હતા.

રકનુદીન (લાંબા વખતના મૈત્ર્ય પછી)—“હ તમે મને જણા શું વિચાર કર્યા કરો છો? દોલતચંદ! રંગીલરામ! તમારા પ્યાલા કેમ ભરતા નથી.

દોલતચંદ (બેદરકારી)—“ ભલે તમને ખુશી કરવાને—પણ મને આજ રાતે સરાજની ફરકાર નથી. ”

રંગીલરામ—“અને મને પણ નથી. મને તેમાં કંઈ કડવો અસ્વાદ તુરો સ્પર્શ લાગે છે; પણ દારૂ તો સારો છે. હું ખાઈ છું કે આપણા સ્વભાવની આત્મારતી રિયતિને લીધેજ તે તેજ પ્રાપ્તો હશે. ”

રકનુદીન—“એ હરામખોરાનું સત્યાનાશ જાણે?—એ બદમાશો દોજખમાં—જહાનમની ખાડમાં જઈને પડશે! ”

દોલતચંદ—“ કોણુ છું તારા ? ”

રકનુદીન—“ હા. તેમના ઠેકાણા કે તેમનું જરા નિશ્ચાન પણ નજરે પડતું નથી; એ કંઈ જોઈ દિલ્લીની વાત છે ? ”

રંગીલરામ—“અને એટલામાં વખત વહી જશે, આપની ઉમેદો બર આવશે નહિ, આપણું કાવતરું બહાર પડશે, અને પછી આપણને લોકોના તથા આપણા પોતાના ધિક્કારનું પાત્ર થઇ નિરાંતે દુરંગમાં બેસવાનો વખત આવશે! મને તો એમ થઇ આવે છે કે મહારી ચામડી શુરસામાં ને શુરસામાં નખ વતી નોડી નાંખું. (અધાથે પાછા વિચારમાં મરકાવ થઇ જાય છે.)

રકનુદીન (પોતાનો હાથ કપાત્રે પછડાતાં)—ફજિત! ફજિત! ”

રંગીલરામ—“મહારે એ ત્રણ થડી પછી મુલ્લાં સાહિબખાનને લાં જવાનું છે, અને એને મહારે શું ખબર જણાવવા એ તો હું જણતો પણ નથી.”

દોહતયંદ—“પણ જરા વાર તો જુનો; એકદમ આકળા થઇ ગયામાં કાંઈ માલ છે ? જુને તો ખરા ! રહીમખાન કારણ શિવાય આટલા બધા મોડા થાય. એમ મને તો લાગતું નથી. અને હું ખાત્રીથી કહું છું કે એ આ-વશે ત્યારે કાંઈ પણ નવા ખબર લાવ્યા વિના રહેશે નહિ.”

રંગીસરામ—“છટ, છટ ! મહારા છવના સમ, એતો અત્યારે ખં-બત, હુંદારા, આપણે અને પોતાને-સર્વને બુલી જઈ ચાંદમેગમી સેવા આકરીમાં ગિરફતાર થઈ ગયેલા હશે.”

રકનુદીન—“ત્યારે તમે આ ફજિત ખાતર કાંઈ પણ નવત્ર વિશેષ જાણતા નથી ?”

દોહતયંદ—“ગુનગંદાની વર્ષગાંઠને દિવસ જેટલું જોયું તથા સાંભળ્યું હતું તેથી કિંમિત્ પણ વધારે નહિ.”

રંગીસરામ—“આશો, હવે હું કાંઈક વધારે જાણું છું, અને તે એ છે કે રકનુદીન એની અદેખાઈ, કરે છે એટલુંજ નહિ પણ, એનું નામ સાં-ભળીને પણ બળી જાય છે.”

રકનુદીન—“હું એની અદેખાઈ કરું ? છીઃ ! ગુલગદન ગમે તો દિલ્હીના શહેનશાહની સાથે લગ્ન કરે અથવા ખંભાતના માછીની સાથે તેમાં મહારે શું ? ફજિત અને એ, અને જણ જમને હાંડા ધરામાં પડે તોએ તેમાં મહારે શું ?”

રંગીસરામ—“હા ! હા ! હા !”

દોહતયંદ—“એ તો જાણે હીક ! પણ હું કહું છું કે આટલી વાત તો હર્ષાને પણ કમુત્ત કરવી પડશે કે ફજિત આખા ખંભાતમાં સફૂથી ફફડ અને સુન્દર યુવાન છે. મદને તો એવી એક પણ યૌવના જડતી નથી કે જે ફજિતની સાથે પ્રેમ ગાંધકાને આતુર ન હોય.”

રકનુદીન—“અને મદને પણ ખાત્રી છે કે સુન્દરીઓમાં તદમારા જેટલીજ અક્ષત હોય, અને માંહેના સત્વની દરકાર રાખ્યા શિવાય ફકત બહારનાજ ડોળાથી લોભાય-”

દોહતયંદ—“પણ કમનસીમે સ્ત્રીઓ તહમે કહો છે તેમજ હંમેશાં દરે છે; તેઓ સત્વની વાટ જોતા રહેતી નથી.”

રંગીસરામ—“હુકૂ ખવાઝખાન આ ફજિતની સાથે. ધણોજ પરિચિત થયેલો જણાતો હતો. લોકો કહે છે કે તેને તેના જાપની સાથે ધણુજ સારી દાસ્તી હતી.”

દોલતચંદ—“હા, હા, હેજેજ નવાગતી સાથે તેને મેળવ્યો.

રૂકતુદીન—“સાંભળો !—ગહેલનું નીચેનું પાણી કાઢ્યું ? ”

દોલતચંદ—“એતો રહીમખાન શિયાય ખીજું કાઢજ નહિ હોય.

આલો આરે, હવે આપણને જણાશે કે તેને પણ હુંગરાનું કાંઈ હામડેકાણું જડ્યું છે કે નહિ.”

રંગીલરામ—(ગાદી ઉપર ચમકીને એકા થઇને)—“ હું સરત માફ છું કે એ પગલાં—રહીમખાનનાંજ છે ”

પાણી ઉઘાડવામાં આવ્યાં. રહીમખાન મહોટો જબ્બો એવીને અંદર દાખલ થયો.

“ સત્તામાલેકુમ, સાહેબો ! ” તેહેજે કહ્યું અને એટલો જબ્બો દૂર ફેંકી દીધો, અને દોલતચંદ, રૂકતુદીન અને રંગીલરામ બચતીત થઈ ચમકી ઉઠ્યા.

“ ઇશ્વરને માટે કહો ! ” તેઓ એકદમ બેલી ઉઠ્યા, “ શું થયું છે તમે તો લોહીલુચાણ થયેલા જણાઓ છે ! ”

“ છીં ! એ તો કાંઈજ નથી ” રહીમખાને કહ્યું આ સરાખ છે ? જલદી કરો મને એક પ્યાલો ભરી આપો; હું તરતથી મરી જાઉં છું. ”

રંગીલરામ (એક મહોટો પ્યાલો ભરી તેને આપતાં)—“ પણ રહીમખાન ! તમને કાંઈ વાગ્યું છે. ”

રહીમખાન—“ તમારે મને એ કહેવાની જરૂર નથી. હું સોગન ઉપર કહું છું કે એ મેં મદારી મેળે કર્યું નથી. ”

રૂકતુદીન—“પહેલો તો અમને તમારો શા જોવા દો અને તેને મક્કમપટા કર્યા પછી તમને શું થયું હતું તે નિરાંતે કહેજો. નોકરોથી આ વાત શુભ સંખ્યામાંજ ઠીક છે, એટલે તમારો શસ્ત્રવેદ કહો કે હકીમ કહો તે સર્વે હુંજ થઈશ. ”

રહીમખાન—“ ગૃહસ્થો ! મને શું થયું હતું એમ પુછો છો ? આ-હા ! જરા ગમ્મત ! જરા મસ્કરી ! બાકી રંગીલરામ ! મદારો પ્યાલો ફરીથી ભરી આપો. ”

દોલતચંદ—“ મને તો એટલી અધી ખીક લાગી છે કે મદારો તો જીવ પણ ગમનાંજ છે. ”

રહીમખાન—“એમ થતું હશે જો હું રહીમખાનને બદલે દોલતચંદ હોત તો મદારો જીવ ગમરાયા વિના રહેત નહિ. ધામાંથી બોલી પુષ્કળ નીકળે છે એ વાત ખરી, પણ તે બહુ નુકશાનકારક નથી. (પોતાનું અંદરનું-છાતી ઉપરનું વસ્ત્ર કાઢી નાંખે છે અને ધા ખુદસો કરે છે:) જુવો, દોસ્તો ! જુવો; ફક્ત એકાદ આંગળજ ઉંડો છે, વધારે નથી.”

દોલતચંદ—(કમકમાટી ખાધને)—“હે પ્રભુ ! મને તો આ જખમ જોતાંજ ધુમ્મરો થઇ આવે છે.”

રકનુદીન મલમ તથા પાટા લાવી પોતાના મિત્રનો ધા ખાંધે છે.

રહીમખાન—ખરે એક પ્રાચીન કવિ સત્યજ્ઞ કહેછે કે, ફિલસુફ ચાહે તો પ્રખ્યાત ફિલસુફ રકનુદીનજ કેવી શાન્તિથી મલમપટા ખાંધ્યે જાય છે એ તો જુવો ! દોસ્ત ! તમારો આભાર માનું છું; હવે બસ કરો. અને હવે, મિત્રો ! મદારી આસપાસ વીંટાઇને એક ધ્યાનથી બેસી હું તમને એક નવી નવાઇની વાર્તા કહું તે સ્વસ્થતાથી સાંભજો.”

રંગીલરામ—“હા કહો !”

રહીમખાન—“આજ સન્ધ્યાકાળ થઇ ગયા ધણી જરા જરા અંધારું થવા લાગ્યું એ વખત આ ઝખ્ખો ઝોલીને ગમે તેમ કરીને પણ હુંટારાઓનું કાંઇક નિશાન પણ શોધી કઢાડવું એવો નિશ્ચય કરીને હું બહાર નીકળ્યો. મહેં તેમને કાંઇપણ દિવસ જોયેલા નહોતા અને તેમનામાં પણ મદારું નામ જાણીતું નહિ હોય. તેથી તમે વખતે કહેશો કે એમ શોધમાં નીકળવું એ કાંઇ ડહાપણનું કામ નહિ; વળી તેમાં ફતેહ પણ મળવાની સોયે પાંચ ટકા આશા નહોતી; પણ મહેં તો નિશ્ચયજ કર્યો હતો કે તમારી ખાત્રી આપવી કે મનુષ્ય જે જે ધારે છે તે તે કરવાને શક્તિવાન છેજ. મને એ બદમાસો વિષે રહેજ ખચર હતી અને એ નિશાનીને પગત્રે પમત્રે હું આગળ ચાલ્યો. ન્હરને કિનારે એક માછી મને અકસ્માત મળી ગયો, જેના મ્હેરા ઉપરથીજ મને તેની સાથે વાત કરવાનું મન થયું અને મેં તેની સાથે જુદી જુદી બાબતો વિષે વાતો કરવા માંડી. મેં ધીમે ધીમે તેના મનમાં હસાવી દીધું કે ‘હું, તેના ધારવા પ્રમાણે, તે હુંટારાઓના રહેઠાણથી છેક અજાણ્યો નહોતો; અને પછી વચ્ચેના તથા પૈસાથી તેને ફાસલાવીને તેની પાસેથી બધી

વાત કહાડવી લીધી. જો કે તે તે ટાળીમાંનો તો નહોતો, તોપણ તે એ
બધા લુટારાઓને ઓળખતો હતો અને તેમણે તેમને કાઢ કાઢ વાર
હોડી હંકારવાને પણ રાખેલો હતો. મેં તેની સાથે થોડી વારમાં ઠરાવ ન-
કી કર્યો અને તે મને પોતાના હોડકામાં બેસાડીને ખંભાતની ન્હાની મોટી
નહેરોમાં થઈને એક ભાગ તરફ લઈ ગયો કે જ્યાં 'હું ક્યાં આવ્યો છું'
એ પણ સમજાવું મને મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આખરે તેણે મહારી આંખે
એક લુગડું બાંધવું પડશે એમ આગ્રહ કર્યો અને મારે તેમ પણ કરાવવું
પડ્યું; થોડીવાર પછી એ હોડકા પાછી ઉપર ચાલતું બંધ થયું. અહિં
તેણે મને ઉતાર્યો અને એક બે ગલી ગુચીઓમાં થઈને તેણે એક ધર
આગળ આવી બારણું ઠોકરું હજી પણ મારી આંખોએ તો લુગડું જ બાં-
ધેલું હતું. આખરે બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું મારે શું કામ હતું તે વિષે
ધણીજ એકસાધથી ફરી ફરીને પુછવામાં આવ્યું અને પછી અતે ટેલીક
આનાકાની થયા પછી મને અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યો. હવે મારી
આંખેથી લુગડું છોડી લેવામાં આવ્યું અને આસપાસ નજર નાંખતાં, એ-
ક ન્હાના સમયોરસ ઓરડામાં ચાર વિચિત્ર પોષાક પહેરેલા અને સારા
દેખાવવાળા તો નહિજ એવા પુરૂષો અને એક મુવાન સ્ત્રી, જેણે (મારા
ધારવા પ્રમાણે) મને અંદર દાખલ કરવાને બારણું ઉઘાડ્યું હતું. તેઓ
ની વચમાં હું આવી પડ્યો છું એમ મને જણાયું. ”

રંગમિલરામ—“રહીમખાન ! તમે પણ બહાદુર નર છો. ”

રહીમખાન—“અહિં જરા પણ વખત ખોવાતો નહોતો મેં તરતજ
જમીન ઉપર મોરોની એક થેલી જે મારી પાસે હતી તે ખાલી કરી કાગ
પુરૂ થયા પછી ઢગલે ઢગલા મહોરો આપવાનું વચન આપ્યું, અને અમા-
રા માંહે માંહેનો ભવિષ્યનો સંબંધ જારી રાખવાને માટે અમુક દિવસ
તથા વખતની તથા અમુક પ્રકારનાં નિશાનની સમજૂતી કરી, હાલને મા-
ટે તો મેં રૂકત એટલીજ ગામણી કરી કે, દયાગ્રસિંહ, માણેકચંદ તથા
ખાઝખાનને જેમ બને તેમ વેળાસર આ દુનિયામાંથી વિદાય કરવા.

અધગા—સાચાશ ? સાચાશ ?

રહીમખાન—“ આપાર સુધી તો આપણે ધારીએ તે પ્રમાણે સર્વ
કામ સંપૂર્ણ રીતે ચાલ્યું ગયું હતું; અને આ મારા નવા સોળતીઓમાંનો
એક મને પાછો ઘેર પહોંચાડી જવા તૈયાર થતો હતો તેટલામાં એક ધ-

હસીજ અણપારી અડગણ આવી પડી. ”

રકતુદીન—હે ?

દોલતચંદ (અર્ધીરાઈથી)—તથાને માટે બંધુએ કહી જાણાવ્યાને ?

રહીમખાન—“ખાસણું કોઈ ઠોકતું હોય એમ સંભળાયું; અને પેલી યુવાન સ્ત્રી જે પાસે ઉભી હતી તે તેનું કારણ પુછવા ગઈ.—એક ક્ષણેક નહિ થઈ એટલામાં તો તે ઠંડીગાર જેવી અને ધોળી રૂક જેવી થઈ ગયો. લી પાછી આવી અને અમને કહ્યું, “ ન્હાસો ન્હાસો ? ”

રંગીલરામ—“પછી શું થયું !

રહીમખાન—“તેની પાછળજ નગર રક્ષકો તથા સિપાઈઓ અને અગવહારોતુ એક ટોળું બંદર દાખલ થયું અને એમને બધાનો ઉપરી કાણ હતું તે ગણા હો ? પેલા અહમદ નગરી અમીક ?

સવળા—“ હે, ક્ષત્રિય ? શું ક્ષત્રિય હતો ? ”

રહીમખાન—“ હા ક્ષત્રિયખાન. ”

રંગીલરામ—“ એ સેતાન વળી ત્યાં ક્યાંથી આવી પહોંચ્યો ? ”

રકતુદીન—એનું ખાણું ખરાણ થાય—એનું ?—એા ખુદા ? નો હું ત્યાં હોત તો—?

દોલતચંદ—“પણ, રકતુદીન ! તમે જુવો છો કે ક્ષત્રિય પણ આ મદ અને બીકણ નથી. ”

રંગીલરામ—“ હશે હવે ? આતો સાંભળતા હો ? ”

રહીમખાન—“ અમે તો બધા જાણે પુતળાં થઈ ગયા હોત્યેની એમ સ્તબ્ધજ કોઈ એક અક્ષર પણ કિચ્ચારી શક્યું નહિ નવાજ સાહેબ ના હુકમથી અમે આવ્યા છીએ; ક્ષત્રિય કયું અને જીવવાની આશા હોય તો એકદમ સવળા હથિયાર જમીન ઉપર નાંખી દો, અરે સેતાનને તા જે થયું હોય તો બસે થાય પણ અમે તો નવીજ થાતા, એમ બોલતે બોલતે એક છુટ રાએ પાસેના સિપાઈની તલવાર ખુંચાતી લીધી; દિવાલો ઉપરથી બીજાઓએ બંદુકો ચપોચપ હાથમાં લીધી; કેટલાકે પોતાની કટારો મ્યાનમાથી બહાર કઢાડી; અને મેં તો પહેલું કામ એ કર્યું કે દેસ્ત કે દુમન કોઈજ ઝોળખાવ નહિ એટલા માટે હીવો એકદમ શુશ કરી નાંખ્યો. મેં મનમાં વિચાર કર્યો કે રહીમ ? દોસ્ત યાદ રાખજો કે જે હું અહિં પકડાયો તો તારે ફક્ત આ સદગૃહસ્થોની સોજતનેજ લીધે કાંશી એ અડધું પડશે, અને મેં મારી તલવાર ખેંચી ક્ષત્રિય ઉપરજ અપડો

લગાવ્યો; પણ મારો ધા ગમે તેટલો ફક્કડ હતો તો પણ તેણે તે વીજ-
ળાની ઝડપથી મારી તરફ ફરી પોતાની સમશેર ઉપર ઝીલી લીધો. હું
ગાંડા માણસની માફકજ લગ્યો, પણ મારી સઘળી ચાલોડી તેણે નકામી
કરી નાંખી અને થોડી વારમાં હું તેના ઉપર સજ્જડ ધા કરવા જતો
હતો તેટલામાં તો તેણે મારી છાતી ખુદલી કરી નાંખી. મેં તરતજ જા-
ણ્યું કે મને જખમ થયો છે અને હું એકદમ પાછો હટ્યો. આ વખત
એ બાંકુડાના અવાજ સાથેજ થયા અને તેના અજવાળામાં એક બાળુ
પરતી બારી જે રોકતી તેઓ ભુલી ગયા હતા તે મારી નજરે પડી. તેમાં
થઈને હું પાસેના ઓરડામાં ચુપચુપ ખસી ગયો, એક જળીવાળી બારી
તેડી નાંખી, જમીન ઉપર કુટી પડ્યો, એકાદ બે નાની નાની ભીંતો કુદી
જઈને બહાર રસ્તા ઉપર આવ્યો, ત્યાંથી નહેરને કાંઠે જઈ ચડ્યો, અને
ત્યાં સારા બાગ્યે હોડકુ લઈને એક માછી કાઢીની વાટ જોતો હોતો હતો
તેને જેમ બને તેમ ઉતારવાથી રાજમહેલ આગળ મને મુકી જવાને સા-
મ, દામ, અને ભેદથી સમજાવ્યો, જ્યાંથી અહિં આવ્યો અને હું જીવતો
રહ્યો તેને માટે હજી અચંબો પામું છું આ માણસેતાની સાહસનો
સાર છે ! ”

ફકતુદીન—“ખરેખર ! હું જો ગાંડો થઈ જઈશ. ”

રંગીલરામ—“અરે ! પણ અપણે જે ધારીએ છીએ તે ઉલટું
થાય છે; આપણે જેમ જેમ વધારે પ્રવાસો કરીએ છીએ, તેમ તેમ આ-
પણી કાર્ય પુરતી વધારે દુરજ જતી જાય છે. આપણું એક પણ કામ સ-
ફળ થતું નથી ! ”

દોલતચંદ—“એથી મને તો એમ લાગે છે કે જાણે પરમેશ્વરજી
આપણને આવા કામમાં ન પડવાની સલાહ આપતો હોયતો. તમે શું
ધારો છો ? ”

રહીમખાન—“છટ, છટ ! એવા નમાલા વહેમને તમારા ઉપર જ-
રા પણ અસર ના કરવા દેતા, આવા પરાજ્યો તો આપણી ખુદી વધારે
અપણ કરે છે. મને તો જેમ જેમ વધારે હરકતો નડતી જાય તેમ તેમ
વધારે વધારે તેજ કામ પુર્ણ કરવાની પાર ઉતારવાની હિંમત વધતી જાય
છે. ખરેખરી ફતેહનો સ્વાદ ઘણીવાર હાર્યા પછીજ જણાય છે ! ”

રંગીલરામ—“એ હું તાર તમે કોણ છો, એ જાણે છે ?

રહીમખાન—“ ખંભા ખુનીજ ત્યાં છે તો ! હું કોણ છું એ તેઓ

બાણતા નથી એટલુંજ નહિ, પરંતું મને તો તેઓ ફક્ત નવાખ અને તેના મંડળના બુલમથી ગુસ્સે થયેલા કોઇ મોટા ઉમરાવના માણસ શિવાય બીજાને કોઇ ધારતા નથી. ”

દોલતચંદ—“ ત્યારે તો, રહીમખાન ! તમારે ખરેખરો ઇશ્વરનો પાઠ માનવાનો છે કે આટલેથી તમે ઉગરી ગયા. ”

રંગીલરામ—“પણ ખંભાતમાં તદ્દન અજ્ઞાણો હોવા છતાં ફાઝીલ આ લુટારાઓનું રહેણાં કેવી રીતે ખોળી કઢાડી શક્યો એ મારાથી તો સમજાઈ શકાતું નથી. ”

રહીમખાન—“એ મને ખબર નથી. કદાચ એ પણ મારો પેડેજ ખોળી શક્યો હશે, પણ પરવર દિમારના સમ ખાત્રને મધું છું કે આ જખમને માટે તો એને હું મારો હાથ બતાવી આપ્યા વિના રહેવાનો નથી.

રંગીલરામ—“ફાઝિલ બાણીતો થવામાં બહુજ ઉતાવળ કરતો હોય એમ લાગે છે. ”

ઉકતુનીન—“ફાઝિલ પણ આપણા રસ્તામાંથી દૂર ચલેજ નહિએ. ”

રહીમખાન—(ફાઝિલસનો ખાલો ભરીને)—“ એ સેતાનનું સદાય ખરાબજ થાશે. ” (પી જાય છે,)

રંગીલરામ—“ હવે એની સાથે હું પણ જોળખાણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. ”

રહીમખાન—“દોલતચંદ ! હવે આપણે ખિરસા તર જોઈએ, નહિતો આપણું બધું કામ પડી ભાંગવાનુંજ, એ ખાત્રી રાખજો, તમરો કાંદો બીજા દુનિયા તરફ ક્યારે મુસાફરી શરૂ કરે છે ? ”

દોલતચંદ—“આવતી કાલ સાંજે, પણ પણ એ પ્રશ્ન ! મને તો ખરેખર કંપારોજ છુટે છે. ”

પ્રકરણ ૩ બું.

વધારે ગડબડ

ગુજામદનની જન્મતિથિના દિવસ પછી, પોતાને કાંઈક પણ ખુશમુરત માનતી હોય અથવા પોતાની સુન્દરતાનું ગુમાન રાખતી હોય, એવી એક યોવન ખંભાતમાં નહોતી કે જેને રાત દહાડો વાતચીત અથવા વિમારમાં બોલાર શક્તિખાન શિવાય બીજા કોઈ પણ વિષય ઉપર ઉતરવાનું મન

થવું હોય. હોની ખાતત મપ્પો હાંકવામાં દરેક યુવતી રોકાઈ અને જેમને પોતામાં સૌંદર્યની ખામી રૂપાઈ આશા ભંગ થવું પડતું તે પણ વિચારમાં તેના સ્મરણ શિવાય બીજું કંઈજ કરતાં નહોતાં. ઘણી બાલિકાઓ હવે ઉંઘ બિનાની રાત્રિ ગાળતી; ઘણી ઘણી અનુભવી વિલાસિઓ મોટા વિશાળ આદર્શોમાં પોતાની મુખાકૃતિ જોઈ હવે નિશ્વાસ નાંખતી; ઘણીએ અતિ ડાહી સુંદરીઓ પોતાના સદયર્તન અર્થે ઠરોવેલા નીતિ નિયમો જૂલી જઈ જે જે ખાગ તથા પાડીઓ અને મોટા નસ્ત્રાઓમાં ફાઝી-લખાનું રૂંદ છે એમ લોક કથાથી સાંભળવામાં આવતું ત્યાં તેને મળ્યાની આશાથી ઠાઠ માઠ અને બબડો કરી ફરતી જણાતી.

પણ બ્યારથી પોતાના જીવના જોખમે સિપાઇનું ઉપરીપણું લઈ હુંટારાઓના સુપ્ત રહેઠાણમાં પેશી તેમને ફાજિલખાને બહાદુરીથી પકડાયા, ત્યારથી તે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોમાં પણ કાંઈ ઓછી પ્રસંસાનું પાત્ર થઈ પડ્યો નહોતો. આવા બચકર-જીવના જોખમવાળા સહસ્રમાં તે જે શાન્તિ અને હિમતથી ઉતર્યો તેમાં તેઓ બહુજ વખાણ કરવા લાગ્યા; પણ તેથી તેની વધારે સ્તુતિ કરવાનું કારણ નો, ખંખાતના ઉત્તમોત્તમ બુદ્ધિવાળા અને આખા હિન્દુસ્થાનમાં પંકાયેલા નગરરક્ષકોની પણ તપાસને હંધાવનાર આ હુંટારાઓનું છુપું સ્થાનક તેણે એકદમ શોધી કાઢ્યું એ હતું.

નવાજ બહાદુરશાહે આ વિચિત્ર યુવાનનો પરિચય દિન પ્રતિદિન વધારવા માંડ્યો; અને તેની સાથે જેજે જેમ તે વધારે વાતો કરતો તેમ તેમ તે વધારે માનનીય લાગતો ગયો. ખંખાતના રાજ્યને આવી અદ્વિતીય મદદ કરવાને માટે ફાજિલખાનને એવું એક ઇનામ આપવામાં આવ્યું કે જે દિલ્હીનો શહેરશાહ પણ આપતું અયોગ્ય ધારત નહીં; અને રાજ્યમાં એક મોટા દરબજાની નોકરી ઉપર હોની નીમણુંકે કરવામાં આવી.

આ અને ઉપહાર ગાળ્યા શિવાયજ આપવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ બ્યારે નવાબશાહેની આ મહેરબાની વિષે ખચકર કરવામાં આવી ત્યારે તે અહમદનગરી અમીરે તરતજ નમ્રતાથી અને ઉપકારની સાથે તે કૃપા સ્વીકારવાની ના કહી તેણે ફક્ત એકજ વાતની રજા ખાસ મહેરબાની તરીકે માગી લીધી અને તે એ હતી કે એક વર્ષ સુધી ખંખાતમાં પોતાને સ્વતંત્ર પણે છુટ્ટો રહેવા દેવો, અને વર્ષ વીતી ગયા પછી પોતાનાથી સારી રીતે થઈ શકે એવા કાગનું નામ દેવાનું તેણે કમ્પુલ કર્યું.

ફાજિલખાન પોતાના વૃદ્ધ પિતા તુલ્ય મુશી ખજાજખાનના મહેરબાની

માં રહેતો હતો, અહિં તે ધણેજ શાન્તિમાં રહેતો, પ્રાચીન અને અર્વાચીભાષા સાહિત્યના ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથો વાંચતાં અને નવાળની ખાસ મહોટી કોઈ કોઈ તહેવારને દિવસે ભરાતી રાજ્યસભાના વખત શિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે ભાગ્યેજ બહાર નીકળતો; અને દિનસતો ધણેખરો ભાગ પોતાના ઓરડામાં વિચારનિમગ્ન બેસી રહી ગાળતો.

પણ નવાળ બહાદુરશાહ દિવાન માણેકચંદ અને સરદાર દયાલસિંહ તથા અમીર-ઉલ-ઉમરા ખવાઝખાન, જેમણે ખંભાતના રાજ્યની કીર્તિ અનેક વરસો સુધી એવીને એવી ઝગારા માર્યા કરે એવી રીતે સ્થાપિત કરી હતી; જેમના સહવાસમાં આવ્યાથી સાધારણ મનુષ્યો પણ અસાધારણ શક્તિ વાળાં થઈ શકે એમ હતું, જેમની સાથે વાતચીત કરવાનો લાભ પણ સર્વદા અત્યંત લાભદાયી ગણાતો, તે બીનરોએ આ અહમદનગરી યુવકની સાથે પરિચય વધારવા માંડ્યો અને તેનામાં દૃષ્ટિગોચર થતી પ્રસાદિત શક્તિને કેળવીને ફાજિલ આગળ જતાં એક મહા પુરુષ થઈ શકે એવા પ્રયત્નો શરૂ કરવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે તેની સાથે વિશેષ સહવાસમાં આવતા આ બુદ્ધિમાન પુરુષોની તીક્ષ્ણ પરીક્ષા ઉપરથી એટલું તો થોડા વખતમાં જણાયા વિના રહ્યું જ નહિ કે ફાજિલખાનનો બાહ્ય આનન્દ કૃત્રિમ હતો અને તેના અંતરમાં કોઈક મહોટી ચિન્તા રહ્યા કરતી હતી.

ખવાઝખાન, જે તેના ઉપર પિતાતુલ્ય પ્રેમ રાખતો હતો તેણે આવી મહોટી ચિન્તાનું કારણ જાણવાને જે જે પ્રયત્નો કર્યાં તે સર્વ વૃથા ગયા; અને વૃદ્ધ નવાળ જે તેની પ્રતિ અત્યંત ભાવ રાખતો હતો તેનો આવો ભયંકર મનોવ્યથા જાણવાનો સરવ પ્રયાસ પણ નકામો ગયો. ફાજિલખાનની બાહ્ય શાન્તિ અને મૌન કોઈ પણ વસ્તુ છોડતી શકે તેમ નહોતું. અને મુત્તમદન ? ફાજિલખાન જ્યારે ચિન્તાશીલ હતો ત્યારે મુત્તમદન સદર્પે દેખાઈ હોત તો પેતાનો જાતિ સ્વભાવ તેણે ખોટો પાડ્યો એમ ઈશ્વર તેનો આનન્દ હડી ગયો હતો, અને તેની આંખોમાં વારંવાર જળ જળમય થઈ ગયોતી જણાતી. તે નિત્ય નયનને નયની પડતી ગઈ, અને આખરે એટલી બધી અસહિતવાન થઈ ગઈ કે નવાળ જે તેનું મોં જોયા વિના પાછીએ પીતો નહોતો તેની તન્દુરસ્તી માટે ધણેજ બહીયા લાગ્યો. આખરે મુત્તમદન ખરેખરી ધણીજ માંદી પડી; આશક્તિ અને ઈર્ષ્યુજનને જે લાંબા વખતથી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશી રહ્યાં હતાં, હેમનું

સામર્થ્ય વધ્યું; એટલી તો નરમ થઇ કે હવે તે પોતાના ઓરડામાંથી બહાર પણ આવી શકતી નહોતી; અને તેમાં વધારે ખુશી ભરેલું એ હતું કે તેનો બ્યાધી શું હતો તે ખંભાતના ઉત્તમોત્તમ વૈદો તથા હકીમો પણ સમજી શકતા નહોતા.

આવી વિચિત્ર વ્યથાઓ દુર કરવાને નવાજી હોના સહયોગે પોતાનો ખનતો પ્રયત્ન કરતા હતા, એટલામાં એક એવો અનાવ જની આવ્યો, કે જેથી તેમની આ ચિન્તાઓ હામર ધણી—લાખ ધણી વધી ગઇ. ખંભાતમાં નીચે વર્ણવાયલા અનાવ જેવું કાંઈ પણ કોઈ દિવસ જનું નહોતું અને એવા સાહસિક તથા બેદરકારી ભરેલા પ્રયત્ન વિશે પણ કોઈએ પહેલાં કદી સાંભળ્યું નહોતું.

ફાજિલખાને પકડેલા ચૈરે લુટારા રણમદન, સાલેદિન, શેરખાં, અને નહારસિંહને ખંભાતની મહોટી તુંગમાં ગણુજી જાપતા સાથે કેદ રાખવા માં આવ્યા હતા, જ્યાં તેમના ઉપર નિત્ય તપાસ ચલાવવામાં આવતી હતી અને દરરોજ સવાને સુર્યાસ્ત જોવા પછી પાછો જીવન દિવસનો સુખેન્દ્ય જોવા શ્રવણ રહેશેજ નહિ, એમ તેઓ ધારતા. બહાદુરશાહ, તેનું મંત્રિ મંડળ અને રાજ્યના અમલદારો જાનિતમાં જરા આરામ લેતા હતા અને ધારતા હતા કે હવે ખંભાતની સામાજિક જીંદગીને કોઈ પણ પ્રકારની ધારતી જેવું રહ્યું નથી તથા પૈસાની લાક્ષણિક ખુતામરફી ચલાવે એવાં સેતાનો શહેરમાંથી દુર થાય છે; એવામાં નીચેની મતલબનો કાગળ ખંભાતની સવળી મહાર જગોએ અને નવાજને મહેતવા મહેટા દરવાજા ઉપર મોકલાયલો જોવામાં આવ્યો:—

ખંભાતીઓ. !

“ નહારસિંહ, શેરખાં, સાલેદિન, રણમદન, અને મહમદ—પાંચે દુનિયામાંના મહાવીરોની ગણનામાં ગણવા લાયક. અને જેમને હસ્તકોનું ઉપરીપણું આપવામાં આવ્યું હોત તો આખું હિંદુસ્થાન વશ કરત અને મહા પુરુષો કહેવાત—તે હાલ ‘લુટારા તરીકે’ ગણુજી રાજ્યની ઉંધી નીતિના જોગ થઇ પડ્યા છે. એ વાત તો ખરી જ છે કે આ માણસો તમને હવે મદદ કરી શકે તેમ નથી; પરંતુ આ પત્તની નીચે સહી કરનાર તેમની જગો પુરી પાડવાની હામ ધરે છે, અને તે પેતાના મુરખી ઓ—માહકો—પોતાની સાથે કાગ કરનારોઓની તરફથી ગમે તેમ થશે તોપણ મારે લીધેલું કામ પુર્ક કર્યા શિવાય રહેતો નથી. હું ખંભાતી

નગર રક્ષકોની તપાસ તુચ્છ ગણ્યું. હું—પેલો લુચ્છો અહમદનગરી જેણે પોતાના બિરાદરોને મૃત્યુસ્વાધીન કર્યા છે તેનો—તિરસ્કાર કરું છું. જેમને મહાફે કામ હોય તેમણે મને ખેત્રાશક ખોળવો હું દરેક જગોએ મળી આવીશ મને કાયદાને સ્વાધીન કરવાને ઇરાદો જેઓ શોધતા હોય તેઓએ ધુજવું અને નિરાશ થવું; કારણ તેઓ તો મને ખોળા કહાડી શકવાના જ નથી; પરંતુ તેઓ મને મળવાની જગારે થોડામાં થોડી આશા રાખતા હશે ત્યારે હું યેમને મળ્યા શિવાય રહેવાનો નથી, એટલી તો તેમણે ખાતરી જ રાખતી!—ખંભાતીઓ! હું શું કહેવા માગું છું તે તમે સમજો છો? મને શોધવાના આશા રાખનાર માણસનું તો આવીજ ખન્યું સમજવું; તેની છાંદગા અથવા મોત મદારી મરજી ઉપર જ રહેશે. આ લખનાર તમારો સર્વેનો સેવક હવેથી હમેશાં તમારી સેવા માંજ છે,—ખુની અમદુલ.”

આ કાગળ વાંચતાં જ શુરસે થયેલો નવાજ બોલી ઉઠ્યો “ સૌ મહેરો! આ દુષ્ટ રાક્ષસ અમદુલને શોધી કહાડે તેને સૌ મહેરોનું ઇનામ અને છાતો અથવા મુવંતો આગારે સમર્પીત કરશે તેને હજાર મહેરોનું ઇનામ ! ”.

ખંભાતનું દરેક છુપું સ્થાન દરેક દરેક ગાતમીદાર શોધી વળ્યો, તે નકામું ગયું; અમદુલ ક્યા હતો અને ક્યાં રહેતો એનો જસપણ પતો લાગ્યો નહિ. ખંભાતનો દરેક દરેક ઉડકિ, કંચુસ, અને બિખારી આ હજાર મહેરોના ઇનામથી લલચાઈ શહેરનો ખુલ્લો ખુલ્લો ખોળો વળ્યા પણ તે વ્યાહ હવું અમદુલની હુશિયારી આગળ તેમના બધા પ્રયત્નો નકામા ગયા.

પરંતુ ઉપર પ્રમાણે હોવા છતાં દરેક માણસ ખાતરીથી કહી શકતો કે તેણે અમદુલને કોઈ કોઈ વખતે ઘરો બિખારી, માછી સ્ત્રી અથવા બાવા ફકારના વેશમાં જોયેલો હતો. દરેક મનુષ્યે તેને કોઈક પણ જગોએ જોયેલો હતો; પણ દુર્ભાગ્યે, કોઈક પણ માસુસ કદિ પણ એમ કહી શકતો નહી કે હવે પાછો એ ક્યાં જોવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૪ થું.

ગુલમ.

મયા પ્રકરણની શરૂઆતમાંજ વાચકોને મ્હું સુચન કરેલું છે કે ફાન્સિયોન આન્તાલીન, અને ગુલમન બાપિ ચક્રાચાર્ય થોડી હતી, પરંતુ

આમ આકસ્મિક ફેરફાર થવાનું કારણ તેમને જણાવતું રહી ગયેલું છે.

ફાજિલખન અંભાતમાં આવ્યો ત્યારે ધણોજ આનંદી હતો અને તે હમેશાં જ્યાં જતો ત્યાં આનંદ સરિતાનું પુર રેલાવતો; પરંતુ એવામાં એક દિવસ તેને કાંઈક થયું તે ઉપરથી તેનામાં આવે તદ્દન વિરૂધ બાવ વાળો ફેર દૃષ્ટિગોચર થવા માંડ્યો અને વળી એવું પણ જાન્યું કે તેજ દિવસથી શુભવદનના વ્યાધિએ પણ પોતાનું પ્રથમ રૂપ પ્રકાશ્યું.

કારણ કે આ કમનસીબ દિવસે કિસ્મતની વિચિત્રતા અથવા કામં દેવની રમતિયાળતા (કારણ કોઈ કોઈ વખત કામ પણ વિચિત્ર રમતોજ રમે છે) એ શુભવદનને, તેના કાકાનો ખાનગી બાગ જેમાં નવાખના અત્યંત પ્રીતિ યાત્ર મિત્રો અથવા કોઈ ખાસ મોટા અમીરી પરાણનેજ દક્ષ જવાની રજા હતી અને જેમાં કોઈ કોઈ વખત નવાખ પડે દિવસના સમ્પત તાપથી વિશ્રાન્ત થવા શાન્તિ અને આરામમાં બેસતો. હેમાં જવા પ્રેરણા કરી.

શુભવદન, વિચાર નિમગ્ન થઈ, બાગની વિશાળ પન્તુ છાંયડાવાળી પગથીયામાં આમ તેમ ફરતી હતી; વખતે મનોવ્યથાથી પીડિત થઈને કંઠાળામાં પાસેનાં વૃક્ષોની કુંવળી કુપળો તથા લીલાં લીલાં પહોળી મંજરીઓ તોડીને જમીન ઉપર નાંખી દેતી હતી; વખતે એકજ રથને ઉભી રહી, વખતે ઉતાવળે પગલે ચાલી, વખતે તરફટા પાસે જરા આરામ લેતી હોયની એમ ઉભી રહી તથા વખતે જમીનપર ચળકતી ઝીણી રેતી ઉપર બેસી નિર્મલ, નીલરંગી આકાશ તરફ વિચાર શુન્ય દૃષ્ટિથી જોવા કરતી. કવચિત કવચિત્ લેતું હૃદય મંદતરિત ઉછાળા મારતું જણાવતું; અને કોઈ કોઈ વખત લેના. પરવામાં જેવા સુન્દર ઝોઝમાંથી એકાદ ઝંણો નિઃશ્વાસ નીકળી કોઈ અગમ્ય પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો જતો.

“ તે ધણોજ મનહર છે ! ” તે જગડી અને શુન્ય આકાશ તરફ એવી તે. લક્ષ્યપૂર્વક જોઈ રહી કે જાણે પીગળાની દૃષ્ટિ ન પડે એવું કામ વિચિત્ર તે જોઈ શકતી હોયની !

“ તોપણ બદ્દરા ખરું કહે છે, ” લેણે થોડીવાર મુધી મૌન રાખ્યા પછી લેણે વિચાર કરતેકરતે પોતાના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રશ્નોના મંદોરેથી ઉત્તર આપ્યો; અને બદ્દરા ઉપર જાણે ગુસ્સે થતી અથવા ધમ્મ હોયની, એમ લેણી મુખાકૃતિ ઉપર દૃખમાન થતું હતું.

ખદુરા ગુલબદનની શિક્ષાગુરુ, સદચરી, સલાહકાર, અને લગભગ તેની જનનિ હતી એમ કહીયે તોપણ ચાલે. તેનાં માતપિતા તેને શિશુત્વમાં મૂળી સ્વર્ગસ્થ થયાં હતાં. ગુલબદન પોતાની જનનિનું નામ 'ઉચ્ચારી શકે એટલામાં તો તેને મૂળને તેની માતાને જવું પડ્યું હતું; અને તેનો પિતા દિવનો સરદાર ઇસ્લામશાહ, આશરે આઠેક વર્ષ ઉપર ખરેખરા યાવનમાંજ, ચાંચિયા લોકોની સદામે પોતાનું વહાણ લઇ જતાં એક ગોળી વાગવાથી મૃત્યુ શસ્ત્ર થયો હતો. ખદુરા—શ્રી જાતિના ભૂષણ રૂપ ખદુરાએ ગુલબદનની માતાની ખોટ પુરી પાડી હતી. તેને કેવળ શિશુત્વમાંથી સંભાળી ઉછેરીને મહોટી કરી હતી, અને હવે તે તેની વિશ્વાસ ભૂમિ તથા પ્રીતિમાત્ર અને ઉત્તમ મિત્ર તથા સત્ય સલાહકાર તરીકે જ ગણાતી હતી.

ગુલબદન અહિં વિચારનિમગ્ન થઇ બેઠેલી હતી એવામાં ખદુરા તેને ખોજતી ખોજતી ત્યાં આવી પહોંચી. ગુલબદન એકદમ ખખડાટ સાંભળી ચમકી ઉઠી.

ગુલબદન—“હે! બહાલી ખદુરા તું જો કે ? તું અહિં શી રીતે આવી ?

ખદુરા—“બહેન ! તું મને ઘણી વાર તહારા સંરક્ષક દેવદુતની ઉપમા આપે છે, તે હવે સાંભરે જો ? કહે, પોતાની સંભાળ નીચેનાં મનુષ્યોથી જરાએ દેવદુતોએ દૂર ખસવું જોઇએ !”

ગુલબદન—“ખદુરા ! તારે જે જે કહ્યું તે ખાતરજ હું પણ વિચાર કરતી હતી. તારે મને કહ્યું તે સર્વ ખરેખર ઉદાપણ બરેલું છે—સત્ય છે. એ વિશે તો મારાથી ના નહિ કહી શકાય. તો પણ—”

ખદુરા (ઝેંઝેં મલકાવીને)—“તોપણ તારે ઉદાપણ-જ્ઞાન-મુદ્ધિ-મારા વિચારને મળતાં આવે છે, પરંતુ તારે હૃદય તે પસંદ કરતું નથી, એમજ કહેલી હતી ને.”

ગુલબદન—“હા ખરેખર એમજ છે.”

ખદુરા—“જેને જેનું હું તેમાં તારો જરાક પણ વાંક કહાડતી નથી. અરે, હું પણ કપુત્ર કરંધું કે હું તારા જેવડી હોઉં અને શ્રદ્ધાસ્થાન જેવો વિદ્વાન, હુસિયાર, તથા શક્તિ અમીર મારી પાસે પ્રેમની યાચના કરતો હોયતો હું-હું પણ વખતે મોઢ પાસમાં રસ્યા વિના રહું નહિ.

એટલે તો કોઇ પણ મનુષ્ય કપુત્ર કરશે કે આ યુવાન પરદેશી ધણોજ

ખુનસુરત છે. અને નિરાશય બાલિકાઓ તરૂંયુ સુન્દરીઓનાં હૃદયોમાં દારી જળમ કર્યા વિના રહે નહિ એવું લેવું સૌદર્ય છે; તેનો દેખાવ મનોહર છે તેની રીતભાત સાદી અને સુવ્રઢ હોવા છતાં, તે એક દમ યૌવનાઓના મન ઉપર અસર કરે તેની છે. અને ખંભાતમાં લહે-ને આવ્યે ઘણાજ થોડો વખત થયો છતાં તેના સ્વભાવ બુદ્ધિ અને વર્ત-ન વિશે જે કંઈ આપણા જાણુવામાં આવ્યું છે તે સર્વ તેનામાં અમીરી પેલાક અને અમીરી દેખાવ સાથે કુદરતનુંજ અપાયલું અમીરી હૃદય પણ છે, એમ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. પરંતુ એને આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ શું થયું?—તે ફક્ત એક ગરીબ પાંદેશી છે. જે ફક્ત પોતાની કુ-શિયારીથીજ પેમે કમાવાની આશા રાખે છે; આપો ખંભાતનો નવામ દિ-ન્દુસ્તાનના સત્ત્વ કર્તાઓમાં દાદા જે પ્રથમ વર્ગમાં બેસી શકે છે તે શ્રી-માન અને સત્તાવન સરદાર પોતાની એકની એક બત્રીશ-તનયા કહીએ તોપણ આજે એની દિવની બેગમ શુભવદન જે માણસ પોતાના શહેરમાં થોડાજ વખત ઉપર એકાદ ગરીબ બિખારી કરતાં સહેજજ સારી સ્થિતિમાં આવેા દનો, તે ॥ સાથે લગ્ન કરા દેશે, એમ તને લાગે છે?”

શુભવદન—“હાલી બહુરા? તું વળી લગ્નની વતો અદિ” ક્યાંથી લાગે? ફાજિવને માટે મ્હારા મનમાં જે લાગણી છે તે ફક્ત નિરાશનીજ છે.”

બહુરા—“એમકે? એવ ત્યારે, આપણી ખંભાતની અતીરખરી-ઓમાંથી કોઈ શ્રીમાન અને ખુનસુરત બહુની સાથે ફાજિવખાન નિકા પ-ડે, તો ખરેખર સજીવ, ખરું કેની?”

શુભવદન (ક્રિતાવગથી—ગમરાષ્ટને—હે! ફાજિવ કોઈની સાથે લગ્ન કરેજ નહિ; એ બાગતમી તો મ્હને ખાત્રી છે.”

બહુરા—“બહેન! મ્હારી બાપુડી! તું ભૂલ કરે છે; એ યાદ રાખજો કે બાલિકા કોઈ પણ યુવકના ઉપર સ્નેહ બાવ રાખે છે, તે કદાચ પો-તે નહિ જાણતી હોયતો પણ—ચિરકાળના સ્નેહના જીવન તરીકે અનન્ત એકયની ઇચ્છા રાખેજ છે પ્રેમની ઉચ્ચતમ સ્થિતિ લગ્ન-સ્નેહમાંજ છે, અને બીજી કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રેમ આટલો દિવ્ય, ઉચ્ચ કે શુદ્ધ રહી શ-કતો નથી. સ્ત્રી પુરૂષનાં હૃદયની એકતા ઇશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલા પતિ પત્ની-ના જીવનકન્દમાંજ પોતાની અતિનિર્મલ-અતિસ્વર્ગિન સ્થિતિ પામે છે, અને પ્રેમના અન્ય અનેક પ્રકાર આ દિવ્ય જીવનને શિખરે પહોંચવામાં પમથિયાં રૂપજ છે. સર્વેષ્ઠ પ્રેમનો સંપૂર્ણ નિકાસ લગ્ન સ્નેહમાંજ થમ શકે છે. માટે

હું જેને હાલ નિર્દોષ પ્રેમમય મિત્રતા માને છે તે સંભવિત હોવા છતાં લગ્ન સ્નેહજ છે અને તે મ્હેં કહ્યો એવો સ્નેહજ છે અને તારા ઉદ્ગાર ઉપરથી જણાઈ આવે તે. પણ, ખ્હેન! તારા કાકા, જે ધણાજ પ્રેમાળ અને ભક્ષા હોવા છતાં રાજનીતિ અને યોગ્યાયોગ્ય દરજ્જા સંબંધી વસ્તુજ લક્ષ આપે છે, તેમને ધણાજ નાખુશ કર્યા શિવાય તારી આ ઇચ્છા ફલીભૂત થઈ શકે તેમ નથી.”

ગુલશદન—“ખદુરા! હું તે બધું જાણું છું, પણ ફાજિલખાન તરફ મ્હારા ઉદ્દેશનું વલણ થાય છે તે સ્નેહ નથી, અને હું તેની સાથે મ્હારૂં લગ્ન થાય એમ પણ ઇચ્છતી નથી તથા આવા પ્રકારના બાવમાં સ્નેહનું કાંઈ હામ પણ નથી એ હું તને કહી પણ સમજાવી નહિ શકું! હું ફરીથી કહું છું કે તેને વિશે મારા મનમાં છે તે લગ્ન સ્નેહ નહિ પરંતુ મિત્રતા—ખરેખરી અને ખાસ અંતઃકરણની મિત્રતા છે; ખીચું કાંઈ જ નથી. અને ફાજિલ એ મિત્રતાને યોગ્ય હું યોગી! અરે, ફાજિલ એને યોગ્ય નથી?”

ખદુરા—“હા. હા. મિત્રતા અને પ્રેમ, ગુલશદન! ખ્હેન! આ બંને પરતુનો નિર્દોષ—નિર્મેળ જાગડીઓનાં હૃદયને કેટ કરવાને અસ્પર્શ નામ બદલી, કેવી કેવી યુક્તિઓ વાપરે છે, તે તું ચું જાણે! તને ખગરછે કે જે હૃદયના દ્વાર પ્રેમની સામે હમેશાંજ બંધ રહ્યાં હોત, તે હૃદયમાં હા મિત્રતાના પે.પાકમાં ઘુસી જાય છે, અને ફતેહ મેળવે છે? હું કાયાં, મારી બાપુડી! તું જરા વિચાર કર તારા કાકાએ તારા માટે કેટલું બધું કયું છે તું ત્યેમના કેટલા મોટા ઉપકાર નીચે છે;—અને તારા જીતનનું આ તરફનું વજ્રણ તેમને કેટલા બધી દિવંગીરી અને ચિન્તામાં નાખશે; —એ બધા વિષે તું સંપૂર્ણ રીતે વિચાર કર આત્મારે જે ફક્ત મનોવૃત્તિનું જ વલણ છે તે વખતે આગળ જતાં એવું મોટું બંધન થઈ પડે કે જેમાંથી મુક્ત થવું તું ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરે તોપણ કેવળ રૂસાધ્ય જ થઈ પડે માટે અસારે તારી મનોવૃત્તિઓના વલણને સ્વચ્છ બમવા ન દેતાં તેના ઉપર દાવ રાખતાં સીખ કે જેથી આગળ ઉપર તારે જરા પણ પસ્તાવું ન પડે.

ગુલશદન—“તું કહે છે તે ખરું, ખદુરા—હું પણ ધારું છું કે ફાજિલ તરફનું મારા હૃદયનું વજ્રણ કેવળ આકર્ષક—મનોવૃત્તિઓનું જ છે, જે હું સત્તર ફેરફાર સારીસ, ના, ના; ખરેખર હું ફાજિલને આહતી તો નથીજ

એની તો તું ખાત્રી રાખજો. હવે તો વળી-તેં મને ખતાવ્યું તેમ હું મારા અતિ પ્રિય, બહા કાકા સાહેબને આ શક્તિનેજ લીધે ફિકર તથા દિલગીરનું કારણ થઇ પડું એમ છે તો મારા મનમાં તો તેના તરફ કાંઈક વિરોધ-ભાવ ઉત્પન્ન થશે, એમ પણ મને લાગે છે”

બદરા (મહોમલકાવીને). “તારી ફરજ અને ઉપકારની લાગણીઓ એટલી બધી મજબુત છે?”

• સુવ્રમદન—“અરે, હા. બદરા તે કાંઈ આજની છે? તને હવેજ જણાવશે કે તે છે કે નહિ. આ અપ્રિય ક્ષત્રિજન-મને આટલો બધો કંટાળો કેમ આપે છે? એ ખંભાતમાંજ ન આવ્યો હોત તો સાડાં થાતાં હું ખરેખર ખાત્રીથી કહું છું કે એને હું જરા પણ સહાતી નથી.”

બદરા—“હેં શક્તિજ્ઞાનને સહાતી નથી.”

સુવ્રમદન (પોતાની નજર જમીન ઉપર નાંખીને)—ના, ના. જરા પણ નહિ. એથી તારે એમ માનવાનું નથી કે હું એનું બુદ્ધિ ધમધમું પરંતુ કદાચ હું એને સહાતી ન હોઉં તોપણ; મારે એને ધિકારનો શા માટે જોઈએ? ગરીબ ક્ષત્રિજન.”

બદરા—“ હીક, હવે આ વાત આપણે પાછા મળીશું ત્યારે ફરીથી ફરી જોઈશું. મારે કંઈ કામ છે અને ગાડી બહાર વાટ જીવે છે. વહાલી એન ! હું જાઉં છું; પરંતુ આ ડહાપણ બરેલો નિશ્ચય તેં જોટલી ઝડપથી કંપા છે, તેટલીજ ત્વચ્છથી સુકી દેતી નહિ. જો જો, હોં ! ”

બદરા ગમ્મ, અને સુવ્રમદન પાછી અનિશ્ચિત તથા ચિન્તાચરત સ્થેરે વિચારમાં પડી. તેણે આકાશમાં હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધ્યા હતા—ગાંધર્વ નગરો વસાવ્યાં હતાં; તે સર્વ ક્ષણમાં વિલુપ્ત થઇ ગયાં; તેના આશા તરંગો—તેના ઉજવળી છત્તરંગો કાંઈક વિચિત્ર પ્રકારના કિસ્મતની સ્વામતામાં અદૃશ્ય થઇ ગયા; અને હુંદગી એ એક પ્રકારનું દુઃખજ છે—હમેશાં ફર્યા કરતું દુઃખાદિવતું એક મોજીનું છે એમ તેના હૃદયને ખાત્રી થવા લાગી. તે વારંવાર જાણે કાંઈ વસ્તુ શોધતી હોયની એમ આસપાસ જોતી હતી, પરંતુ પોતે શું જોતો છે તે પોતાના હૃદયને પણ કહેતાં શરમાતી—ડરતી હોયની એમ મનમાં પણ તે વિશે વિચાર કરવાની હિમત ધરી શકતી નહોતી.

રહાંજ પડી હતી છતાં સઘળું શુષ્ક લાગતું હતું અને હજી તીવ્ર તાપ પડતો હોવાથી સુવ્રમદનને પોતાના બદન રૂપી ગુલ તર ધટાની

શીતળ હાથ નીચે રાખવું પડ્યું હતું. આ બાગમાં ગાઢ લીલોતરીમાં જાણે સ્વાભાવિકજ હોયની એમ દેખાતો એક ન્હાનો પરન્તુ દેખાવડો કુવારો હતો જેના ઉપર કુદરત અને કળા બંનેથી મળીને લીલી સુગંધી પુષ્પોથી લચી જતી વેલોનો લતામંડપ બનાવેલો હતો. શુભચદન હરે ઉઠી અને તેણે તે તરફ પોતાના પગલાં વાળ્યાં, તે આ કુવારા પાસે આવી પહોંચી, પરન્તુ તરતજ તેણે શરમાઇને એકદમ પાછું ફરવા માંડ્યું; કારણ ઉડતા પાણીના છંટકાવમાં મજા માનતો, વારિચિન્દુમાં અરત થતા સૂર્યનાં કિરણોથી બંધાતાં રંગબેરંગી અનેક ઇન્દ્ર ધનુષ જોતો, હાથમાં ઝાલેલા એક કાગળમાં પોતાનું મન પરોવવાને પ્રયત્ન કરતો, હાથમાં અને હૃદયમાં કાંઈ નવા નવા ઉત્પન્ન થતા તર્ક તરંગોમાં લીન થયેલો શક્તિશાળી ત્યાં બેઠો હતો.

શુભચદન, ત્યાં ઉભા રહેવું કે પાછા જવું એ બે વિચારની વચ્ચેની આન્દોલન સ્થિતિમાં હાથેક ઉભી રહી એટલામાં કાંઈ અવાજ સાંભળતાં શક્તિશાળી એકદમ અમી કહ્યો અને તેના જેવાજ ગમરાયલા ચહેરાથી, તેની પાસે આવી-તેણે શુભચદનનો હાથ મર્યાદાપૂર્વક પોતાના હાથમાં લીધો અને પોતે બેઠો હતો ત્યાં એક સુંદર આરસની પાટલી હતી તેના ઉપર તેને બેસાડી.

આમ થયાથી તે એકદમ ન્હાથી જાય એમ તે શક્તિશાળીને ખરેખર અપમાનજ આપવાની અથવા તિરસ્કાર કરવાની ઇચ્છા હોય તે શિવાય બને તેમ નહોતું.

તેનો હાથ હજી શક્તિશાળીના હાથમાંજ રહેલો હતો; પરન્તુ તે હાથમાં લે એટલું તે સ્વાભાવિક હતું કે, તેને માટે શુભચદન તેને કાંઈ પણ દોષ કદાચી શકી નહિ. પણ પછી શું કરવું ? પોતાનો હાથ એકદમ ખેંચી લેવો ? પણ તેમ કરવાનું કાંઈ કારણ નહોતું તેના હાથમાં રહ્યાથી પોતાના હાથને કાંઈ હરકત થતી નહોતી, અને વળી તે તેના હાથમાં રાખતા દીધાથી ધણેજ ખુશ થયા હોય એમ જણાતું હતું જેનાથી પોતાને કાંઈ પણ હરકત થતી નહોતી અને તેને આટલો બધો સુખી થવાનું કારણ ગળ્યું હતું, તેમાં જાણી બેઠેને ભંગ પાડવાની અદ્વિતીય કુરતાનું કામ કરવાનું મૃદુ શુભચદન ધારે એ કેવું અસંભવિત હતું ?

“ બાનુસાહેબ ! ” કાંઈક બોલવાને ખાતરજ શક્તિશાળીને કહ્યું,

“ તમે સ્વસ્થ હવામાં ફરોછો, એ બહુજ સારું છે. સ્થાન ધણીજ મનોહર છે. ”

“ પણ, અમીર સાહેબ ? હું તમારી વિચારશ્રેણિમાં ભંગાણ પાડું છું. ” ગુલબદન બોલી.

“ ના. ના. હું અહિં વિચાર કરવા બેઠો નહોતો, ” ફાઝિલખાન બોલ્યો; અને આ વાતચીત અહિંયાં અટકી ગઈ. ખંતેએ નીચું જોયું; ખંતેએ વાતચીત આગળ વધારવાને આકાશ અને પૃથ્વી, ઝાડ અને ફુલ, વીગેરે અનેક વસ્તુઓ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી.

પરંતુ તેઓ કાંઈક પણ બોલવાને જેમ વધારે આતુર થતાં ગયાં તેમ તેમ, તે પ્રમાણે કરવું વધારે કઠિણ થતું ગયું, અને આવી દુઃખદ વ્યથતામાં-આમને આગ કેટલો વખત ચાલ્યો ગયો.

“ આહા ! કેવું સુંદર ફુલ ? ” મૈન તોડવાને એકાએક ગુલબદન બોલી હસી, અને તે જગ્યા ધણીજ આતુર હોયતી એમ વાંકી વળી અને તેણે એક અર્ધા વિકસિત ગુલાબ ડાંખળા સાથે તોડી લીધું; આ આતુરતા કૃત્રિમજ હતી કારણ કે જીંદગીમાંની ફક્ત એક વસ્તુ શિવાય બીજી કશાની તેને આ વખત દરકાર હતીજ નહિ.

“ ખરેખર તે ધણુંજ ખુશસરત છે, ” ફાઝિલખાને ગંભીર મુખા-કૃત્રિમી જવાબ દીધો, પરંતુ મનમાં તો તે પોતાનાથી આવું નિર્માલ્ય વાક્ય બોલાઈ ગયું તેને માટે દિલગીર થવા લાગ્યો.

“એતો ગુલાબીરંગ-એનાં પાંદડીઓની કારીગરી-એતો મનોહર દેખાય, એ સર્વ એવાંજે કે આવો અનુપમ સંવાદ ઉત્પન્ન કરનાર ચિત્રકાર તો દુનિયામાં ભાગ્યેજ હશે. ” ગુલબદન બોલી.

“ગુલાબમાં સુગન્ધ અને કાંટા-સુખ અને દુઃખનાં સ્વરૂપ સાથેજ વસતાં લાગેજે. એ ગુલબદન! જે માનવામાં હાથમાં તમે આ ગુલ મુકશો તેવું ભાગ્ય કેટલું મહાન હશે? જીંદગીમાં સુખ અને દુઃખ, આ ગુલાબ-માંના સુગન્ધ તથા કાંટાઓના કરતાં કાંઈ આછા સંબંધથી એકઠાં બંધાયલાં નથી. ”

• “ તમે એક નાના નજીવા ફુલની કિમ્મત હદપાર વધારી મૂકોછો. ”

“ આ કુસુમ અર્ધવ પ્રકૃતિસ્ત સ્નેહના સ્વરૂપ જેવું દેખાય છે; વળી તેમાંના રંગો ખાસ પ્રેમનાજ કહેવાય છે. આ પુષ્પ ઉપરથી જે અર્થ થઈ શકે છે તે ગુલબદન કોને અર્પવાની કૃપા કરશે, એ હું જાણી શકું ? ”

આવી બામતો વિષે બોલવાનો મને હક-અધિકાર નથી એ હું જાણું છું પરંતુ આજ મને શું થઇ ગયું છે તે મારાથી પણ સમજાતું નથી. હું ભૂલો ઉપર ભૂલો કરેજ નહિં છું. બેગમસાહેબ ! મારી ઉદ્ધતાઈ માફ કરો; હું આવા વિચાર વધારે વાર દર્શાવવા અથવા આવા પ્રશ્નો વધારે વાર પુછવા ખુશી નથી.

તે ચૂપ થયો. ગુલબદન પણ ચૂપજ હતી.

પણ જો કે તેઓ પોતાના હૃદયના ગુપ્તભેદ અંતર્ગત ભાવ કહી ન દેવાય એટલા માટે મ્હોં બંધ રાખી શક્યાં; જો કે ગુલબદને એમ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું નહિં કે—“ આ કુલ જોને હું આપવા ઇચ્છું તે તુંજ છે; ” જો કે શક્તિબખાને શબ્દોથી એમ કહ્યું નહિ કે—“ગુલબદન ! આ ગુલાબ અને એની સાથે તારું હૃદય, તારો પ્રેમ મને આપ;—તોપણ અરે ! તેમની આંખો ચૂપ નહોતી હૃદયજીવનની ગુપ્ત મનોવૃત્તિઓના તે દગલખાજ દુભાપિયા હૃદયો એક બીજાની સાથે કપ્પલત કરે છે તેનીયે પહેલાં તેમના ધણાએ મોટા ભેદ બાહાર પાડી એક બીજાને જણાવી દેછે.

શક્તિબખાન અને ગુલબદન એક બીજાની સામુ એવી રીતે જોતાં હતાં કે તેથી જિન્દાને તરફી લેવાની જરૂર જેવું નહોતું; તેમના ચક્ષુ-પ્રદેશમાં જીવન એ રીતે મોહલુખ્ત થયેલું હતું કે બીજી બધીય ઇન્દ્રિયોનું આસ્તિત્વ ભૂલાઇ જઇ, જાણે બંનેનાં જીવનજ નેત્રમય થઇ ગયાં હોયતી એમ લાગતું હતું. આખી મનુષ્ય જાતિમાંથી જે નરરત્ન પોતાના હૃદયમાં આરોપવાને તેણે શોધી કહાડ્યું હતું તેના સાથે પોતાની આંખો મળતાં ગુલબદનના હોઠ ઉપર રંગતું સ્મિત કેવું મધુર કેવું મૃદુ અને કેવું મનહર હતું ! અને તેની સમક્ષ બેઠેલો યુવક તે સ્મિતના અભ્યાસમાં કેવો આનન્દમયજ થઇ ગયેલો જણાતો હતો? તથા તે અભ્યાસનો અંત આશા નિરાશના ભિન્ન ભિન્ન રંગથી રંગાયલા મ્હોરા ઉપર કેવા અનુપમ ઉત્સાવમાં આવ્યો—એ સર્વ ચિત્રકાર અથવા લેખકની પોંછી અમવા કલમની સત્તાની બહાર છે; એ આલેખવાનો પ્રદેશ હૃદય છે અને આ-લેખનાર પ્રેમ છે; આવા અમાનુષ્ય તત્વને માનુષ કદિ બનાવી શકાય તેમ છેજ નહિ, કારણ ત્યાં શારીર જીવનનું નહિ પરંતુ હૃદય જીવનનું જ સામ્રાજ્ય હોઇ શકે. તે યુવાન સ્મિતના ભાવ સમજ્યો, તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું, અને તેની આંખોનો પ્રકાશ પ્રેમ જ્યોતિના ઉદ્દાપનથી ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામતોજ ગયો.

ગુલબદનનું હૃદય પણ ધડકવા મંડ્યું; તેની આંખો સામી આંખો તીવ્ર વેગ—અંડપ્રતાપ સહવાને અશક્ત થતી ગઈ અને તેના મોં ઉપર એક જુદું ત્રીજા વિકારે પોતાનું રક્તત્વ પ્રસારી સૌંદર્ય પુષ્પ પ્રકૃષ્ણિત કર્યું.

“ ગુલબદન ! ” આખરે આકસ્મિક રીતે દ્વાજિલખાન ધીમેથી બોલી ઉઠ્યો; અને “ દ્વાજિલ ! ” એ અક્ષરો ગુલબદનના નિઃશ્વાસની સાથે બહાર નીકળી આવ્યા.

• “આ ગુલાબ તો મનેજ આપો ! ” આખરે દ્વાજિલખાન આતુરતાથી બોલી ઉઠ્યો અને તેના પગઆગળ ઘુંટણીએ પડી તેણે ફરીથી કહ્યું, “ગુલબદન ! એ ફૂલ તો મનેજ આપો ! ”

ગુલબદન ફૂલને પોતાના કુસુમિત કરમાં પકડીજ રહી.

“તમારે તેને બદલે જે માગતું હોય તે માગો; ન્ને તેની કિમતનો બદલો એકાદ તખ્તથી વળી શકે તેમ હશે તો—હું વળી ત્રણ તખ્ત પેદા કરીશ અથવા પ્રથત કરતાં પડીશ. ગુલબદન ! એ ફૂલ મનેજ આપો ! ”

પોતાની પાસે, ઘુંટણીએ પડેલા મનોહર વાયકનું મુખાર્પિંદ એક-વાર છુગી રીતે ગુલબદને જોઈ લીધું; ખીજવાર જોવાની હિમતજ કરી શકી નહિં.

“મારો આરામ, માફે સુખ, મારી જીંદગી,—અરે ! મારી કીર્તી પણ પેલા નહાનકડા ફૂલ ઉપર આધાર રાખે છે એ મને આપો, અને તેની ખાતર તમે કહો તે કરવાને—મારી અમૂલ્યમાં અમૂલ્ય વસ્તુ તજવાને તૈયાર છું. આ દુનિયામાં કોઈપણ વસ્તુ એવી નથી કે જેને પ્રેમ પેદા ઉપર ભોગ આપવાને હું તત્પર ન હોઈ.”

તે નાનુક કુસુમ ગુલબદનના રક્ષિત કરમાં ધુજવા લાગ્યું. તેની આસપાસ વીંટાયલી આંગળીઓનો બન્ધ ઢીસો થયો.

‘ ગુલબદન ! મને સાંભજો છો ? હું તમારે પગે પડીને માગું છું; શું નહિંજ જવાબ દો ?—ત્યારે શું મારી વાચના અફળજ છે ? ત્યારે હું વાચક નિષ્ફળજ થવાનો ? ”

“વાચક”—એ શબ્દે ગુલબદનની સ્મૃતિમાં બહુરા અને તેની ડહાપણ-ભરેલ શિખામણો એકદમ પાછી આણી. “ આ હું શું કરવા બેઠી છું ? ” પોતાના મનમાં બોલી ઉઠી “ શું હું મારું વચન મારો ઠરાવ એટલી વારમાં ભૂલી ગઈ કે ? ! ગુલબદન ગુલબદન ! અહિંથી નહાશી જા-જતી રહે ! જેટલી તું અહિં વધારે વખત ઉભી રહીશ, તેટલી તું

તારી ફરજથી—તારી જાતથી—અને તારા નિશ્ચયથી વધારે વધારે વિમુખ થતી જાય. ”

તેણે સહરા તે સુન્દર, કામળ, સુગન્ધી ફુલની પાંખડીયે પાંખડી જુદી કરી નાંખી—તે મનોહર કુસુમ છુદી નાંખ્યું; અને જમીન ઉપર તિરસ્કારથી ફેંકી દઈ તેના ઉપર પગ દીધો.

“ ફાજિબખાન ! તમારા બોલવાનો અર્થ હવે સમજાયો. ” તેણે કહ્યું “ અને એકવાર સમજ્યા પછી તેણે વિષય શ્રીથી ચર્ચાવા—ચાલ્યા દેવાની મના કરી. હાલ આપણે જુદાં પડીએછીએ પરંતુ હવેથી કોઈ પણ વખત આવા વિષય ઉપર વાત ધ્રુષ્ટતાથી વાત કરીને મને કદિ પણ ગુસ્સો કરતા નહિ ! ”

ફાજિબખાનને શોક અને આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયેલાં ત્યાંનો ત્યાં હોયો રહેવા દઈ, તેનો જાણે તુચ્છકાર કરતી હોયતી એમ આલી ગઈ.

પ્રકરણ પ મું.

ખુની.

ગુલબદન પોતાના મહેલમાં પહોંચી નહિ એટલામાં તો તે પોતાની વર્તણૂકને ધિક્કારવા લાગી, આવો સખ્તાઈ ભરેલો જવાબ દેવો એ ફરતાનું કામ છે એમ તે માનવા લાગી. ફાજિબખાનની પાસેથી જ્યારે પોતે આલી આવી, તે વખત તે રોદ અને આશ્ચર્યથી દિગ્મુદ્ધ ગયેલા સુવક્રે પોતાની તરફ કેવી દીન-કેવી આર્દ્ર દૃષ્ટિએ જોયું હતું તથા પોતાની પાછળ કેવી શોકમય નજર નાંખી હતી, ત્યારે સ્મરણ હવે ત્યંતે દુઃખપ્રદ થઈ પડ્યું. ત્યંતે ગ્ધનિપુણું ચરે ત્યંતે સાલવા લાગ્યો. ત્યંતે જમીન ઉપર આંસુની નદીઓ બેવરાવતી આંખો તથા વિખગાઈ ગયેલા વાળથી, નિરાશામાં શયવત પડેલા જાણે પોતે જોતી હોયતી, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. પોતાની ફરતાને લીધે જાણે તે મૃત્યુ માગતો હોય અને મૃત્યુએ પણ જાણે તેના ઉપર કૃપા કરીને તેની વિનંતી સવીકારી હોયતી એમ ત્યંતે ભાસવા લાગ્યું. “ ફાજિબખાન મરી ગયો ! ”—એ બચાવક શબ્દ નિરંતર રૂને કહે પડવા માંડ્યા. જે વીરનરને સદગુણી લોકો, પંદનીય ગણતા અને જોનાથી બદમાશો ન્હાસતા ફરતા, તેની કબરની આસપાસ આખા ખંભાતને દુસકાં ભરતુ—ખરેખરા શોકથી રાતું તેણે જોયું; કારણ તેને તેના મિત્ર તે, માન આપતા જ હતા, પરંતુ દુખમનો પણ

તેના જેવા અલૌકિક યુવાનની પ્રસંસા કર્યા વિના રહે તેમ નહોતું.

“ ઓ ખુદા તે બોલી ઉઠી, “ તે વખત મારી બધી હુશિયારી ક્યાં ઉઠી ગઈ ? અને હજીપણ —મારા નિશ્ચય ક્યારનાયે મંદ પડવા માંડ્યાછે. ઓ ફઝિલ મેં તને કહ્યું તેવો મારા હૃદયનો અર્થ નહોતો હું તને ચાહું છું—ખરેખર ચાહું છું હાલ અને હમેશાં તેનેજ ચાહું છું, પછી બધે બહુરાને જે કહેવું હોય તે કહે અને મારા ઉપર કાકા સાહેબને ગુસ્સે થવું હોયતો માય. ”

ઉપર શુચિત મેળાપ થયા પછી થોડાજ દિવસમાં ફઝિલખાનમાં મોટા ફેર થયેલા તેણે જાણવો; તેણે સામાન્ય જનમંડલમાં બળવું મૂકી દીધ હતું. અને જ્યારે ખાસ મિત્રોના આગ્રહથી તે બીજાઓની સાથે બળતો લાગે તેનું મન જાણે કેમ અસહ્ય વિનંતાથી અસ્ત થઈ ગયેલું હોય એમ તેના દેખાવ ઉપરથીજ લાગતું.

આ ખખરે ગુલશનન હૃદયને ખંજરના જેવો સખત જખમ કર્યો, તે પોતાના ઓરડાના એકાન્તમાં વિશ્રાન્ત થવાને ઝડપટ નહાણી ગઈ; અને લાં પોતે ફઝિલખાનની સાથે અલાવેલી વર્તણૂકને માટે બેહદ દિલગીરી તથા પશ્ચાત્તાપના અનિયત અશ્રુખાતમાં ગિરજતાર થઈ.

આ પ્રમાણે તેના મન ઉપર ગુપ્ત રીતે સામ્રાજ્ય લોગતા શોકને લીધે તેની તન્દુરસ્તી નાજી પડી ગઈ ફઝીપણ મનુષ્ય તેનું હુખ દુર કરી શકે તેમ નહોતું કારણ કે તેની ટિકરત કારણ અજણ તેના બાપિનું મુખ કે જાણતું હતું આથી તેના કાકાના આંતઃકરણમાં બારે વિનંતા લેખાઈ ગયા, તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નહોતું; જણી જે મંડળમાંથી ગુલશનન દેખાતી બંધ થઈ, લાં ફઝિલખાનને પણ આવવાનું મન થતું હોય તેમણે કહ્યું—ઓહુ મન થાય એ સ્વાભાવિક હતું અને તેથી એકાંતમાં રહ્યાથી ફઝિલખાનનો પ્રેમ બીજી સર્વ લાગણીઓ વિસ્મરી એકલા તેનુંજ નિરંતર સ્મરણ—વિનંતન થયા કર્યાથી,

સતત વધી પામી. આખરે હૃદયમાં પોતાનું અછત સામર્થ્ય—દિવસજ થી પ્રભૂત સ્થાપિત કરે. એમાં પણ કાંઈ નવઈ જેવું નહોતું.

પણ હવે આપણે કાણેક પ્રવૃત્ત ગુલશનની માંદગીના ઓરડામાંથી ખસી જઈ, પેલા કાવતરાંખોર મંડળની સુલાકાત લઈએ. કારણ કે તેઓ હવે દિન ૫ દિન નવાજ બહદુરશાહ તથા તેના મંડળને વધારે ભયંકર તથા નુકશાન કારક અને પોતાના પક્ષમાં વધારે શકિત.

વાન તથા વધારે સહાયકો વાળા થઇ, વખતે ધીમે ધીમે અને વખતે ત્વરાથી પોતાનું કાર્ય ફળીભૂત કરવાને આગળ વધવા માંડ્યા હતા.

રકતુદીન, દોલતચંદ, રહીમખાન, અને રંગીલરામ, આ ભયંકર સાહસના આગ્રણીઓ હવે મુઝાં સાહિબખાનના મહેલમાં વારંવાર મળતા, જ્યાં ખંભાતનું રાજ્ય બંધારણ બંધવા છોડવાની તથા તેમાં સુધારા વધારા કરવાની ધડાંગ કર્યા કરતા પણ તે સર્વમાં એટલુંતો જણાઇ આવતુંજ હતુ કે દરેક માણસ તે કામમાં પોતાનાં ખાનગી કારણો ને લીધેજ પડેલો હતો. એકનો ધરાદો પોતાનો માથે ચહેડા દેવાના ઢગલા કહાડી નાખવાનો હતો; તો બીજાની ધ્રુષ્ણ પોતાની અસાધારણ મહાત્મકાંક્ષાને લીધેજ પ્રેરાતી હતી. એક માણસની વૃત્તિ દ્રવ્ય લાલસા ને લીધે, તો બીજાની ખાનગી વૈરની તૃપ્તિને અર્થે ઉત્પન્ન થયેલી જણાતી હતી. દુકામાં ખંભાતના રાજબહારનું અદળક ધન, નવાળ પહાડુર શહે તેમના જેવા દુર્ગુણ અમીર ઉમરાવોની રાખેલી બેદરકારી, નવાળ ના સલાહકારો ઉપરની ખાનગી ધ્રુષ્ણ, ગુસ્સાદન પોતાના હાથમાંતો નહિજ આવે એવી ખાત્રી, તથા પોતાના માથે થઇ ગયેલા દેવાના દાર— એ સર્વ આ કાવતરાના કારણ રૂપ હતાં.

આ મહા પાતકી દુરાગતોએ જેમણે ખંભાત આપુ રાજ્ય—અથવા તેમ ન કરી શકાય તો (જોછામાં જોછું) તેનું—રાજ્ય બંધારણ ઉધું વાળવાના હેતુથીજ પ્રયાસ આરંભ્યો હતો, તેમને હવે પોતાના વિચાર—ગાંધર્વનગરો વધારે રમણીય, વધારે સુંદર લાગવા માંડ્યાં અને દિનપર-દિન પોતાની ગોકવણીની ફતેહની વધારે વધારે ખાત્રી થતી ગઇ. કારણ કે એવામાંજ એક નવો પરત્વુ જરૂરી કર ખંભાતની પ્રજાઉપર રાજ્ય કર્તાઓ તરફથી નાંખવામાં આવ્યો હતો જેથી નવાળસાહેબના સલાહકાર મંડળ ઉપર હાલ થોડા વખતને માટે ખંભાતીઓની કાંઇક અપ્રીતિ થઇ હોય એમ જણાતું હતું.

આ કાવતરાંખોર મંડળની પાસે પોતાનો હેતુ પાર પાડી શકે તેટલા પૈસા તથા સહાયકોની ખોટ નહિ હોવાથી તથા રાજ્યની ઉચ્ચપાયાના તથા ફેરવદારી કરવામાં—યોજવામાં—અને ફલીભૂત કરવામાં જરૂર પણ પાછી પાની ન કરે એવા હિમતવાન અકકલવાળા અને મરણિયા થઇ ગયેલા માણસો તેમના પક્ષમાં પુષ્કળ હોવાથી હવે તેઓ ખંભાતનો વૃદ્ધ ભલો નવાળ જેને તેમના આવા ભયંકર કાવતરાનું સ્વપ્ન પણ નહોતું

તેનો માંહે માંહે તિસ્કાર કરવા લાગ્યા.

તોપણ રાજ્યના કેટલાક મુખ્ય અમલદારો પોતાના કામમાં હરકત કરી શકે નહિ એવી રીતે મૃત્યુ દુર ખસેડાય નહિ ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના દૃઢ થયેલા વિચાર અમલમાં આણી શકે તેમ નહોતું અને આટલું કામ કરવાનો આધાર તેમણે હુંદારાઓની કટાર ઉપર રાખેલો હતો. આથી જે વખત હુંદારાઓના મૃત્યુનો ઘંટ વાગતો તેમણે સાંભળ્યો, તથા તેમના ધડ માથામાંથી જુદાં થતાં જોયાં, તે વખત તેમને પોતાની ખરે ખરી મોટામાં મોટી—સુંદરમાં સુંદર આશ્નાઓ ઉડી જ જતી હોયતી એમ લાગ્યું. તેમને એમજ થયું કે આપણા સર્વ મનોરથ મનમાં જ રહી ગયા; અને હવે આપણી આશાઓ કદી પણ પાર પડવાની જ નથી. પરંતુ આ પ્રમાણે પોતાની ધારણાઓ નિષ્ફળ થતી જોઈ તેમને આટલો બધો શોક થયો હતો, તો જ્યારે મગર અબદુલે આખા ખંભાતને ઉઘાડે છોગ જણાવ્યું હતું કે હજી હું ખંભાતમાંજ છું અને ખંભાતીઓમાંથી જેમને જરૂર હોય તેમની સેવામાં માફ ખંજર તૈયાર છે, તે વખત તેમને કેટલો હર્ષ થયો હશે, તે સુચવાંચકે પોતે જ ધારી લેવું.

“ આ ફકડ આપણાજ કામનો છે ! ” તે આ એકદમ ઉત્સાહમાં આવી જઈ એકદમ બોલી ઉઠ્યા; અને હવે તેમની મોટામાં મોટી ઇચ્છા તેને નોકરીમાં રાખી લેવો, એજ હતી.

આ આકાંક્ષા સત્વર ફલીભૂત થઈ—તેઓએ આ હિમતવાન બદમાશને બોળવા માંડ્યો, અને તે પોતાની મેળેજ મળી આવ્યો તેમના મંડળમાં આવવા લાગ્યો, પરંતુ પોતાનાં વચનો તથા માગણીઓ બંનેમાં તે સરખોજ અતિમન્સ્વી-ધોતાળ હતો.

આ કાવતરાં ખોરોના આખા મંડળની મુખ્ય અને ખાસ ઇચ્છા-દિવાન માણેકચંદ જેને નવાબ સર્વમાં પોતાનો ખાસ સલાહકાર ગણતો હતો. જેની બાજપક્ષીના જેવી દ્રષ્ટિ હમેશાં આ કાવતરાંખોરોને ધુળવ્યા કરતી. અને જેને મુલ્લાં સાહિબખાતની ઉપરવટ થઈ નવાબે મુખ્ય દિવાનની જગો આપેલી હતી,—તેનું ખુન પહેલું જ થવું જોઈએ, એ હતી. પરંતુ આ એક મનુષ્યનું ખુન કરવાને અબદુલે જે રકમ માગી તે ગણીજ મોટી હતી.

“ મારા માગ્યા પ્રમાણે મને ઇનામ (બદ્દત્તો) આપો, ” તેણે કહ્યું, “ અને પછી હું સોમન ખાધને વચન આપું છું કે, કાલ સહવારથી દિ-

વાન માણેકચંદ તમને વધારે મહેનત આપવા રહેશે નહિ. ગમે તો તેને સ્વર્ગમાં સ્થળાવી દો અથવા નર્કમાં પુરી રાખો, પરંતુ હું તેને ત્યાં પણ ખોળી કડાડીને તેના પેટમાં માઈ ખંજર ખોલી દીધા વિના રહેવાનો નથી. ”

તે ગિયારા શું કરે ? અખદુલ પોતાની માગણીઓ જરાપણ ઓછી કરે એવો માણસ નહોતો. મુઠ્ઠાં પોતાની હિમેદો પર લાવવાને અત્યંત આગ્રહ થઈ રહેલા હોતો; પરંતુ તેનો રસ્તો ફક્ત માણેકચંદની ચિંતા ઉપર થઈને જ હતો.

અખદુલને તેના માગ્યા પ્રમાણેની રકમ મળી; અને જીજ્ઞેષ રહ્યાં-રે માનવંતો અને વૃદ્ધ દિવાન માણેકચંદ નવાગનો ખાસ અને ઉત્તમોત્તમ મિત્ર, તથા આખા રાજ્યની સલામતી તથા મગરૂરીનું કારણ—તેવા માણસનું પણ અખદુલના ખંજર આગળ કાંઈજ સાધ્યું નહિ અને તે દિવસથી માણેકચંદની ગણના જીવતાં માણસોમાં થતી અટકી.

“ આ અખદુલ તો ખરેખરો બચકર માણસ છે, ! ” તે ખખર આ કાવતરાંખોરોને મળી, તે વખત તેઓમાનો એક બોલી ઉઠ્યો, અને તે-ઓએ માણેકચંદના ખુનીની મહેલા હર્ષ તે દલાડે મધ્યરાત્ર સુધી મિજબાની તથા મોનતાનમાં આનંદ કરી પ્રવૃત્તિત કર્યો.

નવાગ તો આ ખુનીની વાત સાંભળી સખેદાશ્ચર્ય તથા ધસ્તીથી ખરેખરો જાધા ચકલા જેવોજ-ગાંડા જેવોજ બની ગયો. દિવાનનું ખુન કરનાર માણસને શોધી આપનારને તેણે દસલાખર મહેરોનું ધનાંમ આપવાનું કબુલ કર્યું, અને એવીજ મતજગ્યનું એક જનહેરનામું આખા ખંભાતમાં તથા જાધા રાજ્યમાં જહાર પડવામાં આવ્યું. આ જનહેરનામું જહાર પડ્યા-ને જહુ દિવસ તો થયા નહોતા એટલામાં ખંભાતના રાજમહેલના મુખ્ય દરવાજા આગળ એક કાગળ સ્હોડાયલો પત્રામાં આવ્યો.

ખંભાતીઓ !

“ માણેકચંદનું ખુન કોણે કર્યું; એ તમે જાણવા માગતા હશો. તમને નકામી તસ્દી ન પડે એટલા માટે, હું જનહેર કરું છું કે, હું અખદુલ તેનું ખુન કરનાર છું.

“ માઈ ખંજર મેં એ વાર તેના પેટમાં ખોસ્યું હતું. અને પછી તેનું શરીર માછલાઓને ખોરાકી આપવા દરિયામાં નાંખી દેવામાં આવ્યું હતું. જે માણસ માણેકચંદના ખુનીને શોધી આપશે તેને નવાજ દસક-

તર મોરો આપવાનું વચન આપેછે; અને તેને પકડી આપવાની જ હિમત ધરશે તેને અગદુલ વીસ હજાર મોરો આપવાનું વચન આપે છે. સલામાલેકુમ્ સાહેબો ! આપનો નિમકદલાલ સેવક,—અગદુલ. ”

પ્રકરણ ૬ હું.

ખંભાતના એ મહોટામાં મહોટા માણસો.

ઉત્તમગતતાનો આ નવો દાખલો જોઈ આખું ખંભાત ગુરસાળી ગાંડુ થયું એ વાચકોને જણાવવું તદ્દન નકામું જ છે. વૃદ્ધ નાગરિકોની સ્મૃતિમાં પણ કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ માણસ ખંભાતના વખણાયલા નગરરક્ષકોની તરફ આંધા તિરકારથી વર્તી શક્યો નહોતો કે નવાજની સત્તાનો આમ ઉઘાડે હોય ગર્વિષ્ઠ બેદરકારીથી અનાદર કરી શક્યો પણ નહોતો. આ બનાવે આખા શહેરને ગમરાળી નાંખ્યું; દરેક મનુષ્ય જગૃત રહેવા લાગ્યા; રાત્રિના નગરરક્ષકોની સંખ્યા ગમણી કરવામાં આવી; તથા સિપાઈઓ શહેરમાં અને તેની આસપાસ રાત દફાડે તપાસ કરવા લાગ્યા; પરંતુ કોઈ પણ માણસ અગદુલ વિશે ન્હાનામાં ન્હાની નિશાની જોઈ, અથવા સાંભળી, અથવા મેળવી શક્યું નહિ.

મુલકાંઓ-ફરીરો-આલ્મજો-અને ગાવા, વેરાળીઓ, દરેક મનુષ્ય પોતા પોતાના ધર્મસ્થાન પરમેશ્વરને અને મગરૂર ગુલેમારનો નાશ કરવા નિરંતર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. યુવાન સુન્દરીઓ અગદુલનું નામ સાંભળીનેજ મૂર્છા ખાવાને તૈયાર થઈ જતી, કાઠણુ ગુવચનના જેવી કૃપા તે પોતાના ઉપર કરી વખતે કરશે એ કોઈ પણ માણસ દહી શકે તેમ નહોતું. વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ તે ખાત્રીથી એકમને એમજ જણાવવા લાગી કે ‘અગદુલે પોતાના આત્મા સેતાનને વેચ્યો છે અને તેનીજ મદદથી તે ધર્મશીલ ખંભાતીઓના ધર્મની મરફરી કરવાને તથા તેમના ખરા ગુરસાળી પણ કાંઈ જ થઈ શકવાનું નથી એમ બતાવી તેમની સત્તાનો તિરકાર કરવાને શક્તિવાન થયો હતો.’ મુલકાં સાહિયખાન અને તેમનું નિવમંડલ પોતાના આ નવા સહાયકને માટે ઘણેજ ગર્વ ધારતા અને હવે પોતાનાં ધારેલાં સંઘર્ષો કામ પાર પડશે એમ ખાત્રીથી ધારતા. માણેકચદનું કુટુંબ તેનું ખુન કરનાર આ અગદુલ-રાક્ષસને નિત્ય હબ્બરો શાપ દેવું અને મામતું કે ‘હે પ્રભુ ! અમારાં આંસુ એકઠાં થઈને ગંધકતો સમુદ્ર થઈ જાઓ અ-

ને તેમાં તે દુષ્ટને હુઆવી દો !' અને નવાખ તથા લેના બે મિત્રોની ગમગીની પણ માણેકચંદના કૌટુંબિકો કરતા લેશ માત્ર પણ ઓછી નહોતી. આ દુરાત્માનું ઠેકાણું શાધી કહાડી-તેને પકડી તેના આ ભયંકર ગુન્હાનો દશગણો બદલો જ્યાં સુધી ન અપાય ત્યાં સુધી જરા પણ આરામ લેવો નહિ એવા તેઓએ સોગન લીધા હતા.

“પરંતુ, ગમે તેમ છે તોપણ રાજમહેશના એક પોતાના ખાનગી મુન્દર ઓરડામાં એક સાંજે ફરતે ફરતે નવાખ બોલી ઉઠ્યો, ગમે તેમ છે તોપણ એટલું તો કમુલજ કરતું પડશે કે આ અચ્છલ ખરેખરો વિચિત્ર મનુષ્ય છે. જે નાણુસ તેના જોડલું કરી શકે તેનામાં એવી બુદ્ધિ અને તેવી શક્તિ હોવાં જોઈએ કે, જે કોઈ લસકરના સરદાર તરીકે કામ કરવાનું તેને સોંપવામાં આવે તો તે અડધી દુનિયાં જીતી લેતાં કાંઈ પણ વાર લાગવા દે નહિ. જે એકાદ વખત હું એને નજરો નજર જોઈ શકુ તો—!”

“જો !” ત્યારે અનુકૂળ ગર્જના કરી ઉઠ્યો, અને નવાખનો વાંસો ચાખડ્યો. બહાદુરશાહ એકદમ ચમકી ઉઠ્યો. એક રાક્ષસીકદની આકતિ કાળો ઝબ્બો ઓઢી તેની સામે ઉભેલી હતી અને તેના મોંનો ચહેરો, એટલો તો ભયંકર અને કમકમાટી ઉપજાવે એવો હતો કે આખી દુનિયામાંથી એક જોડ મળવી મુશ્કેલ હતી.

“તું કોણ છે ?” નવાખે ગભરાતાં ગભરાતાં પૂછ્યું.

“હું મને જુવે છે અને હજી પણ શક રાખે છે ? જે ત્યારે હું તારા ખુન કરાયલા માણેકચંદનો ખાસ દિલોગ્ગન દોસ્ત, અને રાજ્યનો ખેરખાં-નિમક હલાલ ગુલામ અચ્છલ છું.”

શુરવીર બહાદુરશાહ, જે કોઈ દિવસ ખુશ્કી કે તરીની લક્ષ્મીઓમાં જરા ધડક્યો સરખોયે નહોતો, અને જેનો વજ્ર નિશ્ચય ખસેડવાના જોડલી કોઈપણ બીતિ સમર્થ નહોતી, તે-બહાદુર બહાદુરશાહ પણ થોડાક વખત સુધી જાણે તેની અકલ્પ શુભ ચમત્કાર હોયની એમજ દિડમટ ચર્ચ ગયેલો દેખાયો. ખંભાતના મોટામાં મોટા માણસના તેજથી જરા પણ દગાઈ ન જતાં તેની સામે શાંત ગર્વથી ઉભા-હેલા હિમતવાન ખુનીની સામે કાંઈ પણ બોલવા અથવા ચિવાય અનિમેષ દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો.

અચ્છલે તેની તરફ, પોતાના હાથ નીચેના માણસની સલામ સ્વી-

કારતો હોય તેમ, જરા ડોકું હલાવ્યું, અને મહેરબાનીની રાહે જરા અર્ધ-મિત્રતા સુચવતી રીતે મોં મલકાવ્યું.

“અમદુલ!” નવાબે આખરે પોતાના સામર્થ્યથી અથ તથા આશ્ચર્યને દાખી નાંખતાં કહ્યું, તું એક ભયંકર-ધિકારવાયોગ્ય માણસ છે.”

“ભયંકર?” તે ખુનીએ પુછ્યું; તું મને ભયંકર ધારે છે? બહુ સાફ એથી તો મને ખરેખરી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે. ધિકારવાયોગ્ય એવો હોઈએ ખરો ને ન પણ હોઈ, પણ મહારે એટલું તો કપુલ કરવું પડે છે કે મારા બહારના દેખાવ ઉપરથી મારા વિષે એમણે તે તો મને વળતે એવો પણ ધારે, તોપણ બહાદુરશાહ! એક વાત તો નકીલ છે આપણે બંને ખંભાતમાં એ મોટામાં મોટા માણસો છીએ; તું આ છેડે તો હું પેલે છેડે?”

નવાબથી આ શબ્દો સાંભળીને મોં મલકાવ્યા વિના રહેવાયું નહિ.

“ના. ના.,” અમદુલે કહ્યું, “હું કહું છું તે ખરું છે; પછી અવિશ્વાસથી મોં મલકાવ્યા કરવું હોય તો બન્ને! હું ગમે તો ખુની છું તોપણ નવાબનો જરોખરીયોજ છું; અને ખરેખર જે માણસ મારી સ્ત્રીમાં છે અને જેને હું મારી શક્તિમાં હલકો ગણું છું તેની સાથે મારી સરખામણી કરવામાં હું કાંઈ અયોગ્ય રીત વર્તું છું એમ તો નહીંજ ગણાય.”

નવાબે જાણે ત્યાંથી તે જતો હોયની એમ પગલું બંધું.

“ઓહો! એટલી બધી કાંધ ઉતાવળ નથી.” નવાબનો રસ્તો રોકીને અમદુલે જરા તિરસ્કારથી કહ્યું; “આ ઓરડા જેટલી ન્હાની જગોમાં આપણા જેવા એ મોટા માણસો ઝટ એકઠા થતા નથી. માટે સાહેબ જરા હંભા તો રહો; આપણે જરા વાતચીત કરીએ.”

“સાંભળ, અમદુલ! નવાબે પોતાની જેટલી શક્તિ હતી તેટલી વાપરી-જીવ ઠેકણે આણી કહ્યું, “તારામાં કુદરતેજ ધણી હુંશિયારી અને અકલ મુકેલી છે; તો તેમનો તું આમ ગેરઉપયોગ શું કરવા સાર કરે છે? જે તું આ તારો ખુની ધંધો છોડી દઈ, રાજ્યમાં એક સારી નોકરી હું જે તને આપું તે લે અને માણેકચંદનું ખુન કરવા તને જેણે ઉરકેયો હોય તેહું નામ દે, તો હું કુરાનના કસમ ખાઈને તમા પવિત્રમાં પવિત્ર વચન આપીને કહું છું કે, હું તને જીવતઢાળના તારા સવળાં કૃત્યોને માટે મારી તથા ભવિષ્યને માટે સંરક્ષણ આપવાને તૈયાર છું આમ કરવું તને પ્રસંદ ન પડે તો, ખંભાતના રાજ્યમાંથી આદ્યો જા અને હું તને મો-

ગન લઇને કહ્યું કે—“ઓહો !” અબદુલ વચમાં જ બોલી ઉઠ્યો, “મારી અને રક્ષણ, તું કહે છે ? એવી નજીવી અને નકામી વસ્તુઓની દર-કાર રાખ્યે પણ મને ઘણોયે વખત થઈ ગયો. અબદુલ પાછી મદદ સિ-વાય પણ પોતાની જાતનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે, અને મારી!—મારા જેવાં પાપોને માટે મનુષ્યો માફી આપી શકે તેમ નથી જે દિવસ બધાં માણસોને પોતાના કુકર્મોની નોંધ ખુદાને ઘેર આપવી પડશે ત્યારે હું પણ આપીશ; પરંતુ ત્યાં સુધી તો નહિજ. માણેકચંદનું ખુન કેણે કરાવ્યું, એ તું જાણવા માગે છે ? હીક; ત્યારે તે તો હું જાણતીશ પણ આજ નહીં. મહારે ખંભાતનું રાજ્ય છોડી જતા રહેવું; પણ શા માટે ? ત્હારી ખીકથી ? આહા ! ખંભાતની બહીકથી ? ઓહો ! ખંભાત અબદુલથી બીજું છે; અ-બદુલ ખંભાતથી તો નહીંજ. તું કહે છે કે હું મારો ધંધો છોડી દઉં ? હીક ત્યારે જો, બહાદુરશાહ ! એકજ શરત છે જેથી કદાચ—”

“ બોલ, ત્યારે કહી નાંખ. ” નવાળ આતુન્તાથી બોલી ઉઠ્યો, ‘બોલ, દશ હજાર મહોરો લઇને રાજ્યમાંથી જઈશ ? ”

“ અબદુલને એવી છુંછલ્લી લાંચ આપવા માટે તું માફી માગે તો હું મહારી પાસેથી તને વીસ હજાર મહોરો આપવાને તૈયાર છું ! ના બહાદુરશાહ ! ફક્ત એકજ બદલો તું મહને આપી શકે તેમ છે; મહને ત્હારી ભગીજી લગનમાં આપ. હું દિવાન ઇસ્ત્રામશાહની પુત્રી ખુનસુરત ગુલબદતને મ્હાઉં છું ”

“ હરામખોર—આવી બેઅદબી ! ”

“ ઓહો એટલામાં ગુસ્સે થઇ ગયા ? હવેથી થવાના મહારા બહા કાકા સાહેબ ! જરા શાન્ત થાઓ. બોલો મહારી શરત કયુલ છે ? ”

“ જો તું ખંભાતમાંથી જતો હોય તો ગમે તે રકમનું નામ દે, અને તે તને તરતજ મળી આપવામાં આવશે. રાજ્યને લાખ મહોરોનું ખરચ થાય તોપણ ત્હારા જેરી પગલાં ત્હેમાંથી દુર ચાલ તો, તે ખરચ વળી ગયું જણાશે. ”

“ હેં ! ખરેખર ?—મહોરો કાંઇ બહુ મોટી વાત નથી; જો, બહાદુરશાહ ! મેં લાખ મહોરો લઇને તો ત્હારા બંને ખાસ મિત્રો ખવા-

જાખાન અને દયાલસિંહનાં ખુન કરવાનું માથે લીધું છે. બોલ ગુલબદનને મારી સાથે નિકા પઢાવવાનું કયુલ કરે છે ? એમ કરતો હોયતો આ કરેલો કરાર તોડી નાંખુ.”

“ અદાસ !-ઓ ખુદા ! આશમાનમાં વિજળીઓની ખોટ પડી ગઇ છે ? ”

• “ હેં ! તું ના કહેછે ? ઠીક ત્યારે જોઇ લે ! કાલ સહવારે તો ક્યારનાએ ખ્યાજાખાન અને દયાલસિંહ ખંને માછલાંની કુધા તૃપ્ત કરતા હસે. જોજે, હવે ! ”

આટલું બોલીને તેણે ડગલા નાચેથી એક પીસ્તોલ કહાડી અને નવાખના મોં સામી ફેડી. ધુણી અને દારૂના ભુદાથી આંખો પૂરાઇ જવાથી તથા અચાનકના ઘડાકાથી ગભરાઇ જવાથી, બહાદુરશાહ પાસેની ગાદી ઉપર આંખો ચોળતો પડ્યો. આમને આમ થોડોક વખત થઇ ગયો પછી તે ધીમે ધીમે આશ્ચર્યમાંથી નજૂત થયો. તે પોતાની ગાદી ઉપરથી એકદમ ખેડો થયો અને અબ્દુલને પકડવાને ચોકીદારોને તથા સીપાઇઓને બોલાવ્યા; પરંતુ તે તો ક્યારનોએ અદૃશ્ય થઇજ ગયેલો હતો.

તેજ સહાંજે રકતુદીન અને તેના સહચરો મુલ્લાં સાહિબખાનના મહેલમાં બેઠેલા હતા. પાસે જતખતનાં સોના રૂપાનાં સુંદર વાસણોમાં નાનાપ્રકારની મીઠઈઓ તથા મેવા પડેલાં હતાં અને પ્યાલાઓમાં શરબ-તો તથા દ્રાક્ષરસ ચળકતા હતા; તથા અહિં તેઓ સન્ન્યવધારણના વિનાશની વાતો કર્યા કરતા હતા; મુલ્લાં કહેતો હતો કે થોડા વખતથી નવાખની સાથે તેણે સંબંધ ઘણોજ સારો વધારી દીધો હતો અને પોતાના (આ ખટપટ ઉભી કરનાર અમીરો) સન્ન્યમાં સારા સારા આધિકાર ઉપર નીમવાને યોગ્ય હતા. રહીમખાને ગર્વથી કહ્યું કે ‘ખાસ દિવાનની જગો તો હવે મનેજ મળવાની; રકતુદીન પોતાને માટે લગ્નમાં ગુલબદન અને ખ્યાજાખાન અથવા દયાલસિંહ એ બેમાંથી એકની જગો પોતાને મળશે એમ આજ્ઞા રાખતો હતો. એમ દરેક જણ પોતપોતાની ઉમેદો પર લાવવાના ઉપાયો તથા રસ્તાની વાતો કર્યા કરતા હતા એવામાં ખારણાં જોરથી ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યાં અને અબ્દુલ અંદર દાખલ થયો.

“ દારૂ લાવો ! ” તે બોલ્યો; “ કામ થઈ ચુક્યું. ખ્યાજાખાન અ-

(૮૮)

ખંભાતનો ખુની.

ને દયાલસિંહ કોડનો ખોરાક થઈ પડ્યા છે અને મેં નવાબને પોતાનેજ એવો તો ગભરાટમાં નાંખ્યો છે કે એ જટ તેમાંથી જાગૃત થઈ શકે શકવાનો નથી. એલો હવે, દોહીના તરસ્યા રાદાસો ! મારા કામથી સંતોષ પામ્યા છો કે નહિ ? ”

“ હવે, ત્યારે ફાંજિલ ! ” રકતુદ્દીન બોલી ઉઠ્યો.

“ ફાંજિલ ! ” અગદુલ બખડ્યો, “ ફાંજિલ ! એ કામતો એવું સહેલું નથી જ, ”

વિભાગ ત્રીજો અખેદુલ અને ગુલખદન.

પ્રકરણ ૧ લું.

૦.

આશક માશુક.

આખા ખંભાતની પ્રણયમુર્તિ ગુલખદન મંદવાડની પથારીપર પડેલી હતી; જેનું કારણ કાંઈથી ન સમજી શકાય એવો શોકાગ્નિ તેની તન્દુરસ્તીને દહતો હતો તથા તેના સૌંદર્યકુસુમને કરમાવતો હતો. તે અમીર ફાજિલખાનને ઝડાતી હતી; અને ફાજિલખાનને જીવે અને હૃદયમાં પ્રેમની લાગણી ન થાય-તેને ઝડાય નહિ એવું કાણ હતું ? તેની ભવ્ય આકૃતિ, મનોહર રહેરો, સોતસાદ અક્ષિયુગ્મ, અને તેનું આખું શરીર જેતાં હૃદયમાં એમજ થઇ આવતું કે નકી ફાજિલખાન કુદરતને ખાસ પ્રિયજન છે; અને-ગુલખદન હમેશાં કુદરતની ખરેખરી પુનઃક-અભ્યાસક હતી.

પણ જો ગુલખદન મંદી હતી તો, ફાજિલખાન સાંજેતો નહોતોજ. તે પોતાના ઝોરડામાં બેસી રહેતો; તે લોકોમાં અથવા અમીર ઉમરાવોમાં ભળતો નહિ અને પોતાની હૃદય દૃષ્ટિએ હમેશાં તર્પીજ. કમ્તી વસ્તુથી દૂર જવાનો-તેને સુલી જવાને રાજ્યનાં દૂરનાં શહેરો તથા બંદરો જોવાને ઘણો ખર્ચ વખત પ્રવાસમાં ગાળતો. હાલ તે ત્રણેક મહિનાથી મુસાફરીએ ગયેલો હતો, અને ત્યાં ભટકે છે તે પણ કાંઈ જાણતું નહોતું; એવામાં સુરત વાળો સરદાર ખોજરખાન ગુલખદનની સાથે લગ્ન કરવા ખંભાત આવ્યો પહોંચ્યો.

તેનું આગમન, જેની એક મહિના પહેલાં ઘણીજ આતુરતાથી રાહ જોવાતી હતી, તેથી હાલ બહાદુરશાહને ફક્ત કાંઈકજ સંતોષ થયો. ગુલખદન ઘણી માંદી હતી તેથી લગ્ન સંગ્રામી કાંઈ પણ વત થઇ શકે તેમ નહોતું; આ તેણે તેને સાજી થવાને વધારે વખત પણ આપ્યો નહિ; કારણકે ખંભાતમાં આવ્યાને છ દિવસતો હજી થયા નહોતા એટલામાં તે અમીરનું ખંભાતની એક દુરની પુષ્પવાટિકામાં ખુન થયેલું જોવામાં આવ્યું. તેની સમશેર તેની પાસે ઉઘાડી અને લોહીથી રંગાવણી પડેલી હતી અને તેની છાતીએ એક કાગળ બાંધેલો જોવામાં આવ્યો. તે ઉઘાડીને વાંચતાં, લોહીથી છખાયેલી હોય એમ દેખાતી નીચે ॥ મીટીઓ માલમ પડી:-

“ ખીજરખાનની દોસ્તી કરવા જવું હોય, તેના શિવાય ખીજર
કોઈપણ મનુષ્યે ગુલબદન સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ—
—ખુની અખબુલ ”

“ ઓ ખુદા ! હવે હું દિલાસા તથા—આશ્રયને માટે ક્યાં ન્હારી
જાઉં ? ”—

નવાખ આ ભયંકર ખજર સાંભળી નિરાશામાં ખોલી ઉઠ્યો, “અરે!
ફાઝિલખાન ક્યાં છે?—અને ઓ શા માટે અહિં નથી. ”

આવા ભયંકર દુઃખ—તોફાનની સામે ટકર લેવાના સહાયક તરીકે
કામમાં આવી શકે એવા આ યુવાનની તે ઘણીજ આતુરતાથી વાટ જોવા
લાગ્યો; અને થોડા વખતમાં તેની આશા કુલપ્રદ થઈ. ફાઝિલખાન ખં-
ભાતમાં પાછો આવ્યો.

“ મારા યુવાન મિત્ર ! ” નવાખે ફાઝિલખાનને દિવાનખાનામાં પ્રવેશ
કરી પોતાની પાસે આવવો જોતાંજ કહ્યું. હવે તમારે મારી પાસેથી લ-
ધારે વાર દુર ખસવું નહિ. હું હાલ એક મિત્રોથી વિખુટો પડેલો વૃદ્ધ
પુરુષ છું. તમે સાંભળ્યું તો હશે કે, “વાઝખા—દયાલસિંહ—”

“ હા. સાહેબ ? મેં સઘળું સાંભળ્યું, ” તેણે ચિન્તાસીલ મુખાકૃ-
તિથી ઉત્તર દીધો.

“ સેતાન નર્કમાંથી ન્હારી છુટ્યો છે અને હાલ અખબુલ એ નામ
નીચે ખંભાતમાં વસી, મારી બહાવામાં બહાલી વસ્તુઓ મારી પાસેથી
ખુશ્કી લે છે. ફાઝિલખાન ! ખુદાને ખાતર સાતવેત રહેજો; તમારી ગે-
ર હાજરીમાં મને ઘણીવાર એમ પશુ લાગ્યું છે કે, તમને પણ તે દુષ્ટનું
ખંજર મારી પાસેથી ખુશ્કી તો નહિ લે ? મારે તમને ઘણું કહેવાનું
છે, પરંતુ મારા યુવાન અમીર! અત્યારે આપણાથી મળી શકાય તેમ નથી,
માટે તમારી સાથે હું રહાંજો મળીશ. માંડુના રાજનો એલચી અત્યારે
મને મળવા માટે આવવાનો છે, તેથી મારે અત્યારે તો જવુંજ પડશે
પણ સાંજે—”

ફિક્કા થઇ ગયેલા મહેરાવાળી ગુલબદનને ધીમે ધીમે—ધ્રુજતે પગલે
અંદર આવતી જોઈ તે બોલતો અટક્યો. ગુલબદને ફાઝિલખાનને જોયો
કે તરત તેના મ્હેરા ઉપર મૃદુ વીડાનિશર તરી આવેલો જણાયો. ફા-

જિજ્ઞાસા એકદમ ઉભો થયો અને સાધારણ ઓળખીતાની પેઠે તેની ખુશખબરી મહાધ, તથા જવાની નવાળ પાસે રજા માગી.

“હજી તમે જશો નહિ,” નવાળે કહ્યું, “કારણ કદાચ અર્ધાએક કલાકમાં હું પીછો આવી પણ શકું; ત્યાં સુધી તમે અહિં” બેસી ગુલબદનને જરા ગંભીર કરાવો. તમને ખબર પણ નહિ હોય કે તમારા ગયા પછી એ કેટલી બધી માંદી થઈ ગઈ હતી; મને તો હજી પણ એની તમિયત માટે ધારતી છે. તે કાલસુધી તો પથારી વશજ હતી અને આજ ઉઠી તો છે, પરંતુ વળી પાછો ઉથલો ન આવે એ મને મોટી ફિકર છે.

તે બંધો નવાળ ત્યાંથી ગયો અને આશંક માથુક—આ શુદ્ધ પ્રેમીનું યુગલ એકલું પડ્યું. ગુલબદન બારીએ હવા ખાવા ઉભી રહી. જિજ્ઞાસાન પણ તેની કાંઈક પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.

“બાનુ સાહેબ?” તેણે પુછ્યું, “તમે હજી પણ મહારી સાથે ગુરસે છો?”

“હું ગુરસે?—ના ના. તમારી સાથે ગુરસેજ થઈ નથી.” ગુલબદને અચકાતાં અચકાતાં જવાબ દીધો અને તેણે બાગમાંની તે દિવસની બીના એકદમ સંભરી આવી તેથી શરમાઈ ગઈ.

“અને તમે મહારો તે દિવસનો યુનો તદ્દન માફ કર્યો છે?”

“તમારો યુનો?” ગુલબદન કાંઈક રિગતમય મુખથી બોલી, “હા, જો તે યુનો હોય તો તે મેં માફ કર્યો છે. મૃત્યુ પામવાની તૈયારીમાં હોય એવાં માણસોએ પોતાને મુશ્વર માફ કરે એટલા માટે પણ બીજાઓના મુત્તા માફ કરવા જોઈએ. અને મને ખાતરી છે કે હવે બહુ દિવસ હું આ દુનિયામાં રહી શકનાર નથી.”

“બેગમ સાહેબ!”

“હા, હા. એ તો નહીજ છે. એ તો ખરું છે કે હું આજ મદદગારની પથારીમાંથી ઉઠી છું, પરંતુ તે કાલે તેમાં પાછી—તેમાંથી કદી પણ ફરી ઉઠો ન શકાય એવી રીતે પડવાને માટેજ છે, એની પણ મને તો ખાતરીજ છે. અને તેથી—તેથી જ આપણે છેલ્લી વખત મળ્યાં હતાં ત્યાં તમને દિલગીરી ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે તમારી સાથે વર્તવાને માટે હું તમારી પાસે માફ માગી લઉં છું.

જિજ્ઞાસાને જવાબ દીધો નહિ.

તમે મને નહિ માફ કરો ?—ત્યારે તો તમારો સ્વભાવ ખરેખરો ગુસ્સાવાળો હોયો જોઈએ અને તમને ખુશી કરવા પણ મુશ્કેલન થઈ પડતું હશે !”

ફાજિલખાને પ્રત્યુત્તર ન વાલ્યો.

તમે મને નહિજ માફ કરો ? ખુશું ભુલી નહિજ જાઓ ?”

“ભુલી ન જાઉં ?—જાનુ ! ના, ના. કદી પણ નહિ. તમારો દરેક કાન્ડ—દરેક દ્રષ્ટિપાત મારા હૃદયમાં એવાં તો ગાઢચોંટી ગયાં છે કે તેમને તો મૃત્યુનો કુર હાથજ ઉપેડી શકશે. તમે જે કામમાં હાજર હતાં તેનો એક વિભાગ પણ હું ભુલી જાઉં ? આપણી બેની વચ્ચે જે હકીકત બની હતી તેને એક લેશમાત્ર પણ ભાગ મહારાથી કદી પણ ભુલાવાનો નથી—તે ખરેખરો પવિત્રજ છે. હવે, માફી ?” તેણે તેનો લાંબો કરેલો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ નમ્રતાથી તેના ઉપર ચુબન કર્યું અને કહ્યું, “ઓ પવિત્ર—પ્રિય ગુલબદન ! હું હઝરતમહમદના સમ ખાધને કહું છું કે, તમે મહારૂં ઘણુંજ નુકશાન કર્યું હોત તો બહુજ સારું થાત—કારણ, તો મને તમને માફ કરવાનું મળી આવત; ખરેખર ! હાલ તો મારે કાંઈજ માફ કરવાનું નથી.”

તેઓ બંને સ્વપ થયાં; અન્તે ગુલબદને વાત ફરીથી ચાલુ કરી તેણે પુછ્યું, “તમે ખંભાતથી બહાર ઘણો વખત ફરી આવ્યાં; બહુ આધે ગયા હતા ?”

“હા.”

“અને મુસાફરીમાં બહુજ ગંમત મળી હશે.”

“હા, ઘણીજ; કારણ હું જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં મેં ગુલબદન જાનુનાં વખાણજ સાંભળ્યાં છે.”

“અમીર ફાજિલખાન,” તેણે તેને દ્રઢતાવાળા શબ્દો પરન્ટુ નમ્ર ચહેરાથી વધારે બોલતો અટકાવ્યો, “મને ફરીથી ખોટું લગાડશે ?”

એમ કરવું થોડા વખતમાં મહારી સતારી બહારજ જશે. હવે મહારો શું કરવાનો ઇરાદો છે તે કદાચ તમે ધારી શકશો.”

“પાછા પ્રવાસે જવાનો ?

હા, એજ. પરન્ટુ હવે હું ખંભાત છોડીશ તે તો હમેશને માટેજ. કારણ હું હવે ફરીથી અહિં આવવાનો વિચાર રાખતો નથી.”

“હે ? રીયા આવવાના નથી ?” તે અધિરામથી બોલી ઉઠી; “અરે ! ના, ના, એમતો નહિ હોય ત્હમે મહને મુકીને જશો ?”—તે પોતાના મોંમાંથી નીકળી ગયેલા શબ્દોથી શરમાઇ બોલી, “મારા કાકા સાહેબને મુકીને જશો ? એમજ હું કહેવા માગતી હતી. મારી ખાત્રી છે કે તમે ફક્ત મસ્કરીજ કરો છો.”

“મારા જીવના સમ, એમમ સાહેબ ! હું ખરેખરેજ કહું છું, અને ત્હમે ક્યાં જવા ધસદો રાખો છો ?”

“અરજસ્તાનના કિનારા તરફ ત્યાં હજાર કરનારાં વહાણોનું રક્ષણ કરનારા ધરભામી મંડળમાં હું ભળીશ અને ચાંચીવા વગેરે લુંટારૂં ધાડ પાડુઓની સામે હું લડીશ. કદાચ ખેગબર સાહેબની મેહેરબાનીથી એકાદ વહાણનો ઉપરી પણ હું થઇશ, ત્યારે હું તે વહાણનું નામ મુશબ્બહન રાખીશ. મારા સૈનિકો તથા ખારવાઓ લહડવા જતી વખત પણ મુશબ્બહન, એજ યુદ્ધગીત ગાશે, મારા વાવટા ઉપર પણ અર્ધચન્દ્રની સાથે મુશબ્બહન ચિહ્નશે અને મારી ખાત્રી છે કે તેથી હું હમેશાં દિગવિજયી તથા અજીતજ રહીશ.”

“અરે ! આતો ખુદ્દી મસ્કરી છે, અમીર ! તમે મારી લાગણીઓનો આમ તિરસ્કાર કરો એવું મેં કાંઈ ક્યું હોય એમ મનેતો સાંભરતું નથી.

“ત્હમારી લાગણીઓનું રક્ષણ કરવાને તો હું ખંભાત છોડી દેવા તે તરપર થયો છું; એમમ સાહેબ ! હું અહિં રહેવાથી કોઈ પણ વખત તમને દિલ્લીરી થવાનો સંભવ છે. જે સુખી મનુષ્યની દ્રષ્ટિ તમને આનન્દ આપવાની તે હું નથી; પરન્તુ મારાથી જેટલું બની શકે તેટલું કરવાને તૈયાર છું—હું તમને દુર રાખવાને પ્રયત્ન કરીશ.”

“અને જેની ચાહના તમારા ઉપર આટલી બધી પ્રીતિમય છે અને જેની મિત્રતા તમારા વિષે આટલી બધી પ્રેમપુર્ણ છે, તે નવાબને આવા તેના જરૂરના વખતે તમે છોડી દઇ જતા રહેવાનો નિશ્ચયજ કયો છે ?”

“હું તેમની મિત્રતાને માટે ધણોજ આભારી છું, પરન્તુ તે મને સુખ આપવાને બસ નથી, તે મારા પગ આગળ મોટાં રાજ્યોનાં રાજ્યો મુકે લોપણ તેમની મિત્રતા અને તે રાજ્યો મને સુખ આપી શકે તેમ નથી. વળી હું તેમના મદદમાં જરૂરની વખતે નથી રહેતો એ દોષ આવશે તોપણ તે હું સહન કરીશ, પરન્તુ મારાથી અહિં ચિત વ્યગ્રતામાં

રહી શકાય તેમ નથી. હું બહીકથી નહાશી જાઉં છું એમ ન માને એટલી નવાખ સાહેબને મારી ખાત્રી તો છેજી ! ”

“ ત્યારે ! તમારું સુખ એટલું બધું મોંઘું છે ! ”

“ હા, એનાથી પણ ઘણુંજ વધારે મોંઘું છે ? ” મને ફક્ત એટલું વસ્તુ સુખી કરી શકે તેમ છે, અને તે ક્ષુદ્રેણીએ પડીને પણ માગી ચુક્યો છું ” તેણે શુલબદનનો હાથ પકડ્યો અને ઘણીજ આતુરતાથી ઓઠે દાખ્યો. “ શુલબદન ? મેં તે માગી છે અને મારી વિનંતિનો અસ્વીકાર થયેલો છે. ”

“ તમે એક વિચિત્ર પ્રકારના ઉત્સાહી છો, ” તે ઘણીજ મુશ્કેલાઈથી બોલી; અને પોતે શું બોલી તે પણ ભાગ્યેજ જાણ્યું હશે. ફાજિલ ખાન ધીમે ધીમે તેની પાસે આવ્યો અને નમ્ર વિનંતી કરતો હોય એવી રીતે તે બોલ્યો “ શુલબદન ? ”

“ હું શું કરું એમ તમે ઇચ્છો છો ? ”

“ મારું જીવનસુખ તમારાજ હાથમાં છે. ”

તે ફાજિલખાનના સામું કાણેક પર્યન્ત દ્રઢતાથી જોઈ રહી, અને પછી ઉતાવળથી હાથ ખેંચી લઈ, બોલી બેઠી, “ હમણાં તમે અહિંથી જાઓ; હું હુકમ કરું છું કે તમે જાઓ ! ખુદાને ખાતર મારી પાસેથી જાઓ ! ”

ફાજિલખાને નિરાશામય અને દુઃખદ ચહેરાથી પોતાના હાથ જોડ્યા, અને તેણે નમ્રતાપૂર્વક પોતાનું માથું નમાવ્યું તે ધીમે ધીમે પગલે વિચારમય હોય એમ ચિન્તાતુર મુખાકૃતિથી બારણા આગળ જઈ પહોંચ્યો અને ઉમ્મર ઓળંગતે ઓળંગતે તેને ખુશબખતી ચહાવાને તથા છેલ્લી રૂબ લેવાને મોં ફેરવ્યું. એવામાં એકાએક તે તેના તરફ દોડી ગઈ, તેનો હાથ પકડ્યો. અને તે છાતી સરસો દાખ્યો, “ ફાજિલ ! ” તે બોલી “ હું તારીજ છું ! ” અને તે બેભાન થઈ બોલ્યાઆલ્યા “ વિના તહેના પગ આગળ પડી,

પ્રકરણ ૨ નું.

એક લયંકર વચન.

હવે ભાગ્યશાળી કાઝિલખાનના જેટલો કાણુ સુખી હતું !-હવે
સ્તેહ તો તેના પોતાનીજ હતો, અને જીવનસાફરના લાંબાકાળથી આશ્વા
રખાયલા શબ્દો ગુલબદનના હોઠમાંથી ઝંપાં હતા. કાઝિલખાને તેને ધીમે
રહીને જમીન ઉપરથી ઉગડી લીધી અને પાસેની ગાદી ઉપર સુવાડી
તેની પ્રેમાદ આંખો ધીમે ધીમે ઉગડી અને તેણે કાઝિલખાનને ગુલબદનનું
'માથું' પોતાના હાથ તળે સુખી બેઠેલો જોયો જે વીરનરનાં તેને રાત્રિયે
હમેશાં સ્વપ્નાં આગ્યા કરતાં હતા, જેની મુરતિ દિવસે તેના હૃદયમાંથી
દુર ખસેડી શકાતી નહોતી, અને જેને માટે તેણે આટલી બધી વેદનાઓ
સહન કરેલી હતી, તેની મનોહર આકૃતિ પોતાની પાસે, પોતાના સ્વામિ-
ત્વમાં આવેલી પોતાનીજ--પોતાના જીવનમયજ થયેલી જોઈ, તેણે પો-
તાનું 'માથું' કાઝિલખાનના હૃદય ઉપર નાંખી દીધું.

એકબીજાની સામે શાન્ત આનંદમાં જોતાં તેઓ પોતાનું સ્વરૂપ
ભ્રુલી ગયાં તેઓ જાણે કાંઈ દિવ્ય, સુખમય ભુમિમાંજ જન્મ પડ્યાં હો-
યંની એમ તેમને લાગવા માંડ્યું ગુલબદનને તો એમજ લાગ્યું કે જાણે
દિવાનખાનું બદલાઈને સ્વર્ગજ ત્યાં બનીગયું હોયની; પાસે આવતી-રમતી
પ્રસ્વેદ લેહાતી મીઠી અનીલ લહરીઓ જાણે સ્વર્ગદુતો અને દિવ્ય ગાયક
ગણો હોયની; બહારથી--દુરથી સંભળાતો જગતનો કલ્પજ જાણે મધુરાં
સ્વર્ગિય પંખિડાંઓનાં મીઠા ગીતધ્વનિ હોયની; અને હૃદયને ઉપજતા
આહલાદથી જાણે આખી પૃથ્વીની સર્વ વસ્તુઓ સુખમયતાનાં ભિન્નભિન્ન
પરન્તુ રચિરાં રૂપ હોયની ?-આ સર્વ તેને તેની સ્તેહમકિતને માટે
અભિવંદન આપતું હોયની એમ જણાવા લાગ્યું; અને ગુલબદન પોતાના
નિયંતાને આવડા અલભય સુખની પ્રાપ્તિ માટે અંતરના ઉડાં ઉડાં
સ્થાનોમાંથી પણ આભાર માનવા લાગી. જીવનના આખા ઇતિહાસમાં
આવે બતાવ એકાદ વખતજ બને છે. તેના આગમનની આશ્વા રાખવી
અને તેને માટે ઉત્સુકજ રહ્યાં કરતું એ સુખ છે; જ્યારે તે પણ આવી
પહોંચે છે ત્યારે પોતાને આત્મા તેવી સ્વર્ગિયતામાં ભાગ લઈ શકે એવો
રાખે છે--અને હૃદયસાથે હૃદયનું સગન માણે છે, તે પણ સુખજ છે,
પરંતુ તે દિવ્યસુખની પણ આવી ગઈ પરન્તુ જતે જતે અનુભવાઈ

ભોગવામ, તેનું રમણુ માત્ર પણ સુખ નથી એમ કોણ કહી શકશે? ડાહ્યા ફિલસુફો ! તમારે કહેવું હોય તો બસે કહોકે આવાં ક્ષણિક સુખ તર્ક અને સત્યનાં પ્રચંડ રવિકિરણો આગળ ઓગળતી જતી પરદના જેવી નિશ્ચય કલ્પનાઓમાં જુદાં સ્વપ્નાં છે, પરન્તુ તે વૃથા છે. અરે ! વિશ્વમાં કોઇપણ પ્રકારનું સુખ એવું તો બતાવો, જે ચિન્મયાઇ છે અને જેની કલ્પનાને સુવર્ણ રંગ દેવો નથી પડતો ?

“ ક્ષાંતિલ તું મને અતિપ્રિય છે. ” શુભવદન બોલી ઉઠી; હરણ અત્યારે બદુરા અને ત્હેની ડહાપણબરેલી શિખામણો તદન વિરમરણુજ થયેલું હતું.—

“અરે ! તું મને ઘણો ઘણો વહાલો છે,”

તે યુવાને તેના પદ્મ જેવા નાજુક ગદનને છાતી સરસું વધારે વધારે ચાંપી, તેના આભાર માન્યો અને પહેલીજ વાર પોતાના હોઠ તેના પરવાળાં જેવા મૃદુ હોઠ સાથે ચાંપ્યા, આદલાદ શ્રવનની સ્વર્ગીય પળને અદેખાઇ આવી.

તેજ વખત બારણામાંથી નવાળે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. એલમી એકએક માંદો થઇ જવાથી બહાદુરશાહ છુટો થયો અને ક્ષાંતિખાન તથા શુભવદન પાસે તારાથી પાછો આવ્યો. તેના પગલાંના અવાજે આ પ્રેમી દ્વંદ્વને પોતાના સ્વર્ગીય સ્વપ્નમાંથી જાગૃત કર્યું. શુભવદન ક્ષાંતિખાન હાથમાંથી એકદમ ચીસ પાડીને છટકી ગઈ, અને ક્ષાંતિખાન જાણે કે આવી સ્થિતિમાં નવાળે જોયો તેથી પણ બેદરકાર હોયતી, એમ ધીમે ધીમે ઉભો થયો.

બહાદુરશાહ તેમના તરફ કેટલીક મિનિટ સુધી ક્રોધ, ફિલગીર તથા હૃદયગમ નિશ્ચા બરેલી શુભાકૃતિથી જોઇ રહ્યો. તેણે એક દીર્ઘર નિશ્વાસ નાંખ્યો આકાશ તરફ જોયું, અને ધીમે ધીમે જાણે કાંઈ માઠ વિચારમાં જ લીન થયેલો હોયતી, એમ દિવાનખાનામાં ચાલવા માંડયું.

“મહાન બહાદુરશાહ ! જરા મહેરબાની કરીને ઉભા રહો !” તે અમીર બોલી ઉઠ્યો.

નવાળ પાછો ફર્યો, અને તેની આગળ ક્ષાંતિખાન ગુંટણીએ પડ્યો. બહાદુરશાહે તેના તરફ પોતાના વિશ્વાસનો ધાન કર્યો હોય, અને પોતાની મિત્રતાનો ખરાબ બદલો વાળ્યો હોય એવા શુન્દેગારની પેઠે આ પગે

પડેલા યુવાન અહમદનગરીની તરફ શાન્ત અને ગંભીર દૃષ્ટીથી જોઈ રહ્યો.
 “ પરદેશી યુવાન ! ” તેણે સખી અવાજે કહ્યું, “ માફી માગવાના તારા સંબંધ પ્રયત્નો વૃથાજ છે. ”

“ માફી ! ” શક્તિખાને હિંમતથી કહ્યું, “ ના મહારા મહેરબાન ! ખુબસુરત ગુલબદનને ચઢાવા માટે હું કોઈ પણ પ્રકારની માફી માગવા ઇચ્છતો નથી. એ તો જે માણસ ગુલબદન બેગમને જીવે અને ન ચઢાય તેને માટે એવી માફી માગવાનું કામ તો હું રાખું છું; છતાં પણ ગુલબદનને ચઢાવું એ ખરેખર જો ગુન્હો હોય, તો તે એવો ગુન્હો છે કે તેમાંથી પરમેશ્વર મને મુક્ત કરશેજ, કારણ કે તેણેજ ગુલબદનને ચઢાવા લાયક બનાવી છે. ”

“ તમને આવી તહમારી ઘેલછા-ગાંડાઈ ભરેલી માફી ઉપર બહુ ભાર મુકતા જણાયો છો. ” નવાબે તિરસ્કારથી કહ્યું, “ તમે એમતો ધારતાજ હશે કે એ પણ હું ધ્યાનમાં લઉં. ”

શક્તિખાને જમીન ઉપર ઉભો થતે થતે કહ્યું, “ મહારા સરકાર ! હું એ ફરીથી કહેવાને પણ આંચકો ખાઈશ નહિ, કે મેં જે કંઈ છે તેને માટે માફીની કાંઈ પણ જરૂર નથી; હું ગુલબદનબેગમ સાથેના મહારા પ્રેમને માટે ક્ષમા ચઢાવતોજ નથી, પરંતુ ઉલટું તેમ કરવાને માટે તમારી રજા માગું છું. બહાદુરશાહ ! હું તમારી બત્રિજીને ચઢાઉં છું; અને તેની સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરૂં છું. ”

આવી અણધારેલી હિંમતવાળી માગણી સાંભળીને નવાબ ચમક્યો.

“ એટલું તો ખરુંજ છે. ” તે અહમદનગરી યુવાને બોલવાનું પાછું શરૂ કર્યું, “ કે હું અત્યારે એક અબાણ્યો, ગરીબ, અને સમશેરમાંજ દોલત રાખનાર પરદેશી છું; અને તેથી હાલતો ખંભાતના જેવી સલ્તન તમારા રાજ્યના હાકેગની બત્રીજ અને વારસની સાથે મહારી નિકા પઢવાની માગણી હશે કહાડવા જેવીજ લાગશે. પરંતુ નવાબ સાહેબ ! હું આસ-માનના કસમ લઈ કહું છું કે, મહારી તો ખાત્રીજ છે કે મહાન બહાદુરશાહ પોતાની પુત્રીસમાન ગુલબદનને એવા માણસને તો આપશે નહિજ, કે જેમની વાસે ફક્ત જાગીરો, ઇલકાઓ અને ખમના છે-અગર જેઓ પોતાનામાંથી તો કીર્તિનું એક પણ કિરણ પ્રકાશિત કરવાને અશક્ત હોવાથી પોતાના બાપદાદાનાં માન અકરામ ઉપર થનથનાટ કરી

રજા છે. હું ચોખ્ખી રીતે કબુલ કરું છું કે ગુલબદન બાતુનો હાથ મને મળે તેવું કાંઈપણ કામ મેં કર્યું નથી, પરંતુ તેવા કોઈ પણ પ્રયત્નમાં હું ફતેહમંદ થઈ શકે અથવા બેહસ્તનથી ન થઈ શકે એને હવે કાંઈ બહુ વાર લાગે તેમ નથી. ”

નવાબે ગુસ્સાથી પોતાનું મોં ફેરવી લાંથી જવા માંડ્યું.

“ કાકા સાહેબ ! એમના ઉપર ગુસ્સે ના થાઓ, ” ગુલબદન બોલી; તેણે બહાદુરશાહે પોતાના બંને સ્ફટિક હાથથી રોકવાં જતાં તેને મળે બાકી પડી અને પોતાની આંખમાં બરાયલા આંસુનો ઉભરો તેની છાતીમાં સંતાડ્યો.

“ તમારે ગમે તે માગણીઓ કરવી હોય તે કરો ! ફાજિલખાને નવાબને કહેવાનું ચાલુ રાખ્યું, “ ગુલબદનનો હાથ મેળવવાને તમે કહો તે કામ કરવાને હું તૈયાર છું તમારી મરજીમાં આવે તે મને કહો, પછી તે ગમે તેટલું સુશકેલ હશે તોપણ હું કરીશ. જે કામના ધનામ તરીકે ગુલબદન ભેગમ છે. તે ગમે તેટલું વિચિત્ર-ગમે તેટલું કઠિન હશે તો પણ તે મારે મનનો રમત જેવુંજ લાગશે. હું ખુદના સોગન ખામને કહું છું કે, અલ્લાહે ખંભાત કોઈ એવીજ મહા ભયંકર દુઃખદ સ્થિતિમાં હોય, અથવા હથ હજાર ખંજરો તમારી જીંદગીની સામે ઉઠાડવામાં આવ્યાં હોય તો તે સર્વને એકા વખતે જ્ઞાન્ત કરી દેવાને સમર્થ છું; ગુલબદન માફ ધનામ—અને પછી મને તે કરોડો દુખમનોનાં દળ ખંભાતને ઘેરીને પડ્યાં હોય તોપણ હું તેમની સામે થઈને પણ ખંભાતને બચાવી શકુંજ એમ મારી તો ખાતરી છે. ”

“ મેં રાજ્યની ધણી વખતથી નિમકહલાલીથી અને પ્રીતિથી તોકરી બળવી છે, ’ બહાદુરશાહે કડવું મોં કરી જવાબ દીધો, ‘ મેં મારી જીંદગી કોઈપણ પ્રકારની આનાકાની કર્યા શિવાય મહા સંગ્રામોમાં ખંભાતને ખાતર ઝુકાવી છે; મેં મારું લોહી બેદકારીથી વહેવડાવ્યું છે; અને મેં તેના બદલામાં મારી જમ્મદ ઉંમર શાન્તિ આરામમાં ગાજવાની ઇચ્છા શિવાય ખીજું કાંઈ માગ્યુંજ નથી, પરંતુ તેમાં પણ હું કમાયો છું મારા દિલોજન દોસ્તો, મારા યુવાવસ્થાના મિત્રો, મહારા મહારી જીંદગીના બિરદારોને છું ટારાઓનાં ખંજરોએ મહારી પાસેથી જીવનથી પડાવી લીધા છે. ને તમે ફાજિલખાન ! જેના ઉપર મેં આટલી બધી મહેરબાની રાખી

તે તમે પણ હવે આ મારું બાકી રહેલું આરામ લેવાનું ઠેકાણું હવે લુંટી લીધું છે. ગુલબદન ! મને નવાબ દે; તારું હૃદય શક્તિજ્ઞાનને તે હવે ન ફરી શકે એવી રીતે અર્પા દીધું છે?”

ગુલબદનનો એક હાથ તેના કાકાના ખભા ઉપર હજી પડી રહેલો હતો; અને બીજા હાથથી તેણે શક્તિજ્ઞાનનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી રાખેલો હતો. છતાં શક્તિજ્ઞાન અસંતુષ્ટ રહ્યો. નવાબના છેલ્લા સવાબે તેનું હૃદય વીધી નાંખ્યું, તેનો ચહેરો શિક્કા પડ્યો. અને જો કે ગુલબદન તેનો હાથ દબાવ્યો તેથી તેણે પણ મેગમનો હાથ સામા દબાવ્યો પરંતુ પણ સંશયથી પોતાનું માથું જરાજરા હલાવ્યું અને શોકની મુદુ નમ્રતાથી તેના મોં સામે એવી નજરથી જોઈ રહ્યો કે જાણે, તે તેના હૃદયના અંતરપટ ઉકેલવાને પ્રયત્ન કરતો હોયની ! બહાદુરશાહે ધીમે રહીને ગુલબદનનો હાથ પોતાના ખભા ઉપરથી ખસેડ્યો, અને પછી શોકમય તથા વિચારશીલ રહેવાથી તે દિવાનખાનામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. ગુલબદન પાસેની એક બેઠક ઉપર પડીને આસું લાગવા લાગી. અને શક્તિજ્ઞાન નવાબને જાણે તેનો ફરાવ પોતાનું બાવિ નકી કરવાનો હોયની, એમ આતુરતાથી એક નજરે તેના સામું જોઈ રહ્યો.

આમને આમ કેટલીક મિનિટો ચાલી ગઈ, મહેલમાં કોઈ બચકર જાનિ પ્રસરી હોય એમ જણાતું હતું; બહાદુરશાહ કોઈ મહાપ્રયાસ કરીને ધણાજ મોટા—૬૬ નિમ્મય ઉપર આવતો હોય એમ જણાતું હતું આ પ્રેમી ૬૬ આ દેખાવનો અન્ત જોવા ઇચ્છતું, છતાં ડરતું હતું; અને જેમ જેમ મિનિટો જવા લાગી તેમ તેમ તેમની આતુરતા વધતી ગઈ અને હૃદયજીવનમાં તેલ રેડાતું ગયું.

“શક્તિજ્ઞાન !” આખરે નવાબ એક જગ્યાએ ઉભો રહીને બોલ્યો, અને શક્તિજ્ઞાન પણ નરમાશનાં પગલાંથી તેની તરફ વળ્યો. “યુવાન અમીર !” તેણે કહ્યું, “મેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે; ગુલબદન તમને સ્હાય છે અને હું પણ તેના મનની ઇચ્છાનિરૂદ્ધ ન આવું, એટલો તેને સ્હાકહું પરંતુ ગુલબદન એટલી તો કિમતી છે કે પહેલીજ માગણીએ મારાથી એકદમ તેને આપી શકાય તેમ નથી. હું જેની સાથે તેને પરણાવું, તે તેની સાથે પરણવાને યોગ્ય હોવો જોઈએ. તે તેની નોકરીના બદલામાંજ મળી શકે; અને એવું કોઈ પણ કામ નથી કે જેના ધનામ તરિકે ગુલબદન લાયક ન હોય. તમારો રાજ્ય ઉપરને ફક્ત હજી ધણાજ નજીવો છે.

હાલ એક મોટી નોકરી બનવાની તક તમારા હાથમાં આવી છે. માણેકચંદ, દયાલસિંહ અને ખંભાતખાનનો ખુની-ગમ્મો એને અહિં લઈ આવો ! જીવતે; અથવા મુલેલો આ મહેલમાં હુંટારા અને ખુનીઓ ના બચંકર સરદાર અમદાવને અહિં પકડી લાવો !”

જે જવાબના ઉપર પોતાની આવી જીંદગીના સુખ અથવા દુઃખનો આધાર હતો, તેનો છેડો આવે, આવેલો જો ! શક્તિખાન ચમકી ઉઠ્યા. તેને મોંઘેથી રંગ ઉડી ગયો.

મારા મોટા સરદાર !” તે આખરે અચકાતો અચકાતો બોલ્યો, “તમને સંપૂર્ણશીતે ખબર છે કે—”

“હા હું સારી રીતે જાણું છું” જહાદુરશાહ વચમાં બોલી ઉઠ્યો, કે અમદાવને પકડવાનું કામ તમને સોંપું છું તે કેટલું મુશ્કેલ છે. મારે માટે તો મારે એટલું પણ કબુલ કરવું પડશે કે, હું તો કસમ લખતે કહું છું કે, આખા આર્યવિદ્યાઓનાં વહાણોના કાફલા બાળી મુકવા અથવા રમશા મના * દરિયાકાંઠામાંથી એકજ વહાણથી રસ્તો કાપી તુરકી વાવટા વાળું વહાણ હાથ કરાવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં આ સેતાનની સાથે દોસ્તી કરનાર અમદાવને પકડવાનો પ્રયાસ મનેતો વધારે અચરો લાગે છે; એ દરેક ઠેકાણે હોય છે પણ ખુની તો ક્યાંય પણ મળવાનો નહિ, એને ધણાં જોયો છે પણ કોઈ બાળખી શકતું નથી, એની હંશિયારી અને આલાકાએ રાજ્યની છુપી મસુસ મંડળી તથા નગર રક્ષકોને પણ ચકવી નાખ્યા છે, એનું નામ સાબળીને જ જહાદુરમાં જહાદુર ખંભાતીઓ પણ ધરજે છે, અને એના ખંજરના ઝપાટામાંથી હું પણ રાજયાસન ઉપર છું તોપણ બચી શકું તેમ નથી. શક્તિખાન ! હું શેની અને કેટલી મોટી માગણી કરું છું, તે હું જાણું છું; પણ હું શું ધનામ આપી શકું તેમ છું તેથી પણ અબળયો નથી. તમે અચકાઓ છો ? ચુપ રહ્યા છો ? શક્તિખાન ! મેં તમારી કેટલાક વખતથી ધ્યાનથી પરોક્ષ કરી છે. મેં તમારામાં અલૌકિક બુદ્ધિનાં ચિન્હ જોયાં છે, અને તેથીજ તમારી પાસે આવી માગણી કરું છું. શક્તિખાન ! જો અમદાવને કોઈ પણ માણસ જે કરી શકે તો તે તું જ છે. હું જવાબની રાહ જોતો ઉભો છું.”

શક્તિખાને મુંઝામુંઝા ઓરડામાં આમ તેમ ફર્યા કર્યું. આ કામ મહા બચંકર સાહસરૂપજ હતું. જો અમદાવને ખબર પડે તો પછી

ચક્ર રહ્યું; ફાજિલખાનના બાર વાગીજ ગયા. પણ શુલબદનરૂપી ઇનામ ! તેણે શુલબદનની સામે એક દ્રષ્ટી નાંખી પરંતુ તે તો મેં તકિયામાં સંતાડી ગાદી ઉપર પડી હતી, તે નવાખની પાસે ગયો.

ખહાદુરશાહ—“બોલો સારે, ફાજિલખાન ! તમે શો નિશ્ચય કર્યો ?”

“ફાજિલખાન—“હું જો અખદુલને જીવતો પકડી તમારે સ્વાધીન કરું તો તમે કસમ ખાઈ કહો છો કે શુલબદનનું લગ્ન મારી સાથેજ કરશો ?”

ખહાદુરશાહ—“હા નકીજ-તમારી સાથે; પરંતુ તે પહેલાં નહિ.”

શુલબદન—“ઓ ફાજિલખાન ! મને ફિકર રહે છે કે આનું પરિણામ થયુંજ ખોટું આવશે. અખદુલ એવો લુચ્ચો-એવો ભયંકર છે ! તમે ખહુજ સંભાળજો, કારણ જો એજર વાર તમે તેની પાસે ગયા તો તું રાક્ષસનું ખંજર જે—”

ફાજિલખાન—(તેને બોલતાં અટકાવીને)—“અરે ! શુલબદન ! વધારે ન બોલતાં-મને શ્નેહની આશા તો રાખવા દો, મહાન ખહાદુરશાહ ! તમે મને વચન આપો કે અખદુલ તમારા હાથમાં આવ્યો કે પછી શુલબદન બાનુનું લગ્ન મહારી સાથે કરવામાં તમે કંઈ પણ બંધાનાં નહિ કહાડો.

ખહાદુરશાહ—“હા, હું સોગત ખાધને કહું છું કે, ખંભાતનો આ મહોટામાં મહોટો દુખમન મહારાજ હાથમાં જીવતો અગર મુવેલો સોંપો અને પછી શુલબદનનું તમારી સાથે લગ્ન કરવામાં આકાશ અને પૃથ્વી એક થાય તો પણ હું વાંધો કહાડવાનો નથી, અને હું મારો હાકેમીશબ્દ-મહારાજ નવાખી વચન આપું છું.”

ફાજિલખાને નવાખનો હાથ મુંગે મોંએ લઈ ત્રણવાર દલાવ્યો. તે શુલબદન તરફ ફર્યો અને બોલવા જતો હતો એવામાં મબરાયલા મનથી આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. એવામાં સાંજના પાંચ વાગ્યા.

“વખત ઝડપથી ચાલ્યો જાય છે !” તે બોલ્યો; “હવે વધારે વાર કરવાની કંઈપણ જરૂર નથી. ચોસીસ કલાકમાં આજ મહેલમાં આ ભયંકર ખુની અખદુલને પકડી લાજર કરીશ.”

ખહાદુરશાહે માથું દલાવ્યું, “યુવાન માણસ ! તેણે કહ્યું, “તમારાં વચનમાં ઓછા ખાતીવાળા આવે; મને કહેવા કરતાં કરવા ઉપર વધા-

રે વિશ્વાસ બેસે છે.”

દ્વાજિવખાન, (મંભીર અને દ્રઢ)—“પરિણામ ગમે તે આવે તોપણ કાંતો હું મહારાજ વચન પાળીશ અથવા આ મહેલને જીંમર ફરીથી જોળાં-ગોશ નહિ. મેં તે દુષ્ટની કાંધક નિશાનીઓ મેળવી છે અને મને તો ખાતરી છે કે તમને બધાંને કાલે એકાદ હાસ્યમયરસ દેખાવ બતાવી તમારાં મન રંજન કરીશ; પણ જો હાસ્યને બદલે કરુણા રસ ઉત્પન્ન થઇ આવે તો પરવરદિગારની ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ !”

બહાદુરશાહ—“યાદ રાખો કે વધારે ઉતાવળ વધારે નુકશાનકારક જ છે. તમે અભારે ફતેહની કાંધકે આશા હશે તે પણ ઉતાવળ અને અવિચારથી નાશ પામશે.

દ્વાજિવખાન—“અવિચાર, સરકાર સાહેબ ! જે મહારી પેઢે જીવ્યો છે, અને મહારા જેટલાં દુખોમાં દળાયો છે, તે અવિચાર તો ક્યારનોયે ભુલી જવોજ જોઈએ.

ગુલશન—(એનો હાથ લઇને)—“તોપણ વિનંતી કરું છું કે તમારી શક્તીનો બહુજ ગર્વ ના રાખતા. વહાલા દ્વાજિવ ! કાકા સાહેબ તમને ચલાવ છે અને તેમની સલાહ વળી હડાપણુ ભરેલી છે. અબદુલના ખંજરથી સાવચેત રહેજો !”

દ્વાજિવખાન—“તે ખંજરથી બચવાનો સાગમાં સારો રસ્તો એજ છે કે તે તેને ચાપરવાને જરા પણ વખત આપવો નહિ; આ કામ ચોવી-સ કલાકમાંજ બનશે અને જો એટલામાં વખતમાં નહિ બને તો કદી પણ બને તેવું નથી. હવે મહાન સરદાર ! હું આપની રજા લઉં છું. આવતાં કાલે હું આપને બતાવી શકીશ કે પ્રેમથી ન બની શકે એવી આખી દુનિયામાં કોઈ પણ વસ્તુ નથીજ.”

બહાદુરશાહ—“હા. પ્રયાત કરવાને; પણ સંપૂર્ણ રીતે પારખાડવાને?”

દ્વાજિવખાન—“જે સવળું તો આધાર રાખે છે—” બોલતે બોલતે તે એકદમ અટકી પડ્યો; અને તેની કુખાકૃતિ ઉપરથી એ તો સ્પષ્ટજ જણાતું હતું કે જેમ જેમ તે ગુલશનના ચહેરા તરફ વધારે વધારે જતો હતો તેમ તેમ તેની મનોબળા વધારે વધારે વધે જતી હતી. તેણે અધિરાધથી બહાદુરશાહની સાથેની વાતચીત ચાલુ રાખી.

“મહાન બહાદુરશાહ !” તેણે કહ્યું “મને ના હિંમત ન કરતા.

પરંતુ હવે મને જોવા દો કે હું તમને વધારે હિમત અને ખાત્રી આપી શકું છું કે નહિ. કાલે તમે આજ વખતે એક મોટી મિજલસ બરાબર તેમાં બપોરથી ખંભાતના અમીર ઉમરાવાનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરુષોને આવવાનું આમંત્રણ કરજો; કારણ કે જો મારું કામ હું ફતેહમંદીયા કરી શકું તો તે સઘળાં મારો વિજય જોવાને હાજર રહેતો. મારું એવી મારી ઇચ્છા હો જાસ કરીને છુપી જાસુસ મંડળીના સઘળા ઉપરીઓને હાજર રાખજો, કારણ કે બપુંકર અબદુલ જેવો માણસ જેની સામે પ્રયાસમાં આપું ખંભાત થાકી ગયું છે તેને પકડવાનો છે અને આપની સમક્ષ હાજર કરવાનો છે.”

બહાદુરશાહ—(કેટલોક વખત સુધી તેની સામે આશ્ચર્ય અને અદ્ભુતતાથી જોઈ રહીને) “ બહુ સારું; તે સઘળા તો હાજર રહેશેજ.”

ફાજિલખાન—“મહારા સાંબળ્યા પ્રમાણે માણેકચંદના અકાળ મૃત્યુ પછી તમે સદલાં સાદિયખાનના ઉપર પાછો મહેરબાની રાખવા માંડી છે. તેણે તમારી ખાત્રી કરી છે કે રકનુદીન, રહીમખાન વગેરે ઉમરાવાની ટાળી સામેની તારી જેરમહેરખાની અયોગ્ય હતી. મહારી છેલ્લી મુસાફરીમાં મેં આ યુવાન અમીરોનાં બહુ વખાણુ સાંબળ્યાં છે અને મહારી પણ તેમની સાથે વધારે જોળખાણુ કરવાની વૃત્તિ થઈ છે માટે તેમને જો કંઈ ખાસ કારણ ન હોય તો તેમને પણ બોલાવશો.”

બહાદુરશાહ—“હા તેમ કરવામાં આવશે.”

ફાજિલખાન—“હવે ફક્ત એકજવાનું બાકી રહ્યું છે, જે હું ભુલી ગયો હતો. મિજલસમાં બધા આવી રહ્યા શિયાય તેનું કારણ કાઢને જણાવશો નહિ, અને પછી મહેલની આસપાસ સિપાઇઓ અને પહેરેગીરોની ટુકડીઓ ગોઠવજો, અને પછી મિજલસ જે ભાગમાં મળવાનો હોય તેના બારણા આગળ પણ પહેરેગીરોનો પહેરો રાખશો. તોપણ કંઈ હરકત નથી કારણ અબદુલ જેવો તો સેતાની બદમાશ છે કે તેની સામે જેટલી સાવચેતીઓ લઈએ તેટલી ઓછી. પહેરેગીરોને બરેલી બંદુકો અને ઉધારી તંત્રવારોથી ફરવાનો હુકમ આપજો અને તેમને સખત તાકીદ કરશો કે હરકાત માણસને અંદર પેસવા દેવું પરંતુ કાઠને પણ અંદરથી બહાર જવા દેવું નહિ.”

બહાદુરશાહ—“બહુ સારું. તેજ પ્રમાણે કરીશું.”

ક્રાંતિજ્ઞાન—“ ઠીક ત્યારે હવે મહારે ખીચું કાંઈ પણ કહેવાનું રહ્યું નથી, મહાન બહાદુરશાહ ! સત્તાગાલેકુમ ! શુભવદન બેગમ કાલે ? પાંચ વાગે આપણે પાછાં મળીશું અથવા આ છાંદગીમાં છેલ્લી મલામ ! ”

એટલા સમયે બોલી ક્રાંતિજ્ઞાન ઘણીજ તરાથી ચાલતો થયો, બહાદુરશાહ વિચારમાં પડ્યો, અને શુભવદને પોતાના કાકાની છાતી ઉપર માથું નાંખી રોષ, મનનો ઉભરો ખુબ બહાર કઢાડ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

મધ્યરાતનું મંડલ.

ફતેહ ?” મુલ્કાં સાહિબખાનના મહેલમાં જ્યાં આપણા મુખ્ય કાવતરાંબોરો એકા મળેલા હતા ત્યાં પ્રવેશ કરતાં રૂકનુદીન બોલી ઉઠ્યો; “આપણું કામ કાંકડી રોતે ચાલ્યું જાય છે, ક્રાંતિજ્ઞાન અજ રસ્તારે ખંભાતમાં આવ્યો અને અગદુલે મળેલી રકમ તેને ક્યારનીએ પહોંચી ગઈ. ”

સાહિબખાન—“ક્રાંતિજ્ઞાનનાં પાંચે કાંઈ જુદી આંખી નથી; મહારા મનમાં તો એમ છે કે એ બંને જીવે અને આપણા પક્ષમાં આવે તે કાંઈ પણ વખત બિનચાલચેત રહેતો નથી—”

રૂકનુદીન—“એવા રખડેલોએ સાવચેત રહેવુંજ જોઈએ. જે મને લોકોથી ઘણું છુપાવવાનું છે. તેમણે તો સાવચેતજ રહેવું જોઈએ.”

રંગેલસમ—“મહારા સાંભળવા પ્રમાણે શુભવદન પણ તેની તરફ બેદરકારીથી જોતો નથી.”

રૂકનુદીન—“અરે, કાલ સુધી જરા ત્રાહ જુવો; અને પછી એની મરજી હોય તો બચેને સેતાબ અને તેનીએ દાદીની સાથે પ્યારમાં પડે, એમાં કાંઈ આપણી હરકત નથી. અત્યાર સુધીમાં તો ક્યારનું અગદુલનું ખંજર એને લેરી પડ્યું હશે.”

રહીમખાન “આ અહમદનગરી ક્રાંતિજ્ઞાનને મેં ઘણીયે તપાસ કરી પણ કાંઈજ અહમદનગરમાંથી પણ માલુમ પડતું નથી, એ બહુ નવાઈ જેવું છે. મારા કાગળોમાંથી એટલુંજ મળી આવે છે કે એવું કોઈક કુટુંબ પહેલાં હતું પણ તેનો છેલ્લો અમીર બિનચારસ મરી ગયે પણ પંદર વીસ વર્ષ થઈ ગયાં અને કદાચ કોઈ તેના દુરના સગામાંનું જીવતું હશે તો તેની અહમદનગરના રાજ્યમાં કાંઈ ખજર નથી કારણ કે તેની બનગીરો સરદારમાં

ને જપ્ત થઈ તેમના ઊપર હક કરવા કાંઈ હજી સુધી આવ્યું હોય એમ સાંભળ્યું નથી.”

સાહિબખાન—“તમને બધાને મિજલસમાં બોલાવ્યા છે કે ?”

રહીમખાન—“હા. અમને બધાવને.”

સાહિબખાન—“ઠીક, ત્યારે તો ત્રિપુટી દૂર થયા પછી જરા મદારી ભલામણની નવાજા ઉપર અસર થઈ લાગે છે ખરો. સાંજે વળી પાછી બેઠક છે. બધાદૂરનો હજીર એમ કહેતો હતો ખરું ?”

રંગીલરામ—“હા. એણેજ કહ્યું હતું.”

દોલતચંદ—“એમાં કાંઈ કપટ તો નહિ હોય ? બસા બગવાન ! ને એને આપણા કાવતરાની જરા પણ ખબર પડે તો !—મદાર તો દાંત પણ કકડે છે.”

સાહિબખાન—“છટ ! આપણી ખટપટની તેને શા રીતે ખબર એમ બનવું તદ્દન અસંભવિતજ છે.”

દોલતચંદ—“અસંભવિત ? અંભાતનો એકે એક રખડેલ, ખિ-રસાંકાતર અને ગળાંકાતર આપણી નોકરીમાં રાખવામાં આવ્યો છે અને તેથી નવાજને તેની કાંઈક ચેતવણી અગર નિશાની મળી જાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું છે ? આપણો ભેદ એટલા બધાં માણસો જાણે છે કે હજી સુધી તેને તેની ખબર પડી નથી એજ નવાઈની વાત છે ?”

રહીમખાન—“બસો માણસ છે તો ! દીવો લઈને ફરનાર માણસ તો અંધારામાંજ રહે છે. શીંગડાં પહેરનાર માણસ શિવાય જીજ્ઞા બધાં મનુષ્યો તે જોઈ શકે છે. પરંતુ મદારે પણ કમલતો કરવુંજ પડશે કે આપણી સર્વ ધારણાઓ પાર પાડવામાં હવે લીલ કરવાની જરૂર નથી; કારણ નજીવી વસ્તુઓથી પણ આપણે વખતે પકડાઈ જઈએ.”

રંગીલરામ—“દોસ્ત ! તમે ખરું કહો છો; હવે બધી વસ્તુઓ તૈયાર છે. ફક્ત લા કરવાનીજ વાર છે.”

રકતુદીન—“ખરે, કંટાળેલા લોકો જે આપણી તરફ છે તે આપણે જો આજ રાત્રે આપણી યુક્તિઓને અમલમાં લાવીએ તો બહુ, રાજ થાય, આમને આમ વાર કરીજ કરો અને ધોમે ધોમે તેમનો બહાદૂર ઉપરનો શ્વસો એહો થઈ જશે, અને તે આપણને મદદ કરવાને નાલાયક થઈ જશે.”

રહીમખાન—“આલો ત્યારે હવે આપણે બાજી શરૂ કરી દઈએ; અને તેનું શુભ મુદ્દત કાલેજ રાખો નવાખનેજ મહારા હાથમાંજ રહેવા દો. હું મહારો કટાર મુઠમુધી તેના પેટમાં ખોશી દઈશ અને પછી ગમે તે યાઓ પણ બેમાંની એક વાત તો થવાનીજ—કાંતો આપણે બધું ઉથલ પાથલ કરી નાંખી આ બધી તરફી અને આફતમાંથી ઉતરી જઈશું અથવા તો સડ ખુદ્દા મુકી દઈને વેળાસર ખીજ દુનિયાં તરફ સાથેજ સ્વારી કરવા મંડી પડીશું.”

રકતુદીન—“દોસ્ત! આપણે નવાખની મિજલસમાં હથિયાર બંધન જવું.”

સાહિબખાન—“હુખી જમુસ મંડળીના સવળા અમલદારોને હાજર રાખ્યાં છે.—”

રંગીલરામ—“ત્યારે તેમને છો એક એકને સાફ કરી નાંખવા!”

દોલતચંદ—“અરે? હા હમણાં વાતો કરવી ઠીક લાગે છે પણ તે વખત ખજર પડશે? વખતે આપણે માટેજ એ સવળી ગોઠવણ થઈ હોય તો?”

રંગીલરામ—“હે? છટ બાવલા? તું તો હમ્મેશનોજ ખીકણ બિલાડી રહેવાનો? તારે ઘેર રહેવું હોય તો તારી નમાલી જીંદગી બચાવજે પણ જો આપણું કાવતરું ફોલ પામે છે તો પછી જોજે કે, તેં જે નાણું ધીરું છે, તેમાંથી રાતી બદામ પણ તને કેવી મળે છે? જા ઘેર રહેવું હોય તો ઘેર રહેજે પણ પછીથી પૈસા લેવાને તારું કાળું મોં બતાવતો ના?”

દોલતચંદ—“રંગીલરામ? તમે જીલ કરો છો. તમે મહારા વિષે આમ ધારીને મહારું અપમાન કરો છો. મહારી હિમ્મતની ખાત્રી કરવી હોય તો આપડી તલવારો? આવો ખેંચો મહારી સામે હું તમારા સવળાના જોડેજ બહાદુર છું, પણ પ્રભુની કૃપાથી તમારા જેવો આગનો બભુકો નથી.”

સાહિબખાન—“અરે એમ ધારો કે આપણું ધાર્યું ન થયું—ધાર્યા પાસા ન પડ્યા; તોપણ બહાદુર એકવાર જ્યાં મૃત્યુ પામ્યો કે પછી લોકોને જેમ ખુમે પાડવી હોય તેમ પાડવા દોને? આપણી પાસે ખલીશની

x પરવાનગી અને મંજૂરી ક્યાં નથી ? ”

રહીમખાન—“ હેં, ખલિકાની ? તે શું આપણી તરફ છે ? ”

સાહિબખાન—(તેની તરફ એક કામળ ફેકીને)—અ રે.....
હ્યો વાંચો ખલીફા આપણને મદદ કરશેજ. કારણ કે જહાદુરે તેની ધ-
ર્માધ્યક્ષ તરીકે સત્તાનો અનાદર કર્યો છે, અને આપણે તે ફરીથી સ્થાપિત
કરવાના છીએ. દોલતચંદ ! હવે મહેરબાની કરીને નકામી જાકાઓ ઠીક
ન કરી કરો; કારણ કે હવે આપણે રહીમખાનની દરખાસ્ત પ્રમાણે
એકદમ કામ કરવાનું છે. આપણા મળતીઆઓને હવે રકતુદીનને મહેલે
બોલાવી જોઈતાં હથિયાર આપવાનાં છે. આવતી કાલની મધ્યરાત્રીના ૩’કો
યાય કે તરત તેણે નવાખની બેઠકમાંથી છટકી જઈ, હથિયાર ખાનાનો
કબજો લઈ લેવો. હકીમખાન જે ત્યાંનો ઉપરી છે તે આપણા પક્ષનો
છે. અને એકદમ આપણે માટે દરવાજા ખુલ્લા મુકી દેશે. ”

રંગીલરામ—“ અને વહાણોનો સરદાર ખુશ્નુમેગ જ્યાં ગરબડ
અથવા અવાજ સંભળશે કે તરત પોતાનાં માણસો લઈ આપણી મદદ
ઢિતરી આવશે. ”

રકતુદીન—“આહા ! ખરેખર, આપણી ફતેહ તો નકીજ છે. ”

રહીમખાન—“આપણે હવે કરવાનું એટલુંજ છે કે જેમ અને તેમ
વધારે ગરબડ મચાવી મુકવી. આપણા દુશ્મનોને ખબરજ ન, પડે કે દોસ્ત
કોણ છે અને શત્રુ કોણ છે અને આપણી ટોળી શિયાય આ શું થાય છે,
કોણ કરે છે અને શા માટે થાય છે, તેની કોઈને ખબર પણ પડવા
દેવી નહિ.

રકતુદીન—“અલ્લાહના કસમ ! જેમ જેમ કામ કરવાનું પાસે
આવતું જાય છે તેમ તેમ હું તો ખરેખરો ખુશી જ થતો જાઉં છું ! ”

રંગીલરામ—“ આપણે આપણી ટોળીવાળાઓને ઓળખવાનાં
નિશાન-ધોળાં ફૂલ, રકતુદીન ! તમે જાણે વહેંચી દીધાં છે ? ”

રકતુદીન—“ હા અરે. એને તો કેટલાએ દિવસ થઈ ગયા. ”

રહીમખાન—“થયું ત્યારે. હવે તે વિષય ઉપર વધારે બાંજગડ

x પેશખર મહમ્મદનો વાસ ખગદાદમાં રહેતો હતો. ખમદાદ છૂટ્યા પછી
પણ તે આખા મુસલમાની ધર્મનો નામનો ધર્માધ્યક્ષ તો હતોજ.

કરવાની જરૂર નથી. આવો, દોસ્તો ! ખાલા ભરો. આપણું કામ પુરું થયા પછીજ હવે તો મળીશું, તે પહેલાં નહિ. ”

દોલતચંદ—“ પરન્તુ મને લાગે છે, કે આપણે હજી પણ એ બાબત ચાન્તપણે વિચાર કરવાની બહુ જરૂર છે. ”

રહીમખાન—“ છટ ! બળવા અને ફિતરતે વિચાર અને ડહાપણની સાથે કાંઈ પણ લેવા દેવા નથી; નિરાશા અને અવિચારીપણું એજ આવાં કામોમાં આપણાં દોસ્ત થવાને વધારે યોગ્ય છે. એકવાર કામજાર થઈ ગયું; ખંભાતનું એવી રીતે ઉચ્છેદપાચલ કરી નાંખ્યું કે કોઈ શેઠ નોકર અથવા રાજ્યબંધારણ એક વાર રાજા પ્રગતે એળખી જશે કે નહિ; કે પછી વિચાર અને ડહાપણની જરૂર, આપણને તે ગરબડ કેટલે સુધી જવા દેવી તેની તપાસ કરવા માટે પડશે. ચાલો, ચાલો, ચારો ! ખાલા-હડાવો ! કાલે જ આપણને મિજબાની આપીને નવાબ પોતાનું નિકંદન વાળવાજ આપણને બોલાવે છે, એ જ્યારે મને સાંભરે છે ત્યારે તો તેની સુખોમી ઉપર જરા પણ હસવું આવ્યા વિના રહેતું નથી. ”

રકનુદીન—“ અને ફાજિલખાનની બાબત તો—”

ફાજિલને તો હું કચરમાંજ સુતેલો જોઉં છું; પણ આપણે કાલ નવાબની મિજલસમાં જતા પહેલાં અબદુલની સાથે એકાદવાર મેળાપ થાય તો સાફ. ”

રહીમખાન—“ ભલે એ કામ અમે તમનેજ સોંપીએ છીએ હોય ત્યારે ! અબદુલ ધણું જીવો ! ”

સધવા—“ અબદુલ ધણું જીવો ! ”

સાદિયખાન—“ અને આપણું કાલનું કામ ફતેહ પામે ! ”

દોલતચંદ—“ આમીન ! ”

રકનુદીન—“ આ શરાબ બહુ મીઠો લાગે છે; અને દરેક ચહેરો ફક્ક લાગે છે. પરન્તુ અડલાણીસ કલાક પછી આપણે તેવાને તેવાજ રહીશું ? ” આપણે હરતા છુટા પડીએ છીએ; પરન્તુ બે રાત પછી આમ હરતા મળીશું ? હશે ! ફિકર નહિ. ! ”

પ્રકરણ ૪ થું.

છેલ્લો દિવસ.

ધરતીસનના નવગા સૈકાની શરૂઆતમાં, (અણુહીલપુરના ચાવડા વંશના રાજા યોગરાજના સમકાલીન) દક્ષિણ ગુજરાત રાષ્ટ્રકૂટ નૃપતિ ત્રીજા જોગિન્દ્રના વખતમાં સ્તંભ નામના એક ન્હાનકડા રાજાના નામ ઉપરથી ગમ્ભૂત બંદરનું નામ સ્તંભતીર્થ પડ્યું. ત્યાર પછી ખંભાતને, ગુજરાતનો ઇતિહાસ સોલંકી સિદ્ધરાજ જયસિંહથી ન્હાસતા ભાગતા અને હેમાચાર્યનો આશ્રય પામેલા (પાછળથી ગુજરાતના રાજા) કુમારપાળના ગુપ્ત રહેઠાણ તરીકે સ્મરે છે; તથા ગાદીએ આવ્યા પછી મહારાજા કુમારપાળ તેજ સ્થળે જૈનધર્મની શિક્ષા લેછે અને દેવસ્થાને બંધાયે છે તથા સમરાત્રે છે વગેરે આલેખી, તેનું ઉપકાર વૃત્તિથી વર્ણન કરે છે. અને ગુજરાતના છેલ્લા રજપુત રાજા કરણવાઘેલાનો પરાજય થયા પછી, દિલ્લી સાર્વભૌમ ઇસ્લામી સુલતાન અલ્લાહ-ઉદ્-દીનનો એક નસરત ખાન નામનો સરદાર ખંભાત લૂંટે છે, જ્યાંથી કાકુર ' હજાર દિનારી ' (હજાર દિનાર આપીને ખરીદ કરેલો ગુલામ,) ને આગળ જતાં આખા હિન્દુસ્થાનની સલ્તનતની લગભગ હસ્તગત કરે છે તેના પકડાયાની વાત કહી, હિન્દુઓની રાજ્યને છેલ્લી સલામ કરે છે !

મુસલમાનોનો વખત પણ ખંભાતને માટે પોતાના ઇતિહાસમાં વારંવાર જગો કરતો જણાય છે; પરંતુ તેમાં તથા મરાઠાઓના વખતમાં પણ તે બંદરનું સ્મરણ થયું અરે હેમાંથી મળી આવતી અસંખ્ય હુટને લીધેજ થાય છે. બહાદુરશાહના રાજ્ય નેવા યોડાજ પ્રસંગો તેને શાન્ત સમૃદ્ધ તથા સ્વતંત્ર રહેવા દઇ શકે છે. ગુજરાતના સુલતાનોનું સામિપ્ય તેને આ પ્રમાણે તેની સ્વતંત્રતામાં હાનીકારક થઇ પડ્યા છતાં, તેનો વિસ્તાર તથા પેલો અહમદાબાદનું તે બંદર હતું તેને લીધેજ વૃદ્ધિ પામ્યો હતો. આટલુંજ અને આવું આવું અસંખ્યજ આપણે આપણા દેશના એક મુખ્ય બંદર, શ્રીમાન શહેર, તથા પ્રસિદ્ધ નગર વિષે જાણી શકીએ છીએ એ અતિશયનીય નથી ?

પરંતુ આપણા ઇતિહાસ લેખકો કરતાં પણ વધારે અને આધાર રાખી શકાય એવી ખબર આપણને પરદેશી મુસાફરોનાં લખાણો ઉપરથી મળી શકી છે.

અલમસદ્રી લખે છે કે 'ખંભાતનું નામ બગદાદમાં (પણ) થયું વિખ્યાત હતું, અને ત્યાંના જોડા થણા પંકાતા તથા વપરાતા હતા.' તે કહે

છે કે, ત્યાં કોઇ બાનીયા નામનો બ્રાહ્મણ (માલખેતના બદ્દાર નરાધિપતીના દિવાન અથવા સુબા તરીકે) રાજ્ય કરતો હતો જે મુસલમાનો તથા ખીન્ન પરદેશીઓની સાથે ધણીજ સારી રીતે વર્તતો. તે ખંભાતનો અખાત નાઇલ, યુરેટિસ અને તિશ્રીસ નદીઓનાં મુખ કરતાં વધારે વિશાળ હતો એમ લખે છે અને અખાતને બંને કાંઠે આવેલાં સુંદર ગામડાં, મનોહર જાગીરો, તથા ખુશનુમાં બાગબગીચા આવેલા હોવાથી ખંભાત વધારે સુશોભિત લાગતું હતું એમ ઉત્સાહથી કહે છે. પોપટ, મોર, અને હિન્દુ-સ્થાનનાં અનેક અનેક પક્ષિઓ તહેની ઉધાનકુંજોમાં મળી આવતાં. ઇબ્નીહૈકલ અને અલ ઇબ્રીસી, એ બંને મુસાફર લેખકો તહેને હિન્દુ-સ્થાનનાં મુખ્ય શહેરોમાં ગણે છે, અને સારૂ દરિયાઇ લશ્કર તથા વહાણોના કાણાઓ રાખવાનું તે સ્થાન હતું એમ લખે છે. તહેના રાજ્યને તામે પિરમ વગેરે કેટલાક ખેટ હતા, અને ગુજરાતના બંદરોમાં તે પણ એક મુખ્ય હતું. તાઝીયત-અલ-અમસારનો કર્તા અબદુલ્લાહ વરસાદ લખે છે કે, ગુજરાતને પરદેશીઓ ખંભાત નામથીજ ઓળખતા હતા. અને ત્યાં તર્પમાં બપો વાર લીલી દ્રાક્ષનો પાક ઉત્પન્ન થતો હતો.

ત્યાં વ્યાપાર પણ ધણોજ બહોળો અને વિવિધ પ્રકારનો ચાલતો હતો. ઇ. સ. ૧૧૫૪ થી ૧૨૮૯ સુધીમાં ખંભાત અને ખીન્ન કેટલાંક બંદરોમાં થઇ એક કોડ અને દસલાખ રૂપિયાની કિંમતના તો એકલા દસ હજાર ઘોડાજ વેચાયા હતા; અને તેમાંનો મોટો ભાગ ખંભાતેજ લીધો હતો. બારખોસા ધણોજ ઉત્સાહથી ખંભાતની ખુબસુરતી, સમૃદ્ધિ અને વિસ્તારનું વર્ણન કરે છે અને તેને બંદરમાં તથા સોળમાં સૈકાનાં ખીન્ન યુરોપીયન પ્રવાસીઓનાં લખાણો ઉપરથી ધણોજ સારો ટેકો મળે છે નિ-કોલો ડીકોન્ડી લખે છે કે તે પરાંની સાથે બાર માઇલના ઘેરાવામાં વિસ્તરાયલું હતું, અને નાના પ્રકારના વ્યાપારનું સ્થાન હતું; એથેનેસિયસ નિ-કોટિન અને વર્થેમા નામના પ્રવાસીઓ પણ તહેને ટેકો આપે છે અને તેનાં રેશમી કાપડ વગેરેનાં બહુ વખાણ કરે છે. તહેના બારમાંથી વહાણો આખા હિન્દુસ્થાન તથા આફ્રિકાની સાથે વ્યાપાર કરવાને ઉપડી જતાં. ટેરી પોતાની 'મુસાફરી'માં લખે છે કે ખંભાત રાતાસમુદ્ર સાથે પણ વ્યાપારી સંબંધ રાખતું હતું. તહેના કોટ કિલ્લાનું વર્ણન પણ એક લેખકે સારી રીતે કરેલું છે.

ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં ખંભાત પ્રસિદ્ધ સુરત બંદર (જેમાંથી તેજ સાલમાં શિવાજી હુડીને અઢળક પૈસો લઇ ગયો હતો) તેના કરતાં ૫-

~~~~~

જુ અમાણું મ્હોડું હતું, એમ માલમ પડી આવે છે. આ ઉપરાંત છેક સતરમા સૈકા સુધીના મુસારરો પણ ત્હેની ઘણીજ પ્રસંશા કર્યા વિના રહેતા નથી, તે પછી ત્હેની પડતી થવા માંડી; મરાઠાઓની લુટફાટ મુસલમાનો રોકી શક્યા નહિ; અને પરિણામ એ આવ્યું કે ત્હેનો વ્યાપાર પાયમાલ થઇ ગયો. તથા ઉદ્યારતના ચક્ર ઉપર રમતી વિચિત્રતાના દૈવ દુર્વિયોગ (irony of fate) ને લીધે ખંભાતનો અખાત પણ જે સમરાવવાને—એખ્ખો, ખુલ્લો રાખવાને જે પ્રયત્નો ત્હેની સમૃદ્ધિના કાળમાં થયા કરતા હતા તે હવે બૂલાઇ ગયા; અખાત પુરાઇ જવા માંડ્યો; સુરત યુજરાતનું મુખ્ય અંદર થયું; અને ખંભાતના બારામાંથી વહાણો હમ્મેશાને માટે અદૃશ્ય થયાં ! *

ખંભાતની ઉપા જગૃત થઇ ત્યારે આનન્દમય અને રમણીય હતી. અને જાણે તે દિવસે કાંઇજ અદ્ભુત અવનવાનું બનવાનું નથી એમ તેને જેતાં વાંતજ હરકોઇ મનુષ્ય પણ કહી શકત; પરંતુ ખંભાતની સ્થાપનના દિવસથી તે અત્યાર સુધી આના કરતાં વધારે ઉપયોગી દિવસ કદી પણ ઉગેલો નહોતો. દુનિયામાં મ્હોટા ધરતીકંપો થવાના દિવસોનાં પ્રભાતોનું કૃત્રિમ મનોહરત્વ લાગ્નિય અહિં પણ દૃષ્યમાન થતું હતું; અને શીતળ સમીર—નંદન સૂર્યોદય તથા કલાન્તિ નહિત રહવાર, એ સર્વ નિઃસંશય મ્હોટા વિદ્વાન ફિલસુફોને પણ ભ્રાન્તિમાં નાંખે એવાંજ હતાં !

રાજમહેલનાં માણસો ક્યારનાયે જગૃત થઇ પોતપોતાને કામે લાગી ગયેલાં હતાં અસ્વસ્થ બહાદુરશાહે પોતાના અનિદ્રાશાલી પલંગને અરજીનાં પ્રથમ કિરણોનાં દર્શન થતાંજ ત્યાગ કર્યો હતો. યુલબદને આખી રાત્રિ ફાઝિલખાનનાં સ્વપ્નામાંજ ગાળી હતી, અને નિદ્રા ઉડી ગયા પછી પણ અત્યારે તે અર્દ્ધનિદ્રિત સ્થિતિમાં ત્હેનાજ સ્વપ્નમાં લીન થઇને બેઠી હતી. બહુરાના હૃદયની યુલબદન માટેની ચિન્તાઓ—એ તેની નિદ્રાને નહસાડી મુકી હતી; કારણ કે તે યુલબદનને પોતાની પુત્રી કરતાં પણ વધારે બહાલથી મ્હાતી હતી અને જાણતી હતી કે કાલના દિવસનું પરિણામ તેના જીવનસુખની પરિસીમા બતા-

* * * ખંભાતના પૂર્વ ઇતિહાસની આ પુનઃ સ્મૃત્તી, વખતે વાંચકોને આ સ્થાને અયોગ્ય, અરચિકર લાગશે; પરંતુ આ તેના મધ્યકાલીન ઇતિહાસની કથામાં આપણને હાલ અસંભવિન એવા દેખાવો—ચિત્રો—તથા વર્ણનો આવ્યાં છે, જેમના બચાવમાં પણ—તે પ્રમાણે કરવું આવશ્ય હતું એમ લેખકને સંપૂર્ણ રીતે જણાયાથીજ આ પ્રયાસ થયેલો છે.

વશે અથવા તો તેને અનન્ત દુષ્પ્રોદધિમાં ડુબાવી દેશે. થોડાક વખત સુધી ગુલઘદન અસાધરણ હર્ષમાં હોયતી એમ દેખાતી હતી; અને પોતાની વીણા ઉપર આનન્દનાં ગીતોને રમાડવા લાગી અને બહુરાને આટલી ગંધી શોકમય દેખાવા માટે તેની મસ્કરીઓ કરતી હતી પરંતુ જેમ જેમ મધ્યાન્હનનો સૂર્ય ચઢતો ગયો, તેમ તેમ તહેનો આ કૃત્રિમ આનન્દ પડતો ગયો. તેણે વીણા ફેંકી દીધી અને ગમરાયલી હોય એમ આમ સ્તેમ આખા મહેલમાં ફરવા માંડ્યું. પ્રત્યેક નવી પળ તહેના હૃદયને નવી નવી ધાસ્તીઓ આપે જતી હતી અને થોડા વખત પછી બનવાના બનાવની વધે જતી સમિપતા વધારે વધારે દુઃખદ થતી ચાલી.

ખંભાતના સર્વ પ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થો, માનવન્તા સરદારો, અને કીર્તિવન્ત અમીર ઉમરાવો રાજમંદિરમાં ક્યારનાયે એકઠા થઇ ગયેલા હતા; જે વખતની અત્યંત ધાસ્તી ગુલઘદનના હૃદયમાં નિરંતર રહ્યા કરતી હતી, તે પણ આવી પહોંચ્યો; અને મ્હોટો દરબાર મંડપ-દિવાનખાનું જ્યાં રાજ્યનો દરેક મ્હોટો માણસ તથા દરેક ખુશ્નરત સુન્દરી તેની ઘણીજ આગ્રતાથી વાટ જોઇ રહ્યાં હતાં, ત્યાં ગુલઘદનને લઇને બહુરાને જવાનો નવાબે હુકમ કર્યો.

ગુલઘદન ઘુઠણીએ પડી કાંચી દલિ રાખી તથા હાથ જોડી બોલી, “ જો ખુદા ! આમાર ઉપર મ્હેર કર ! અને આજનો દિવસ સુખકારક નીવડે એમ કન્જે ! ”

જે સ્થાને તેણે ફાજિરખાનનો ગ્રેમ સ્કંકાર્યો હતો તથા તહેની આગળ પોતાને હૃદયપટ બોલી નાંખ્યો હતો, અને જ્યાં ફાજિરખાને તહેને માટે પોતાની છાંદશી પણ જોખમમાં નાંખવાનું માયે લીધું હતું—તેજ દિવાનખાનામાં મૃત શરીરની ફિક્કાશવાળા ચ્હેરાથી તેણે પ્રવેશ કર્યો.

મિજલસ ભવ્ય અને દમદમ ભરેલી હતી; પરંતુ વાતચીત રમુજ અને ખુશ્કારક હતી. હિન્દુસ્થાન અને ઇરાન તથા તુર્કસ્તાનની રાજખટપટો તથા જુદા જુદા પ્રકારના દુનિયામાં સર્વ સ્થળે અનેત્રા બતાવેલી ઠેકાણે ઠેકાણે વાતો તથા ગપ્પાં ચાલ્યા કરતાં હતાં મુદ્દાં સાહિબખાન અને રહી મખાન, નવાબની સાથે કાંઈ ગુપચુપ વાતચીત—ચુક તેજો’ કરવામાં રોકાયેલા હતા, અને દોલતચંદ રકનુદીન તથા રંગીલરામ એક ખુણે ઉભા ઉભા મધ્ય રાત્રિએ ઉભી થવાની ખટપટની સામગ્રી કર્યા કરતા હતા.

આકાશ હવે સ્વામ અને તોફાની વાદળાંઓથી ભરપુર થયા

લાગ્યું હતું. પવન અખાતની ખાડીઓમાં ચમકે સુસવાટા કરતો આમતેમ હોડતો અને ખડખડ હસતો હતો ધીમે ધીમે વરસાદનાં મોટાં ફેરાં ગાજી વીજના તોરાણ સાથે ગંભીર ધ્વની કરી ઘાં હતાં અને કોઈ આવરમીક તોરાણે ખંભાત એકદમ ઘેરી લીધું હોયના એમ જણાતું હતું દરિયાનાં પાણી વાંસ વાંસ ઉછળતાં હતાં અને કોઈ ભયંકર આક્રમક શહેરને માથે આવવાની હોય અથવા આવી હોયની, એવી સુચના આ મહા ઝંઝાવાતમાં જોઈ મૃદુ ખંભાતીઓનાં હૃદયો ધુલ્યા કરતાં હતાં,

ચાર વાગ્યા. સુલગદનના ફિકા ગાલ, હજુ પણ વધારે ફિકા બનતા ગયા બહાદુરશાહે પોતાના ચોપદારના કાનમાં કાંઈક સુચના કરી; અને થોડી વારમાં હથિયારબંધ માણસો જાણે રાજમહેલને ઘેરી લેતાં હોયની એમ જણાવા માંડ્યું અને બહાર થતા હથિયારોના ખખડાટથી તેની ખાત્રી થઈ.

એકદમ આખા મંડળમાં સુપડીયા પ્રસરી-મૌનનું સામાન્ય દૃષ્ટિગોચર થયું. યુવકો અને યૌવનોઓ પોતાની નસિક વાતો અથવા પ્રેમ આલાપો અને વૃદ્ધ સભાસદો તથા અમલદાર મંડળ પોતાની રાજખટપટ વાતો કરતે કરતે એકદમ સાથેજ સુપ થઈ ગયાં. દરેક મનુષ્ય અસપાસ જોવા લાગ્યું; અને એક બીજને આખોથી ‘આ શું થાય છે ?’ એ પૂછવા લાગ્યું.

નવાખ ધીમે ધીમે મધ્યમાં આવી હોયો. દરેક મનુષ્યની દૃષ્ટિ તેના ઉપરજ ચોટી રહેલી હતી. કાવતરાંખોરોનાં હૃદયો છતી શડી નાંખે એવા ધબકારા કરવા લાગ્યાં, તેમની સુખમુદ્રા શિથિલ અને ક્ષેત્ર થઈ ગઈ.

“ મિત્રાદરો ! ભાખ્યો ! ગમરાશો નહિ, ” તેણે કહ્યું આવી અસાધારણ સાવચેતી લેવાને લીધે જરા પણ ખીશો નહિ ! આપ સર્વના આનંદનો ભંગ કરે એવું તો એમાં કાંઈ છેજ નહિ. દિવાન માણેકચંદ તથા માન નિગડહલાલ સલાહકરો દવાલસિંહ અને ખ્યાઝખાનનું ખુન કરનાર તથા જે દુષ્ટતા ખજરનો ભોગ મારો પ્રસિદ્ધ પરાણો સરદાર ખિજરખાન પણ વિના કારણ થઈ પડ્યો હતો તે ખુની અબદુલના નામથી તો તમે કોઈ અજ્ઞાપ્યા છોજ નહિ. આ બદમાસ જે ખંભાતના દરેક પ્રમાણિક માણસને બદદવા દેવાનું કારણ પડ્યો છે, જેને કાંઈ પણ વસ્તુ પવિત્ર અથવા પાક છેજ નહિ. અને જેણે અત્યાર સુધીમાં આખા રાજ્યની સામે ટક્કર લીધા કરી છે તે દુષ્ટ આ દોષજી સેતન થોડા વખતમાં ઘણું કરીને તમારી સમક્ષ હોયો થયેલો તમે જોશો. ”

સંઘળા (આશ્ચર્યથી)--“ અબદુલ ? હે ખુની અબદુલ ? ”

સાહિબખાન--“ પોતાની ગેલે ! ”

ખહાદુરશાહ—“ ના. ખરું કહેવડાવો તો પોતાની મેળે તો નહિન્-
પરન્તુ અહમદનગરી ફાજિલખાને ગમે તેમ થાય તો પણ અબદુલને પ-
કડીને અહિ આણવાનું માથે લાઇ, રાજ્યની આવી અનુપમ સેવા, જીવના
ને ખમે પણ કરવાનું સ્વીકાર્યું છે, ”

એક અમીર—“ મને તો લાગે છે કે એ કામ કરવું અમને બહુજ
મુશ્કેલ થઇ પડશે. હું તો ધારું છું કે ફાજિલખાન એ વચન પાળી શક-
શે નહિ. ”

ખીજે અમીર,—પણ જો તે પોતાનું વચન પાળીજ શકે તો પછી
ફાજિલખાનનો ખંભાત ઉપર એટલો મોટો આભાર થશે કે તેનો બદલો
પણ નહિ મળે. ”

ત્રીજે અમીર—“ ખરે, જો તેમ થાયતો આપણે સઘળા તેમના
મહાન ઉપકાર તથા પાવવાનાજ; અને એના મોટા ઓભારનો બદલો શું
વાળવો તે પણ મને તો જડતો નથી. ખરે ખરે આ તેમનું કામ આ
રાજ્યને એક મોટી આફતમાંથી અને વિનાશમાંથી બચાવવાના જેવુંજ છે. ”

ખહાદુરશાહ.—તે ધારું કામ છે તેમના કામનો બદલો વાળવાને હું
તૈયાર છું. જો તેમનાથી પોતાનું વચન પાળી શકાય તો ફાજિલખાન મારી
ભત્રિજ સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરે છે; અને હું પણ તે કબુલ
રાખવાને તત્પર છું હા. ગુલબદનજ તેના બદલાપ થશે. ”

સઘળાં મનુષ્યો એક ખીજની સામાં જોવા લાગ્યાં; કેટલાક ખરેખર
આનંદ અને હૃદયપૂર્ણ આભારથી હર્ષિત થયેલા જણાતા હતાં અને કેટલાક
ધર્મ્ય તથા હરીદાષ્ટની દુઃખદ લાગણીઓથી સ્થિત થયા હતા.

રંગીલરામ (ધીમેથી)—“ રકતુદીન ! આનું શું પારણામ આવશે તે
સમજાય છે ? ”

દોલતચંદ—“ મારા જીવના સમ ? એ વિચારજ મને તો ખીપજાના
પાંદડાની પેઠે ધબળ્યાં કરે છે. ”

રકતુદીન (તિરસ્કારથી મોં મલકાવીને)—“ ખરેખર ? અબદુલ
વળી હાથમાં આવે એવોજ છે તો ? ”

રહીમખાન—“ મહેરખાનો ? તમારામાંથી કોઇ કહી શકે એમ છે કે
તેણે અબદુલને નજરો નજરો જોયો છે ? ” કેટલાક ઉમરાવા. (સમ્રેત)
“ ના, ના. કદી નહિ. ”

એક અમીર—“ અરે, એતો એક જાતના ભુત જેવો છે; બ્યારે આપણને
એની સહુથી થોડી જરૂર હોય છે ત્યારે પહેલોજ આવીને ખડો થાય છે. ”

ગુલબદન—“મેં તેને ફક્ત એક વખત જોયો હતો; પરંતુ હું તો સક્ષસને કદી પણ જુલી જવાની નથી.

બહાદુર—“અને મારી તેની સાથે થયેલી મુલાકાત તો એટલી બધી મશહૂર છે કે મારે એક અક્ષર પણ જોલવની જરૂર રહેતી નથી.

દોલતઅંદ—“મેં એ દુષ્ટ વિષે અનેક પ્રકારની અને એક એકથી ચડતી-અદ્ભુત વાતો સાંભળેલી છે; તેથી મારી તો ખાત્રીજ થઈ છે કે એનું રૂપ ધારણ કરીને સેતાનજ દુનિયાને હેરાન કરવા આવ્યો છે. મારા મત પ્રમાણે એને અહિં-આ સ્ત્રી પુરૂષોત્તમના મંડળમાં લાવવો એજ અયોગ્ય છે; કારણ કે એ દુષ્ટ આપણા બધાનાં દરેકનાં ગળાં એક પછી એક રહેશા નાંખે એટલો શક્તિવાન છે; હુંકામાં એ ખરેખર નિર્દયતાનું જપ્તજી છે.”

“ભલા ભગવાન !” “ઓ ખુદા” વગેરે ઉદગાર કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષોનાં કામગી હૃદયોમાંથી નીકળી ગયાં; અને “હે ! આપણને સર્વને મારી નાંખે ?” —“આપણાં બધાનાં ખુન કરી શકે ?” “આ દિવાનખાનામાંજ એવું કુર કમ આદરે ?” વગેરે વગેરે પત્ર એક પછી એક ઉઠવા લાગ્યા.

રહીમખાન—“મુખ્ય વાત આટલી છે કે શઝિવખાન એને પકડી શકશે કે એ શઝિવખાનને ? હવે હું તો કહો તેટલી મ્હોટી સરત માર-જાને તૈયાર છું કે આપણા અહમદનગરી અમીર સાહેબ કાંઈ પણ કામ કર્યા વિના પાછા આવશે.”

એક યુવાન સરદાર—અને હું તેથી વિરૂદ્ધ એમ કહું છું કે જો કાંઈ પણ મનુષ્ય અબદુલને પકડવાને યોગ્ય હોય તો તે શઝિવખાનજ છે. મ્હારું હેતુ સાથે ઓળખાણ થયું કે તરતજ મ્હેં તો નક્કી કરી નાંખ્યું હતું કે કાંઈપણ દિવસ તે અહમદનગરી શરનીર ખંભાતના ઇતિહાસમાં કાંઈ એનું નામ મૂકી જશે કે જે જગતમાંથી તે ઇતિહાસની સાથેજ નાશ પામશે !”

ખીજો સરદાર—“હાજી હું પણ આપની પેઠેજ ધારું છું શઝિવખાનને જોઈ મ્હારા મનમાં જે કાંઈ નવીન ઊર્મિ થઈ આવી હોવી મ્હને કાંઈ પણ દિવસ થઈજ નહોતી.”

રહીમખાન—“ચાલો ત્યારે હું સરત મારું છું કે અબદુલ મૃત્યુ પહેલાં પકડાઈ તો મ્હારે હજાર દિનાર આપવા.”

એક અમીર—“કબુલ ! હું કહું છું કે શઝિવખાન હેને ન પકડી શકે તો હજાર દિનાર.”

રહીમખાન—“મહેરખાન સાહેબો ! આ સરત હમે જોઈ છે, અ-

મીર કમાલુદીન ! આ મ્હારો હાથ — હજાર દિનાર, જો જો હોં. !

કમાલુદીન — “ કયુવ. ”

રહીમખાન — (હસતે મ્હોંચે — “ અમીર સાહેબ ! તમારા હજાર દિનારને માટે ઘણો અભારી થયો છું. હવે તો સમજું છું. ખરેખર ! ફાજિલખાન એક હુંસિયાર અને ચાલાક યુવાન છે. ત્હની ના નહિ; તો પણ હું તો ત્હને પોતાની જાતની સલામતી વિચારવાની તથા પોતાની સંભાળ લેવાની સલાહ આપત; કારણ કે મ્હારા ધારવા પ્રમાણે અખદુલને પણ એકાદ બે યુક્તિઓ આવડે છે, નથી આવડતી એમ નહિ. ”

સાદિકખાન — “ આપ નાગદારને પુછવાની રજા લઉં છું કે, કાં વે તેટલી વાર થાય તેની કાંઈ રીકર નહિ. ”

ખલાદુરશાહ — “ સાંભળો સાંભળો ? ચુપ રહો મારા ધારવા પ્રમાણે કાંઈ અવાજ સંભળાય છે તમને કાંઈ લાગે છે ? ”

આ શબ્દો બોલાયાને વાર તે લાગી નહિ, એટલામાં તો દાર ખેલી નાંખવામાં આવ્યાં અને મોટો કાળો ઝમ્મો ઝોઢીને ફાજિલખાન અંદર દોડી આવ્યો; તેના વાગની લટો હવામાં આમ તેમ ઉડ્યા કરતી હતી; અને થોડાવખતઉપર પડેલા વરસાદને લીધે બીંબવહી તેની મુખાકૃતિની દિક્રકાશ સ્વામરૂપ ધારણ કરી રહી હતી, તેના ચહેરા ઉપર અત્યંત શોષદ વેગનાં ચિહ્ન કેરાયલાં દૃષ્ટિ ગેચર થતાં હતાં; અને તેની અસપાસ એકઠા થયેલા અધિકારી મંડળને નેણે સલામ કરી રિમતમાં ચિન્તાશીલતાનું સામાન્ય જણાયાજ કરતું હતું.

દરેક મનુષ્યે તેને વીંટી લીધો દરેક ચક્ષુ તેની તરફ વળ્યું, દરેક મુખ તેને પંખા ફરવાને તત્પર થઈ રહ્યું.

“ માતાજીના સમ ? દેલતચાંદ બોલી કહ્યો. ” મને તો ધારતી લાગે છે કે,

“ માનનીય ખંભાતી ગૃહસ્થો ! ” આ પ્રમાણે બોલી ફાજિલખાને એક વીરનરની છટાથી બોલવાનું શરૂ કરી માનતો ત્યાગ કરાવ્યો, — “ હું ધારું છું કે નામદાર નવાખસાહેબે આપને અદિ એકઠા કરવાનું કારણ તો જણાવેલુંજ હશે હું આપ સર્વની રીકર દુર કરવાને — સઘળી ચિન્તાઓનો અન્ત આણવાને આવેલો છું પરન્તુ પ્રથમતો, મહાન ખલાદુરશાહ ! મારી ફરીથી ખાત્રી થતી જોઈએ કે, જો હું ખુની અખદુલને તમ્હારા હાથમાં સોંપું તો દિવની શાહજાદી ગુલજાદન બેગમનું લગ્ન મારી સાથે કરવાની સંમતી તમે આપો છો ? ”

ખલાદુરશાહ — (અનિચિન્તા ઘસત ચહેરાથી તેની મુખાકૃતિ તપાસતાં)

શ્રીજિવખાન ! તમે ફતેહમંદ થયા છો ? અબદુલ કેદ કરી શક્યા છો ? ”

શ્રીજિવખાન—“જો અબદુલ મારો કેદી હોય તો ગુલબદન મને મળશે?”

બહાદુરશાહ—અબદુલને જીવો અગર મુવેલો મારી પાસે પકડી લાવો અને તે તમારીજ છે. તે બાબતના તું પાત્ર કુરાનના સોગન લઈ કહું છું; અને તેની પહેરામણી પણ કીમતીજ થશે. ”

શ્રીજિવખાન—“ માનવતા ખભાતીઓ ! તમે સધળાએ નવાખ સાહેબનું વચન સાંભળ્યું ? ”

સધળા.—“ હા. અમે તેમના સાક્ષી છીએ. ”

શ્રીજિવખાન. (ઘોડાં પગલાં આગળ આવીને અંદે રપટ રીતે)—

“ ઠીક, ત્યારે, અબદુલ મારી સૂતામાં પણ છે. ”

સધળા. (ગભરાટ અને ખુમાલુમમાં)—“ અમારી સત્તામાં ? ખુદા ક્યાં ખેર કરે ! તે ક્યાં છે ? અબદુલ ? ”

બહાદુરશાહ—“ તે જીવે છે કે મત્યુ પામ્યો છો ! ”

શ્રીજિવખાન.—હા હજી સુધીતો તે જીવે છે. ”

સાદિયખાન. (અધીરાધવા)—“ હેં ! તે જીવે છે ? ”

શ્રીજિવખાન. (તે સુલ્લાને નમ્રતા પૂર્વક સલામ કરી)—“ હાહ; તે જીવે છે. ”

ગુલબદન. (બહુરાને છાતી સરસી ચાંપી)—“ સાંભળ્યું, બહુરા ? તે બદમાશ હજી જીવે છે; અને શ્રીજિવના મૃદુ હસ્તને એક લોહીનું ટીપું પણ અડ્યું નથી. ”

કમાલુદ્દીન—“ ત્યારે તો રહીમખાન ! હું તમારી પાસેથી એક હન્નેરદિનાર જીત્યો ! ”

રહીમખાન “ હા. મને પણ જોગજ લાગે છે. ”

બહાદુર—“ મારા બચ્ચા ! હેં આજ ખંભાતના આખા રાજ્ય ઉપર

જોટલો મોટો ઉપકાર કર્યો છે કે તે હમેશને માટે તવાફ આભારી થયું છે. ”

કમાલુદ્દીન—“ અને ઉમરાવ અહમદનગરી ! રાજ્યસભાની તરફથી આપના આ મહા કાર્યને માટે આપનો આભાર માનવાની હું ઝગ લઉં છું આપની આ મોટા પ્રયાસનો કાંઈક પણ યોગ્ય બદલો આપવો એ હવે રાજ્યસભાનું પહેલુંજ કામ થશે. ”

શ્રીજિવખાન (ગુલબદન તરફ હાથ કરીને, ચિન્તાશીલ ચહેરે) ‘રે મારી મોટામાં મોટી ઇચ્છાનો બદલો આ રહ્યો આ ઇનામનીજ મારામતમાં આશા છે’

બહાદુરશાહ, (સહર્ષ)—“ અને એ ઇનામ તમારુંજ છે પણ

પેલા લોહીના તરસ્યા સક્ષમને તમે ક્યાં રાખ્યો છે? મારા યુવાન મિત્ર ? જિજ્ઞાસુની સાથે સિપાઇઓ મોકલેલા છે કે નહિ. ”

બહાદુરશાહ—ના. તે એકલાજ છે. અને તે ખુનની તપાસ કરવાને ગયે તેમને લગભગ ચોવીસ કલાક થઇ જવા આવ્યા છે. ”

સાહિબખાન (રહીમખાનની તરફ) શ્લોક—“ અમીર સાહેબ ! તમને તમારા હજાર દિનાર માટે ખુશખબરી મળ્યું છું; ”

રહીમખાન (નમ્રતા પૂર્વક માથું નમાવીને)—“ આપ નામવરની આશીર્વાદ છે તો તે સફળ થવા વિના રહેશેજ નહિ; હવે જરાપણ ફિકર રહી નથી. ”

દોલતચંદ—“ હવે મારે જીવ જરા જરા કેકાણે આવવા લાગ્યો; ચાલો ત્યારે ઠીક ? છેવટ શું થાય છે તે જોઇએ. ”

ફાજિલખાનને પોતાના અવિચાર સાહસમાં ઉતર્યે તેવીસ કલાક થઇ ગયા હતા, ચોવીસમો કલાક પણ પુરો થવા આવ્યો, છતાં ફાજિલખાન આવી શક્યો નહોતો.

પ્રકરણ પ મું.

પાંચ વાગે છે.

નવાજ ચિન્તાતુર થતો ગયો; કમાલુદ્દીન પોતાના હજાર દિનાર માટે મનમાં ગભરાવા લાગ્યો; અને કાવતરાખોરો પોતાની ફતેહની ખાત્રીને લીધે પોતાનું તિરસ્કારસૂચક હસવું પણ બાગ્યેજ ખાળી શકતા હતા; એવામાં રહીમખાને ગંભીર મુખાકૃતિથી કહ્યું “ જો અબદુલ પક-ગઢને રાજ્યની સલામતી નિશ્ચિત થાય તો, એક તો શું પણ એવા એવા વીસહજાર દિનાર ખોવાને પણ તત્પર છું. ”

“ સાંભળો ! ” શુજાનન બોલી ઉઠી, “ પાંચ વાગે છે. ” મિનારા ઉપરથી એક પછી એક એન પાંચ તીવ્ર ધંટનાદ થયાં અને તે ગણતે ગણતે પણ પ્રત્યેક હૃદય ધડકવા લાગ્યું. જો બહુરાએ ટેકા ન દીધો હોત તો. શુજાનન તો નક્કીજ પડી ગયા વિના રહેત નહિ એવી તેના હૃદયના જીવનની—શરીરની સ્થિતિ થઇ ગઇ હતી. ઠરાવેલો વખત વહી ગયો, અને હજી પણ ફાજિલખાન આવ્યો નહોતો.

૨૬ બહાદુરશાહના મનમાં ફાજિલખાનના પ્રતિ ખરેખરો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેલો હતો; અને તેથી અબદુલની કટારીએ શાવી જઇ પોતાનું કાળું કપડું હાથે હાથે વિનાશ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ હતો...ફા-

જિલ્લાખાનના જેવા લાયક યુવાનની ખોટ કેવી રીતે પુરી પડવાની-રાજ્યની અને ગુલઝુદનની સ્થિતિ શી થવાની...તથા અગદુલ્લી વાઘને જેર કરનાર એકજ માણસ હતો તે પણ ગયો તો પછી તે ફાટીને કેટલો ત્રાસ આપવાનો એ સર્વે ક્ષણેકપર્યન્ત તેના મગજમાં ધ્રુમ્યા કર્યું. ગુલઝુદને પોતાના કાકાની સાથે વાત કરવાને થોડાંક ડગલાં બંધા; પરન્તુ ચિન્તા અને હૃદય કંપથી તેનું મોં બિડાઇ ગયું--ઉભ જાંઘ થઇ ગઇ અને અશ્રુવેગે તેજપ્રદેશનો લાગ કરીને સ્વચ્છંદ ગતિ કરવા માંડી. તેણે કેટલોક વખત તો હૃદયની ઊર્મિઓને દાખી રાખી, પરન્તુ હવે તે વાત તેના હાથમાં રહી નહિ અને તેનાથી એક બેઠક ઉપર બેસી જવાયું--ઉભાં રહેવાયુંજ નહિ. તેણે બેઠે બેઠે ઇશ્વર સ્તુતિ કરવા માંડી અને હૃદયના ઊંડામાં ઊંડા પ્રદેશોમાંથી પણ ફાજિલખાનની મદદ અને તેનો બચાવ કરવાની ઇશ્વર પ્રત્યેની પ્રાર્થનાઓ આશાની પાંખો ઉપર બેસી સ્વર્ગપ્રત્યે જવા લાગી.

બાકોનું બધું મંડળ જુદા જુદાં ટોળાં અગર નાની નાની ટોળાંઓમાં બહેંચાઇ ગયું અને ગભરાયલા દેખાવથી દિવાનખાનામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યું તેઓ સર્વ આનંદી અને બેદરકાર દેખાવાને તો ધણોયે પ્રયત્ન કરતા હતા, પરન્તુ તેમનાથી તેમ થવાનુંજ નહોતું; અરે આ પ્રમાણે ખીજે એક કલાક વહી ગયો, છતાં ફાજિલખાન આવ્યો નહિ.

આ વખતે સ્કાંજનો મુર્ય તોફાની વાદળાંનું આચ્છાદન તોડી નાંખીને પોતાનાં મનરકાન્ત કિરણો તથા અસ્તપામતી ભવ્ય સુન્દરતાને પ્રકાશ ગુલઝુદન મુખાકૃતિરૂપી ગુલાબ ઉપર નાંખી શક્યો; તેથી કાંઇક ઉત્તમ ભાવાનાએ તેના હૃદયને વિકસિત કર્યું અને જગૃતથઇ. અર્ધી સુતેલી સ્થિતિમાંથી એકદમ બેઠી થઇ. તેણે તે દેદીપ્યમાન, પ્રકાશિત, દિવ્ય ગોળા તરફ સહર્ષ દૃષ્ટિ નાંખી અને તે હૃદયમાં બોલી, “ઇશ્વર કશુંવાતસલ છે; અને તે મારા ઉપર કૃપા કરશે--મારા ઉપર માયાળુ થશે !

રહીમખાન--“ ફાજિલખાન અગદુલને પાંચ વાગે પકડી લાવવા ના હતા ? અત્યારે તો તેના ઉપર પણ એક કલાક વીતી ગયો છે. ”

સરદાર કમાલુદ્દીન--“ એને શકત પકડી લાવવા દોની, પછી ગમે તો એને બહિં લઇ આવો અને મહેને ફરીથી એકવાર તેના સામે જોવા દો, મહે તેને છેલ્લો જોયો તે વખત તેણે બે પરવાઝથી કહ્યું હતું “ નવાબ ? હું તારો બરોબરીઓ છું; આ નહાના ઓરડામાં ખંભાતના બે મહોટામાં મહોટા માણસો ઉભા છે, ” હવે એને પકડી લાવો એટલે જરા બોધ લઇએ કે એ ખીજે મહોટા માણસ પોતાની કેદમાં કેવો દેખાય છે.”

બે ત્રણ અમીરો—“ એ ક્યાં છે ? એને અહિં પકડી મંગાવો. ”

ફેટલીક સુન્દરીઓ આ સાંભળતાંજ ચીસ પાડી ઉઠી, “ ખુદાને ખાતર ! એ રાક્ષસને અહિંથી કાઢ દુર ઠોકાણે લઇ જાઓ, એ જો અહિં આવ્યો તો અમારી તો ‘મુધસાન’ બધુએ જતું રહેશે. ”

“ ઉમરાવ બાનુઓ ! ” શઝિઝખાને હર્ષ કરતાં શોકનું વધારે સ્મરણ કરાવતું રિમત કરતાં કહ્યું, “ તમારે કાઢપણ પ્રકારની ધારતી રાખવાનું કારણ નથી. અબદુલ હકમને કાંઈ પણ ઇજ્જત કરશે નહિ; પરંતુ એ તો અહિં આવે છે તે પણ ‘ખુનીની દિલદાર, ની માગણી કરવાનેજ માટે છે. ” અને તેણે શુલબદન તરફ આંગળી કરી.

“ ખરેખર, શઝિઝખાન ? ” શુલબદને હસતે મ્હોંચે કહ્યું, “ મહારી આ બધી ફિકર ચિન્તાઓ દુર કરવાને માટે હું તમારો ખરેખરો આભાર કેવી રીતે માની શકીશ ? હવે હું અબદુલના નામથી કદી પણ ધૂનવાની નહીં. શુલબદન હવેથી ખુનીની દિલદાર કહેવાવાની નથી. ”

રંગીલરામ—“ શું અબદુલ આ મહેલમાં છે ? ”

શઝિઝખાન—“ હા. તે અહિંજ છે. ”

કમાલુદ્દિન—“ તારે તમે એને એકદમ અહિં કેમ આણ્યતા નથી ? આમને આમ અમારી બધાની જિજ્ઞાસા ક્યાં સુધી ઉરકેર્યાજ કરવી છે ? ”

શઝિઝખાન—“ જરા ધીરજ રાખો; શાન્ત થાઓ ! હવેજ ખરેખરો વખત આવ્યો છે તો મહાન બહાદુરશાહ ! આપ આપના તખ્ત ઉપર બિરાજો. અને સર્વ અમીર ઉમરાવો તથા ગૃહસ્થો અને અમીરજીઓ તથા બાનુઓને આપની આસપાસ બેસી જવા દો. અબદુલ આવે છે. ”

આ શબ્દો સાંભળી વૃદ્ધ અને યુવાન સ્ત્રી અને પુરુષો, એકદમ વીજળીની ત્વરાથી બહાદુરશાહની પાછળ તેનો આશ્રય લેવા ન્હાસતાં હોય એમ ખશીને જતાં રહ્યાં. દરેક હૃદય આતુરતાથી ધ્રુજતું હતું; પરંતુ પહેલા આપણા કાવતરાંખોરોએ તો અબદુલના આગમનની વાટ જોતાં, ખરેખર મનમાં જાણે નકેલી પીડાઓ બોગવતા હોયની, એવું કષ્ટ સહન કર્યું હતું.

આ હુંદારાઓના સરદાર ઉપર ઠરાવ પસાર કરવાને બેઠેલા ગંબીર અને શાન્ત ન્યાયાધીશના જોવાજ બહાદુરશાહ લાગતો હતો. અને પ્રેક્ષકો—તેણે આમ ત્રણ કરી એકઠા કરેલા ખંભાતના મહાજનો તથા સત્તારીઓ ન્હાની મોટી ટાળાઓમાં તેના છેલ્લા હુકમની રાહ જોતાં ઉભેલાં અગર બેઠેલાં હતાં. ખુલસુરત શુલબદન પોતાના દિવ્ય પ્રેમના હૃદયના આસપાસમાં પોતાની દિવ્ય નિર્મળતાને લીધે કાંઈ પણ પ્રકારની મનમાં ધા-

સ્તી-શ્રીતિ નહિ હોવાથી, બદરાના ખંભા ઉપર માથું ચુકી વિશ્વાન્ત થ-
મેલી હતી અને અનિમેષ દૃષ્ટિથી પોતાના પ્રિયતમને સપ્રેમ નિહાળી રહી
હતી, કાવતરંખોર મંડળ ‘બાધા ચકલાં જેવી આંખો અને ફિક્કી પડી
ગયેલી મુખાકૃતિથી એક છેલ્લું પાછળ ઉભું રહ્યું હતું અને આખા દિવા-
નખાનામાં એક એવી ભયંકર ચુપકીદી ફેલાઈ ‘કે જેનો ભંગ શાસોશાસના
અચાનકથી પણ ભાગ્યેજ થતો હતો.

• “ હવે ત્યારે, ” શક્તિજ્ઞાને કહ્યું, “ ભગૃત થાઓ, કારણ આ
ભયાનક અખદુલ હવે તમારે સમક્ષ ખડો થાય છે. પણ ખીસો નહો
કારણ તે કોઈને જરા પણ ઇજા કરશે નહિ.

અખદુલ ! ” તેણે આખરે દ્વાર તરફ હાથ કરી માથું ઉંચું કરી
જુમ પાડી. આ વખત જેમણે તે સાંભળી તે સર્વનાં રૂવે રૂવાં ઉમાં થઈ
ગયાં અને તેમને કંપારો પણ વહુટ્યો; મુલગદને શક્તિજ્ઞાનની તરફ
જવાને યોડાંક ડગલાં આગળ ભર્યા. તેને પોતાના કરતાં શક્તિજ્ઞાનની સ-
લામતી માટે વધારે ધાસ્તી હતી.

“ અખદુલ ! ” તે અહમદનગરીએ ખીજી જુમ ગુસ્સાથી મોઝા
ધાંટો ઠહાડી પાડી. પોતાનો ઝમો ફેંકી દીધો, માથા ઉપરની ટોપી ઉ-
તારી નાખી અને બારણું ઉઘાડવાને જેવો ભય છે એવામાં મુલગદન ખી-
કતી મારી એક ચીસ પાડી હતી.

“ ઉભા રહો. શક્તિજ્ઞાન ! ” તે તેની તરફ ધથી જઈ બોલી ઉઠા
અને—આ હા ! શક્તિજ્ઞાનનો ક્યારનોયે અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો પરંતુ
તેના જગોએ તેને જદ્વે અખદુલ ઉભો ઉભો જુમ પાડતો હતો,—“ઓહો !”

પ્રકરણ ૬ હું.

જુત.

તરતજ આખી દિવાનખાનામાં એક ભયની કારમી ચીસ સંભળાઈ
અને મુલગદન અતુલ્ય થઈ તે ખુનીના પગ આગળ પડી; કાવતરંખોર
ગુસ્સો ઈકિત અને આશ્ચર્યથી મગરાઈ જઈ એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારી શ-
ક્યા નહિ. સભાસદો પુતળાંની પેઠે સ્થિર થઈ પોતપોતાની જગોએ ચોરી
અથા હેલ્પની એમ ઉભા થઈ રહ્યા; અને નવાજ તો પોતે સ્વપ્નામાં છે કે
અગૃતિમાં, તે વિષેના તિચારમાં શ્રીન થઈ ગયો.

તેમની સમક્ષ પોતાની વિચિત્ર અને બીપણુ વિરૂપતાના બમકમાં તે ખુની જ્ઞાન્ત અને બચકર ઉભેલો હતો, તેણે પોતાનો હથેલીનો પોપાક પહેરેલો હતો; તેના કમરખંધમાં ત્રણવાર, પિસ્તોલ તથા ખંજર અને કટાર વગેરે સંહારક શસ્ત્રોનો સારો જથ્થો ગોઠવાયેલો હતો. તેને બદસીકલ, બોહામણો ચહેરો ધનસ્થામ વાળથી લચીપડતી બમરો, કદરૂપા હોઠ, પાટાથી ઢંકાયેલી એક આંખ, અને મુખ ઉપરની કરચોલીઓમાં છુપાયેલી બીજી આંખ, એ સર્વ કંપારી અને અપરાધ વહુટાવે એવું બચાનક હતું તેણે કેટલીક મિનિટ મુઠ્ઠી આગતેમ આસપાસ જોયું પછી તે દિગ્મુઢ થઈ ગયેલા બહાદુરશાહની પાસે ગયો.

“ ઓ ! હો ! ” તે મેઘગર્જનના જેવા અવાજથી બોલી ઉઠ્યો, “ તમારે ખુની અબદુલને જોવો છે ? ખંભાતના નવાખ ! તે અહિં તારી સમક્ષ ઉભો છે અને તે અહિં પોતાની દિલ્લદાર ઉપર દાવો કરવા આવ્યો છે.

બદસીકલ મનુષ્યમાં પણ અતિ વિરૂપતાને માટે નમુના લાયક, આ મહાભૈરવ આકૃતિ તરફ જોઈને રજો અને આખરે હાણીજ મુશ્કેલીથી ઉચ્ચારી શક્યો કે, “ આ સત્ય તો નહિજ હોય, ખરેખર મતેલો આ બધું સ્વપ્ન—શ્રમણાગમજ લાગે છે ’,

“ કોણ છે બહાર ?—પહેરેગીરો ! મુશ્કાં સાદિબખાન બોલી ઉઠ્યો અને બાજુમાં ઉગાડવાને તે તરફ વળ્યો; પરંતુ એટલામાં અબદુલે તેમના ઉપર પોતાની પીઠથી અહીંગી, કંમર ખંધમાંથી એક પિસ્તોલ કઢાડી અને તે મુશ્કાની તરફ તાકી.

તે બોલી ઉઠ્યો, “ જે પહેરેગીરોને બોલાવશે અથવા પોતે જ્યાં ઉભો છે ત્યાંથી એક પગલું પણ ખસશે તેનું તો આવીજ બન્યું સમજજો !—મુખીઓ ? જે તમારા પહેરેગીરોનાં હથિયારની મને ધારતી લાગતી હોત, અથવા તમારી પાસેથી હું ન્હાશી જવા માગતો હોત તો આ બારણાંની આસપાસ પહેરેગીરોની ચોકીમાં આવીને તમારી પાસે ઉભો રહ્યો હોત ? ના; હું તમારો કેદી થવાને ખુશી છું, પરંતુ તે જરૂર પડવાથી નહિ ! હું તમારો કેદી થવાને ખુશી છું, અને એટલાજ સારું હું અહિં આવ્યો છું. કોઈ પણ માણસને અબદુલને પકડવાની કીર્તી મળી શકવાનીજ નથી. જો ન્યાયને ખાતર જરૂરજ હોય તેણે આવીને

શરણ થવું, તો તેને ચે.અ લાગતા તે પે.નેજ તેમ કરવાને તૈયાર છે. શું તમે અખદુલને કોઈ હથકો ખુની ધારે છો, જે સિપાઈઓથી મંતાવામાં અને હુટને ખાતર ખુન કરવામાં માન સમજે છે ? ના, ના. ખુદા ના ના ! અખદુલ એવો માધારણ ખુની નથીજ. એમ ખરું છે કે હું ખુની હતો, પરંતુ મને તેમ થવાને ઉસ્કેરનાર કારણો પણ બહુજ સમજી હતાં ”

બહાદુરશાહ (પોતાના બંને હાથ એક ખીજા સાથે ધરીને) “પરવર દિગાર ! મોટા પેગંજર ! આ સધળું ખરેખરું બને છે ? ”

આખા દિવાનખાનામાં ફરીયા બીપણ મૈન પ્રસવું, આખા ઓરડામાં નકંતો મહારાજધિસજ્જના જટલાજ ગર્વ અને રોફયા આમ તમ ફરતા અભયાનક ખુનીનો અવાજ સામગીને સર્વને ખરેખરો કપારો વધુદયો.

શુલબદને પોતાની આંખો ઉઘાડી; તેની પ્રથમજ દૃષ્ટિ ખુની ઉપર પડી.

“ઓ ખુદા ! માફ કર, ” તે બોલી ઉઠી, “એ હજી અહિંજ ઉભા છે. મારા મનમાં તો હતું કે ફાજિલ—ના, ના. પણ એ ખરું નહિ હોય ! આ તો કાંઈ જાહુનો ચમત્કાર લાગે છે.”

અખદુલ તેની પાસે ગયો અને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લેવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે તેના કર સ્પર્શ દોષથી બચકાને દુર ખસી ગયો.

“ના. શુલબદન ! ” તે ખુનીએ બદલાયલા અવાજથી કહ્યું તે બે-થું તેમાં કાંઈ પણ ખોટું નહોતું તારો કૃપાપાત્ર ફાજિલ. ખુની અખદુલ સિવાય ખીજો કોઈજ નથી. ”

“એ જુહું છે ! ” શુલબદન વચમાંજ બોલી ઉઠી અને બહુરાની ખતી ઉપર માથું નાખી કહ્યું, “દુષ્ટ ! તું ફાજિલ થઈ શકેજ નહિ ! આ-વો રાક્ષસ કોઈપણ દિવસ ફિરસ્તો હોઈ શકેજ નહિ ! ફાજિલનાં સધળાં કામ દેવતાઓના જેવાંજ પાક અને ઉગરાવ હતી, અને તેના દાખલાથી તો મને પણ કેટલો બધો ફાયદો થયો છે ! તેનું હૃદય દુનિયાના સર્વ હલકા મનોવિકારથી દુર રહેતું અને સધળાં મહાકૃત્યો સેવનમાંજ તત્તર હજું વ્યથિત થતા સહુગુણની સહાય માટે અને દુઃખ પામવી નિર્દોષ-તાનાં આંસુ લોહી નાંખવાને તે કદી પણ કષ્ટ અને હેરાનગતી ભોગવવા ને પણ આનાકાની કરતો નહિ—અરે, એમાંતો તેની મોટામાં મોટી ફતેહજ હતી ! ફાજિલ અને તું—! દુષ્ટ ! ખુદાજ તખત આગળ પૂરવી ઉપર તારથી ચાલેલી લોહીની નદીઓનું દરેક દરેક ટીપું, તારી સામે

દનસાદ માગે છે તે તું—શક્તિનું નામ નાપાક કરવાની હિમતજ કેમ થરી શકે છે ?”

અમદુલ (ગર્વ અને આતુરતાથી) —“ગુલઝદન ! તું પણ મને ત્યજી દેશ ? તું તારું વચન તોડીશ ? જો, ગુલઝદન ! તારી ખાત્રી કર : હું ખુની અને તારા શક્તિ એ બંને એકજ છીએ.”

આમ કહીને તરતજ તેણે પોતાયા આંખ ઉપરનો પાટો કઢાડી નાંખ્યો, અને હાથમાંનો રૂબાત્ર એ ત્રણ વખત મોં ઉપર ફેરવ્યો. એકાદ ક્ષણમાં તેનો ચહેરો બદલાઈ ગયો, તેના વાળનો ગુચ્છાવાળો બમરો, ઉડી ગયો અને તેના કાળા રીંધા અદૃશ્ય થઈ ગયા; તેના મુખાકૃતી પાછી પોતાનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ પામી. અને—અરે, જુવે ! મનોદર કાંકરો શક્તિખાન પાછો ખુની અમદુલનાં વસ્ત્ર તથા શસ્ત્ર ધોળા કરીને ઉભો રહેલો જણાયો.

અમદુલ—“જો, ગુલઝદન ! જરોજર—લક્ષપુર્વક તપાસ રાખજો; તારીજ અને આ સર્વ સમાજની આગળ સાતવાર ફરીફરીને મારો ચહેરો બદલી નાંખીશ અને તેમાં પણ ફેરફાર એટલો તો આમેહુમ થશે કે ગમે તેમ કરે તોપણ ત્હારાથી અગર કોઈથી પણ સમજી શકાશે નહિ. પરંતુ હું ગમે તેવી રીતે બદલાઉં તોપણ એક વાત તો નક્કીજ છે; અને તે એ છે,—જો શક્તિ તમકે તું ચલાતી હતી તે માણસ હુંજ છું.”

નવાજ પોતાના મળસાદમાંથી રજ પણ મુક્ત થયા સિવાય આમ તેમ જોવાજ કરતો હતો અને “બયકર ? બયકર” એ સખ્દો વારંવાર તેના મોંમાંથી નીકળતો તથા તેના મોં ઉપર એક પીગની સાથે તે ઘસતો હતો. અમદુલ ગુલઝદનની પાસે આવ્યો અને પાચના કરતો હોય તેમ દીનવાણીથી તેણે કહ્યું, “ગુલઝદન ! તું ત્હારું આપેલું વચન તોડીશ ! તને હવે પ્રિય નથી ?”

ગુલઝદન જવાબમાં એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારી શકી નહિ; તે પોતાની અનિમેષ દૃષ્ટિ તે ખુની ઉપર ચોટાડીને પૂતળાં જેવીજ બની ગયેલી દેખાઈ.

અમદુલે તેનો શીત કર હાથમાં ભીધો, અને તે પોતાના હોઠ સાથે દબાવેલો.

“ગુલઝદન !” તેણે પુછ્યું, “તું હવે મને ચલાતી નથી !”

ગુલઝદન—“શક્તિ ? શક્તિ ?—જો મેં તને કોઈ પણ દિવસ

કોરોજ ન હોત—તને ચકાવોજ ન હોત તો કેવું સાફ થાત ? ”

અમદુલ—“ મુલમદન ? હવે તું શક્તિને મિય નહિ ગણે !—ખુનીની દિલ્લદાર નહિ થાય ? ”

મુલમદનના હૃદયજીવનમાં પ્રેમ અને જીગૃહ્સા વચ્ચે વિરોધ આવ્યો, અને એ પણ દુઃખદળ હતો.

અમદુલ—“ મુલમદન ! સાંભળ; તારેજ માટે હું ખહાર પડ્યો,—તારેજ માટે હું ન્યાયને ચરણ થયો છું. કારણ અરે ખુદ ! હું મુલમદનને શું થુ ન કરું ! મુલમદન ! મુલમદન ? હું ખસ તારા મ્હોંમાંથી એકજ સજ્જ સાંભળવાને ઉત્સુક છું. ફક્ત ‘હા’ કહે અગર ‘ના’ કહે, અને આ સર્વનો અંત આવશે; મુલમદન ! તું મને હજી ચકાવ છે ? ”

હજી તેણે પ્રત્યુત્તર દીધું નહિ; પરંતુ તેણે એક પ્રેમની હડામાં હંડી લાગણીની ફિરસતાઓ આ દેવીઓમાંજ જાણીતી એવી એકજ નિર્ભય, મૃદુ અને દિગ્વ્ય દૃષ્ટિ તેના તરફ નાંખી; આ દૃષ્ટિએ એ સિદ્ધ કર્યું કે હજી પણ એ દુરાત્મા તેના હૃદયનો મુખનીયાર હતો. મુલમદન ત્યાંથી આવે ખસતા જતાં જતાં બહુરાના હાથમાં ઝીંઝામ રહી અને તેની છાતીમાં માથું નાંખી દઈ, “ શક્તિ શક્તિ આ પ્રભાણે મને દુઃખ દેવાને માટે હથ્થર તને માફ કરો ? ”—

નવાજ અત્યાર સુધીમાં પોતાની અર્દનિદ્રિત અવસ્થામાંથી સંપૂર્ણ રીતે જાગૃત થઈ ગયો હતો. તે એકદમ પોતાના સિંહાસન ઉપરથી કૂદી ઉઠ્યો, આંખોમાંથી અગ્નિ ઝરતા લાગ્યો અને શરીર કોંધથી ધ્રુજતા લાગ્યું; તે એકદમ તત્કાલ એવી અમદુલ ઉપર ધસ્યો પરંતુ દરવારીઓએ વચમાં પડી તેને પકડી રાખ્યો અને શાન્ત થવાની સલાહો ચોતરફથી તેને ઠાને પડવા લાગી. અને અમદુલ પણ અતિશય શાન્તિના દેખાવ બદલ અણભવાળી મુખાકૃતિથી અને ઉત્સેકથી ધીમે ધીમે તેના તરફ વળ્યો.

“ ખંભાતના નવાજ ! ” તેણે કહ્યું “ તું તારું આપેલું વચન પાળીશ કે નહિ ! મને આપ્યું હતું તેનાં આ સર્વ ગુદર્યો અને બાનુઓ સાક્ષી છે.”

અહમદુલ—“ હરામખાદ ! મુલામ ! તેં કેવી કેવી રીતની મુક્તિઓ મને ફસાવવાને કરી હતી કહો ખંભાતીઓ ! હું આવા બહેણદારનું લહેણું ચુકવવાને બધાવશે છું ! લાંબો વખત થયાં તે આવો હરામખોરીનો ખુની ભાગ મળવાં કરે છે; આપણા મોરામાં મોરા અમીરાનું તેના

ખંજરે લોહી પીધું છે; અને તેના ખુનની-કીંમત તેને જે મળી છે તે ખંભાતમાં અમીરી દાઢમાં રહેવાને ખર્ચું જાય છે. મહારી પાસે તે અમીરનો વેશ ધારણ કરીને આવે છે, મહારી કમનશીય ગુલબદનને પટાવી ફામલાવીને તેવું મન પોતાનામાં પરાવરાવે છે, લુચ્ચાઈ કરીને મહારી પાસેથી વચન મેળવે છે, અને હવે નવાળનો જમાઈ થવાથી પોતાના પુર્વના સર્વ ગુન્હાઓની મારી મળશે એ આશ્વાસી મારી બત્રોજ સાથે હાથ કરવાની માગણીની કિંમત ધરે છે. બોલો ખંભાતીઓ ! આ દુષ્ટને આપેલું વચન મહારે પાળવું ! ”

સમજા દરબારીઓ, અમીરો તથા સરદારો (સાથેજ)—“ ના, ના. કદીજ નહિ. ”

અખડુલ (ગંભીરતાથી)—“ જો તમે એકવાર ખુદ સેતાનની સાથે કરાર કર્યો હોય તોપણ તે પાળવો જોઈએ. વચન આપીને ફરી જવું એ સારાં માણસોનું સિદ્ધાંત નથી. છટ ! છટ ! અખડુલ ! તારી ગણતરીમાં આ લોકોએ તને કેવો સ્થરમ બરેલી રીતે હેતર્યા છે ? હું તો ધારતો હતો કે મારે મહરજો અને સત્યવાદી પુરોનો સાથે સંબંધ થયો હતા અરે ! મારી કેવી મોટી ભુલ થઈ ગઈ છે ! ” (બચકર અવાજથી બોલવા માંડે છે)—“ હજી એકવાર, અને છેલ્લીજ વખત, ખંભાતના નવાજ ! હું તમને પુછું છું કે ત્યારે મને આપેલો શહેનશાહી કાનડું તોડીશ ! ”

ખડાદુરશાહ (સત્તાના દમામથી)—“ તારાં હથિયાર એકદમ છોડી દે ! ”

અખડુલ—“ શું ત્યારે તમે માફ યોગ્ય રીતે થયેલું છતાં મને નહિ મળવા દો ? મેં અખડુલને તમારી સત્તામાં સોંપ્યો એ બધું શું નજમુંજ ગયું ? ”

ખડાદુરશાહ—“ મેં જે ગુલબદન પરણાવવાનું વચન આપેલું હતું તે શરતીર ફાજિલખાનને આપ્યું હતું. હું ખુની અખડુલની સાથે કાંઈ પણ પ્રકારના કરારમાં ઉતર્યોજ નથી. ફાજિલ આવીને મહારી બત્રોજની માગણી કરે, તો હું તેને આપવાને તૈયાર છું. પરંતુ ખુની અખડુલનો તેના ઉપર કાંઈજ દાવો નથી. હું શરીથી કહું છું કે, તું તારાં હથિયાર મુકા દે અને તામે ચા. ”

અખડુલ (મોટે સ્વરે હસીને)—“ ખુની અખડુલ ! એમ તું કહે છે ? હા ! હા ! તમારું કામ તો તમે કરો, પછી બીજાના કામમાં હાથ મુકી જાવો જાઓ; તમે તમારું વચન પાળો અને મારાં કામ બંધત

જય પલ્લુ શીઠર રાખતા નહિ, કારણુ જે ખુન મેં કર્યા છે તે મહારાં કામ છે અને ખાત્રી રાખજો કે કયામતને દિવસ તેના ખ્યાવમાં કહેવાના બે શબ્દો મને પણ મળી આવશે. ”

સાહિબખાન—(નવાખને)—“કટલી બચંકર ઈસ્વર નિન્દા ! ”

અબદુલ—“ઓહો ? મહારા ભલા; પવિત્ર મુદ્દાં સાહેબ ? જરાક મહારે માટે નવાખ સાહેબને વિનંતી કરો; તમે મને સારી પેઠે ઓળખો છો. હું તમારી સાથે એક વચની ગૃહસ્થ તરીકે વર્ત્યો છું, એ વાત તમે તો જાણેજ છો અને તમારાથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. એટલા માટે મહેરબાની કરી જરા એકાદ બે શબ્દો પણ મહારી તરફેણમાં કહેવાની કૃપા કરો. ”

સાહિબખાન (ગુસ્સો અને દમામથી)—“દરામખલ ? મારી સાથે વાત કરવાની પણ કેમ હિંમત ધરી શકે છે ? મહારે ત્હારી સાથે શું કામ પડ્યું હોય ? મહાન નવાખ સાહેબ ! હવે વધારે વાર કરવાની કાંઈજ જરૂર નથી; પહેરેગીરોને એકદમ અંદર ખોલાવો. ”

અબદુલ—“શું ? મારે માટે એક પણ આશાદાર હવે ખુલ્લું નથી ? આ દુઃખી અબદુલ ઉપર કાંઈને પણ દયા આવતી નથી ? શું ? કાંઈ નહિ ? કાંઈજ દયા લાવવું નથી ? ” (જરા અટકાવે)—“ગુપચુપ” સખળા ! એટલુંજ હવે બસ છે. હવે મારે નશાબ નક્કી થઈ ગયું જાઓ તમારા પહેરેગીરોને અંદર ખોલાવો. ”

ગુલબદન (હૃદયાર્તિની અસજ્જ વેદના ભરેલી એક ચીસ પાડીને આગળ ધસી જઈ, નવાખને પગે પડતાં)—“ઓ ખુદા !—કાકા સાહેબ ? માશી-માશી ? એને માર કરો-અબદુલનો ગુન્હો માફ કરો. ”

અબદુલ (આનંદમાં આવી જઈ)—“ શું તુંજ મારે માટે માફી માગે છે ? ઓહો ? ત્યારે તો અબદુલની છેલ્લી ઘડીઓમાં એક ફિરતો તેને માટે માફી માગે છે !

ગુલબદન (નવાખને ધુટણે વળગીને)—“ઓ મારા પિતા ! મારા ગુર ? પુન્ય કાકા સાહેબ એના દોષ માફ કરો, એ પાપી છે; પરન્તુ એનાં પાપની શિક્ષા પરવરદિગારનેજ સોંપા પાપી-છે-ગુન્હેગાર છે, પરન્તુ અરે હજી પણ-ગુલબદન તેને મ્હાલ છે. ”

બહાદુરશાહ. (ગુસ્સાથી તેને આધી ખશેડી મુકીને)—“ ચાલ દુર થા, કમનશીબ છેકરી તું જાને છે; તને અત્યારે તારા શરીરનું જાન

નથી. આ તું બોલ્યો ખોટું કરે છે ? જા હર ચા ! ”

અમદુલ કાચની અદમવાળી આ સર્વ ચતુર હતું તે જોઈને રહ્યો; અને આવા સ્નેહાર્દ્ર હૃદયનું દુઃખ જોતાં તેની સપ્રભ આંખોમાં પણ આંસુ ભરાઈ આવ્યાં પોતાના પાસેથી નવાજને જતાં જોઈ ગુસ્સાવદને તેના હાથ પકડીને તેના ઉપર એક બે પ્રેમાળ ચુમન લીધાં, અને તે બોલી, —“ તમને જો તેના ઉપર દયા ન આવતી હોય તો મારા ઉપર પણ ન લાવશો. અમદુલને જે શિક્ષા કરજો તે મારે પણ સહન કરીશ પડશે; અમદુલને મારે જે હું આપને અર્જ ગુજારું છું તે મારી જીંદગી મારે પણ છે. કાકા સાહેબ મારા પિદર કરતાં પણ વધારે પ્રિય કાકાસાહેબ મારી આટલી વિનંતી તુચ્છકારતા નહિ; એને માફી આપો ?

બહાદુરશાહ (સરોપ અને નિશ્ચિત મુખપ્રકૃતિથી) —“ અમદુલનું મોતજ તો જી કરેલા મોટા ગુન્હાઓનો કાંઈક બદલો વાળી રહે તેમ છે; તેને તો મરવુંજ પડશે. ”

અમદુલ —“ તમે આ નિરપરાધ—નિર્દોષ બાલિકાને પણ પાસે જખમી લોકાલુહાણ પડેલી તમારી કુર આંખોથી જોઈ શકો છો ? ખાં-ખાતીઓ હવે તમારો તેનાઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો હક નથી બહાદુરશાહ ! તું આવી સ્વર્ગીય બાલાની આવી હૃદયાર્દ્ર વિનંતીની અવગણના કરી શકે છે ? જા જ મલી ! તેં તેને ખરા પ્રેમથી કોઈપણ દિવસ સ્ના-ર્ધન નથી. તેની હૃદયમુર્તિની વિસ્તીર્ણતાના પ્રમાણમાં તારું પ્રેમપાત્ર નજરુંજ છે. જા, હવે આજથી તેના ઉપરથી તારો દાવો હટી ગયો છે. તે હવે મારીજ છે ખુની અમદુલનીજ છે. ”

તેણે ગુસ્સાવદનનું અર્ધમુદ્રિત શરીર જમીન ઉપરથી ઉપાડ્યું અને તે બોલ્યો, “ ગુસ્સાવદન હવે હવે તું મારીજ છે; અને આપણને મૃત્યુ શિવાય હવે બીજું કોઈ જુદું પાડી શકે તેમ છેજ નહિ. મારે જેટલું અને જેવો પ્રેમ જોઈએ તેટલો અને તેવો તું આપી શકે તેમ છે; હવે મમે તે થાઓ પણ મને તેની કાંઈજ દરકાર નથી. હવે હું કિરમતની પણ સામો થવાને તૈયાર છું હવે ત્યારે ચાલો કામે ! ”

તેણે ગુસ્સાવદનના પરવાળાં જેવા મૃદુ કુસુમિત હોઠ ઉપર એક ચુમન લીધું અને પછી તેને બહુશતા બોળામાં મુકાડી; પછી તે દિવાન-ખાનાની વચમાં જઈને બેઠો રહ્યો અને એ પરવાજથી તેણે નીચે પ્રમાણે એકલાં થયેલાં સ્ત્રી પુરુષોને કહ્યું.

“ ખંભાતીઓ ? તમે મને જલાદની તરવારને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયાછો; તેથી હવે મારે મોટું કામ પણ રીતની માફની આશા ન થાય. એનો જોણે હીક, તમારી મરજી મ્હાય તે કરો; પણ સાહેબો ? તમે મારા ઉપર મન્સાફ ચુકાવવા બેસો તેના પહેલાં હું તમારામાંના કેટલાક ઉપર ઠાવ કરવાની રજા લેઈ લઉં છું. હવે સાંભળો; તમે મને દયાવશિલ્પ—ખ્યાલખાન તથા માણિક્યદના ખુલા તરીકે જુલાઈ; તે વાતની મારી ના નથી, પણ મને પૈસા આપીને તે ખુન જે ગદામા-જોઓએ કરાવ્યા તેમના નામ તમારે જાણવાં છે ? ”

આટલું બોલી તેણે બે આંગળીઓથી નીચલા ફોઈ દાબી એક તીલ-સીસોટી વગાડી, અને તરતજ ચારણ્યાં ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યાં, હથિયાર બંધ સિપાહીઓ અંદર ધરી આવ્યા અને આ શું થાય છે એટલું વિચારવાને પણ વખત મળે તે પહેલાં સઘળા મુખ્ય મુખ્ય કાવતરાં ખોલેને કેદ કરવામાં આવ્યા.

“ એમના ઉપર સખત જોપનો રાખજો ! ” અમદુલે પટ્ટેગિ-રોને મેધમર્જના જેવો ઘાંટો પાડી કહ્યું; તમને તમારો હુકમ મળેલો છે. ખંભાતીઓ ! આ બદમાસો તરફ જુઓ; તમારા ત્રણે મુખ્ય અમલદારોનાં ખુનનું કારણ તેજ છે હું આ બધાને—એક-બે-ત્રણ—ચાર—અને પાંચમાં આપણા માનવંતા, મુલ્કાસાહેબના ઉપર તે ખુનનો આરોપ મુકું છું.

કાવતરાંખોરો શુપ શુપ બને ગભરાયલાજ ઉભા રહ્યા; દરેકના મ્હોં ઉપરથી તેમના ઉપર મુકાયેલો આરોપ ખરો છે એમ ખરેખર જણાઈ આવતું હતું; અને તેઓમાંનો કાંઈ પણ અમદુલે કહેલી વાત ખોટી છે એમ કહેવામાં હિમ્મત ધરી શકતો નહોતો.

“ આ બધું વળી શું છે ? ” પુરખો અને સ્ત્રીઓ માંહેમાંહે ધણાજ આશ્ચર્ય અને ગભરાટમાં એક બીજાની સાથે પુછપરછ કર્યા કરતાં હતાં. “ આ બધું એક શરમ ભરેલી લુચ્ચાઈ છે, ” અંતે મુકાં સાહિબખાને બોલવાની હિમ્મત ધરી; “ આ સેતાને જોયું કે હવે મારે અચવાનો એકે આરો નથી, અને શિક્ષા સહન કરીજ પડશે. એટલે માત્ર વૈરખુદિયાં અમને પણ તેની સાથે પોતાના વિનાશમાં ખેંચતા જવાની નીચ લુચ્ચાઈ છે. ”

રહીમખાન (જમૂત થઈને)—“ તે પોતાની જાંદગીમાં આગળના સઘળા ખુનીઓ કરતાં આગળ વધ્યો હતો, અને હવે જમૂત થઈને મોત આવી

પહેચ્યું એટલે તેમના કરતાં પણ નીચતા, અધમતા, અને દુષ્ટતામાં આગળ વધવા પ્રયત્ન કરે છે. ”

અમદુલ (ન્યાયાધીશના ગંભીર બબકાળી)—ચુપ રહો ! હું તમારું સચળું કાવતરું જાણું છું, તમારું દુષ્મનો દુર કરવાના તેમનાં નામનું પત્રક પણ મેં વાંચ્યું છે, અને હું અત્યારે તમને આ પ્રમાણે કહું છું તેજ વખત પણ મુલેહના અમલદારો મારા હુકમથી, આજ રાતેજ ખંભાતનો ઉંઘુ વાળવાનો ઇરાદો રાખનાર પોતાની પાસે સફેદ પુલ રાખનારા ગૃહ-સ્થાને પકડવામાં સફળતા છે. માટે ચુપ રહો ! કારણ કે બચાવ હવે વધારે વાર ચાલી શકવાનો નથી.

બહાદુરશાહ, (આશ્ચર્ય પામીને)—“અમદુલ ! આ બખાનો અર્થ શું છે ?”

અમદુલ—“કાંઈ નહિ, મારા કદરવાન નવાજ સાહેબ ! ફક્ત અબ-દુલે ખંભાતના રાજ્યવંધારણ તથા નવાજ ॥ જીંદગીની સામે થયેલું એક છુપું કાવતરું શોધી કઢાડ્યું છે અને તેનો નાશ કર્યો છે ! એમાં તો કાંઈજ નહિ; પરંતુ જ્યારે આપ સર્વ મહાશયો મનુષ્યની કરી શકાતી મહે-રામાં મહેદી શિક્ષા અમદુલને થોડાકજ કલાકોમાં કરવાના માયાળુ વિચારમાં નિમગ્ન થયા હતા, ત્યારે તેણે તમને સર્વને એક બચકર ખુન મર-દીમાંથી બચાવ્યા છે ! ”

કમાલુદ્દીન (આરોપીઓની સામે જોઈને)—“ઉમરાવ ખંભાતી-ઓ ! તમે આવા મોટા આરોપોનો જવાબ આપતા નથી. ”

અમદુલ—“તેઓ કહ્યા છે; કારણ કે હવે તેમને કાંઈ પણ પ્રકારનો ખચાવ મદદ કરે તેમ નથી. તેમના અતુચારોનાં હથિયારો પડાવી ભ્રષ્ટ ક્યારનાએ તેમને રાજ્યની તુરગોમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા છે; ત્યાં જસો એટલે વધારે માહેલી મળવી રહેજજ છે. તમને હવે કદાચ સમજ-યું હશે કે દિવાનજ નાનાં આરણ્યાં આગળ અને મહેલની આસપાસ જે ચો-ક્કી મેં મુકાવી હતી તે ખુની અમદુલ ન છટકો જાય એટલા માટે નહિ; પરંતુ આપણા આ વીર નરોને જાપતામાં લેવાને માટેજ.

હવે ખંભાતીઓ ! તમારી વર્તુલ્લુક મારી વર્તુલ્લુક સાથે સરખાવા જુવો; મારી જીંદગીના જોખમે મેં રાજ્યનો મિનાશમાંથી ખર્ચ્યું છે. ખુ-નીનો વેશ ધારણ કરી, જે નિર્દય હુંદારાઓની કટારોએ આખા ખંભાતને ઉઝડ કરી નાંખ્યું હતું તેમના મહાનમાં પણ પ્રવેશ કરવાની મેં દિમત ધરી; તમારે માટે મેં તડકો ટાઢ તથા વરસાદ સહન કર્યો અને તમે જ્યારે ઉઘતા હતા ત્યારે જાગૃત રહિને મેં તમારું રક્ષણ કર્યું છે. ખંભાતનું રા-

જ્ય ખંધારણ તથા તમારી જાંઘીઓ મારે લીધે બચ્યાં છે. અને આટલું બધું કર્યા છતાં પણ મારી નોકરી ધનામને ચોગ્ય નહિ મણાય?—આટલું બધું મેં જીવની સાહજતી ગુલબદન મારેજ કર્યું છે, તે છતાં તમે આપેલું વચન તોડી એ ધનામ ખાળી રાખશો ? મેં તમને મૃત્યુમાંથી બચાવ્યો છે. તમારી મુંઢરીઓની આજરતું સંરક્ષણ કર્યું છે, અને તમારા બાળકોની ગર્દનમાસાઓની લલચારોથી બચાવી છે. આટલું બધું કામ કર્યા પછી મણ ખંભાતીઓ ? તમે મને મારી વિવાહિતા ગુલબદનથી દુર રાખશો અને મને સજ્જ કરવાનો વિચાર દબાવ રાખશો ?”

“ જુવો ? આ તમારાં નામો ! આમાં અહિં હાજર છે તેમાંના કેટલા બધાનાં ખુન થાત ? જે અબદુલ તમારી નિદ્રાના વખતમાં જાગૃત ન રહ્યો હોતો, તમારામાંના કેટલા આવતી કાલના સુર્યનાં દર્શન કરવા પામત ? આ નરાધમોનાં મોં તરફ જરા નજર ફેરવો; તેમના ઘેરાઓ ઉપરની દરેક લીટી ગુન્હાની કબુલત નથી કરતી ? તેમના મોં ઉપરથી એમ નથી લાગતું કે તેઓ ઇશ્વર અને પોતાના અંતઃકરણ બંનેની દૃષ્ટિ માં પાપી થઇ ચુક્યા છે?—તેઓમાંથી એક પણ મોં જવાબ દેવાને અગર ગુન્હો ઇન્કાર કરવાને ઉપાડે છે ? ‘ના’ કહેવાને તેઓ માથું પણ જરાયે હલાવી શકે છે ? અરે ? તેથી પણ બધારે, હજી પણ અનાધીયે વધારે તેમના ગુન્હાની સાચીતી આપવાને હું તૈયાર છું. ”

તેણે બે આરોપીઓ તરફ જોયું. “ સાંભળો—સક્ષ આપને ?” તેણે કહ્યું, “ તમારામાંથી જે પહેલ પહેલો અહિં આગળ આવીને પોતાનો ગુન્હો કબુલશે તેને હું તદ્દન માફ કરવાને તૈયાર છું સધળા દુઃખઆરોની મારી ? અને તે બામત, હું ખુની અબદુલ, વચન આપું છું ?”

તે સધળા કાવતરાખોર ગૂંપચૂંપ ઉભાજ રહ્યા. એવામાં અચાનક દોલતચંદ આગળ આવ્યો અને ધ્રુજતો ધ્રુજતો નવાજના પગ આગળ ધુટણીએ પડ્યો.

“ખંભાતીઓ?” તે બોલી ઉઠ્યો, “ અબદુલે જે કહ્યું છે તે તદ્દન ખરુંજ તે. ”

“એ બોલું છે ? જુલું છે”—ના અવાજે તહોમતદારો તરફથી એકદમ નીકળી આવ્યા.

“ચૂપ રહો ?” અબદુલે મોટા અવાજથી કહ્યું અને તેનાં મુખાકૃતિ ઉપર જે ચુસ્તાનાં ચિન્હ તરી આવ્યાં તેમણે સાંભળનારાઓનાં મન એકાએક ધ્રુજવી મૂક્યાં; ચૂપ રહો ! હું કહું છું કે મુગા રહો; મને—અથવા તમારા ભોગરૂપ થઇ પડેલા મનુષ્યોનાં મૂતનેજ સાંભળો હાજર થાઓ, આવો !” તેણે ગંભીર સ્વરની ગર્જનાઓથી મહેલ ગળવી

મુકવા, “વખત થયો છે !”

તેણે ફરીથી એકવાર સીસોટી વગાડી. ગારણું ઉઘડી ગયાં અને નવાગના ખોવાયેલા—મૂમ થયેલા મિત્રો—માણેકચંદ, દયાદાસિંહ, અ. ને ખવાજાખાન અંદર ધસી આવ્યા. “આપણે ઠગાયા ?” રહીમખાન બોલી ઉઠ્યો, અને તેણે કમ્બરમાં છુપાવી રાખેલું એક ખંજર ખુલું કંડી પોતાના પેટમાં છેક હાથા સુધી ઝોશી દીધું અને હવે જે આનંદ અને હર્ષમય દેખાવ દૃષ્ટિ પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયો તેનું કાણુ વર્ણન કરી શકશે ? જેમને હવે આ દુનિયામાં તો કદી પણ મળવાનું નથી અને જે હમેશાંને માટે ગુમજ થયા છે એમ બહાદુરશાહ જાણતો હતો, તે મિત્રોને જ્યારે તે બેટી પડ્યો ત્યારે તેની દહાડીના મહેલવાળા ઉપર થઈને હર્ષાશુભા બહેણા વેગથી દોડવા લાગ્યા; પોતાનો સરદાર, મિત્ર અને બાપડે મજેલા નવાગને બેટી પડતાં તેને આટલો બધો મળગળો થઈ ગયેલો એમ આ ત્રિપુટીની આંખો તથા માલ પણ બીંબયા વિના રહ્યા નહિ. જે મિત્રોને મેહસ્ત શિવાય બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ મળવાનું બહાદુરશાહને સ્વપ્ન સરખું રહ્યું નહોતું તેમને ફરીથી અહિંજ મળી શકાયાથી તે છુટણીએ પછી આદ્રિ હૃદયથી સર્વ શક્તિમાન અને દીનજન્મ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. આ ચાર મિત્રો, જેઓ પોતાની જાતે દમીનું ચૌવન મુકલ ખીલવાની વખતેથીજ એક બીજાથી જુદા ન પડતાં હમેશાં સાથેજ મહાકાર્યા આદંબતા હતા; અને જેઓ પ્રેશવસ્થાના મધયાનહમાં પણ સહદૃષ્ટી બન્ધુઓથી વિખુટા ન થતાં પરાક્રમેનાં રણક્ષેત્રોમાં સાથેજ મુઝતા હતા; તેઓ હાલ તેમની વૃદ્ધવસ્થામાં જુદા પડી જઈ પાછા એકત્ર થયા, તે ઘટિકાનું અવર્ણનીય અતંગત શુભ સર્વદા અનુભવજ સમન્વયી શકશે. આસપાસ એકઠા થયેલા ખંભાતના સજ્જનો તથા સત્તારીઓ પણ અહિં આનંદ સરિતાના આવેલા પુરમાં કોઈ પ્રકારનો વિચાર પણ નહીં કરતાં, નિરાંતે તણાયે જતાં હતાં, અને આ ત્રણે ફરીથી હસ્તગત થયેલાં નરરતોના સંબંધીઓ તથા મિત્રમંડળો તેમને ખુશમખતી આપવા લાગ્યાં, આ પળના આનંદઓથમાં બહાદુરશાહ અને મિત્રો શિવાય બીજા કોઈને લક્ષમાં રહ્યું નહિ; અને ગુહેગારોને મહેલમાંથી સમજાવવામાં આવ્યા તથા આત્મધાતી રહીમખાનનું મઝડ સાંધી ઉપાડી લઈ જવામાં આવ્યું, તેની કોઈને ખબર પણ પડી નહિ અને ગુલશનખાન પોતાના ખુલસુરત પ્રેમીના ખમાઉપર મથું નાંખી કુસકે કુસકાં બરી થતે રોતે હજારોવાર બોલાતી હતી—ત્યારે તો અમદાસ, ખુની નથીજ !” —તે પણ મદુરા શિવાય કોઈની દૃષ્ટિએ પડ્યું નહોતું. આખરે તેઓ સર્વ સાંઘ થયા

લાખા-સહુએ આસપાસ જોવા માંડ્યું-અને દરેકના મોંમાંથી “ખંભાતના સંરક્ષકનો જય થાઓ એ !” — થપ્પદો આકસ્મિકતઃ નીકળી પડ્યા અને તેમણે અખંદુલની પ્રસંશાના વિનયધ્વનિથી આખો મહેલ ગળાવી મુક્યો; તથા અખંદુલનું નામ પણ દરેક હૃદયની ઇશ્વર માચનામાં જોવાવા લાગ્યું.

જે અખંદુલને ફક્ત કલાકેકેક ઉપર આખી સભાએ—આખા મંડળે સર્વાનુમતે જલાદની તલવારને સ્વાધીન કરવાનું નક્કી કર્યું હતું તેજ અખંદુલ હાથ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની પ્રસંશાનું પાત્ર તેની આસપાસ ઉભેલા ના-ગરિકો તથા બાનુઓને ઘણું પડ્યો હતો; હવે ખંભાતના જે મહાન પુર-હોની જીંદગીઓ તેણે બચાવી હતી, અને જે નવાબના ઉપર તેણે આટલો બધો ઉપકાર કર્યો હતો તે સર્વના કરતાં વધારે વંદનીય ગણાઈ દેવાતાં દ્વિસ્તાની પેઠે શાન્ત ઉભો હતો; અને પોતાની પ્રીતી મુર્તિ તરફ જ વહી રહેલી તેની દૃષ્ટી ધારાજ શક્ત બતાવી હતી કે; તેણે મનુષ્ય જાતિમાં રહી માનવોને માનનીય બનાવ્યા છે: તેની દૃષ્ટી જે બાલને માટે તેણે આટલું બધું સહન કર્યું હતું તેનીજ ઉપર ચહેરેલી હતી.

બહાદુરશાહે તેની તરફ ફરીથી પોતાનો હાથ લંબાવી કહ્યું, “અખંદુલ !”

“મારું નામ અખંદુલ નથી,” તેણે હસ્તે ગ્રહોંચે, નવાબના હાથ ઉપર નમ્રતા પૂરેક ચુંબન કરી, જવાબ આપ્યો; “તેમજ હું અહમદનગરનો ફાજિલ પણ નથી. હું સુરતનો એક અમીર છું અને મારું નામ મરવીઝ છે. મારા કદા દુબ્બન સરદાર ખિજરખાનનું મૃત્યુ હવે મારી જાત છુપી રહેવા દેવાનું નથી,”

“ખિજરખાન !” બહાદુરશાહ ચિન્તાતુર ચહેવાથી જોલી ઉઠ્યો.

“ખીશો નહિ.” અમીર પરવીજે કહ્યું “એ ખરું છે કે ખિજરખાન મહારા હાથથીજ મૃત્યુ પામ્યો છે, પરંતુ તે ન્યાયપૂર્વક દંડ યુદ્ધમાંજ પડ્યો હતો તેની સમશેરને લાગેલું લોહી મારા શરીરમાંજ વહેલું હતું અને અંતકાળ વખતે તેની મનોવૃત્તિઓએ તેની બુદ્ધિ સુધારી દીધી હતી. મારા નામ ઉપર જે જે ખોટા આરોપો દુરમનાઈથી મૂકી તેને તેણે કાળે કાળે લગાડેલો હતો તે બાબતના પોતાના વાંકની સંપૂર્ણ કબુલત તેણે મને લખી આપી હતી અને મારી ખરેખરી નિંદોષતા તેણે ખુલી કરી હતી; તેણે વળી મારું દુષિત થએલું નામ પાછું શી રીતે નિર્મળ થાય તથા મારો સરકારે લીધેલા જાગીરા અને કેવી રીતે પાછી મળી શકશે. તે પણ બતાવ્યું હતું. હાલ તે તે સાધનો ક્યારનાંચે અમલમાં મુકી દેવામાંજ આ-બ્યાં છે અને ખિજરખાને મને કેવી રીતે દેશનિકાલ કરાવ્યો તથા મારા

નાશને માટે કેવા કેવા પ્રકારની યુક્તીઓ ગોઠવી હતી. જેને લીધે મારે મારું નામ મુકી હા હમેશાં છુપા વેશમાંજ ફરતું પડતું હતું તે તે સર્વ અત્યારે આખું સુરત ક્યારનુંએ જાણે છે. કેટલોક વખત આતેમ અચ-
 હ્યા પછી હું ખંભાતમાં આવ્યો મારો દેખાવ એટલો બધો તો બદલાઈ ગયેલો હતો કે હવે મને પકડવાની અગર જણાઈ જવાની તો ધારતી નહોતી; પરંતુ, ખરેખર આ તમારા ખંભાતના રસ્તાઓમાં ભુખે મરી જવાની તો બીક હતીજ. એવા વખતમાં મને જેમનાથી આખું ખંભાત નાશી ગયું હતું તે હુંદારાઓનો મેળાપ થયો. તેમનો પગ ખંભાતમાંથી કહાડવાને અને કાંઈક તેમની કટારોને ઉપયોગમાં રાખતા અમીરી હરામ-
 ખોરો વિષે બધું જાણવાને હું તેમના ગંડળમાં બળ્યો. અહિં હું ફતેહ પામ્યો. મેં તેમના સરદારને શુભવદનના દેખતાંજ કાર કર્યા અને બાકીનાઓને ન્યાયને સ્વાધીન કર્યા. હવે ખંભાતમાં હું એકજ ખુની રહ્યો. દરેક હરામખોરને પોતાનું કામ કરવા મારી મદદ લેવી પડતી. હાલ તમે જાણો છો તે તે સઘળા કાવતરાંખોરોની ખટપટો મારા જાણવામાં આવ્યું કે નવાબસાહેબના ત્રણે સલાહકારોનાં ખુન કરાવવાનું તેઓએ નક્કી કર્યું છે; અને તેમનો સંપૂર્ણ રીતે મારા ઉપર વિશ્વાસ ચોટાડવાને એ લોકોને ખત્રી કરી આપવાની જરૂર હતી કે તે સઘળા માણસોનાં ખુન મેં કર્યાં છે. આ વિચાર મેં મનમાં નક્કી કર્યો કે તરતજ ખવાજાખાનને જણાવ્યો. તે અને ફકતતેજ મારા આ કામમાં મદદગાર તથા સલાહકાર હતા, તેમણે મારી નવાબ સાહેબને પોતાના એક બેહસતનશીન દોસ્તાના પુત્ર તરીકે બલામણુ કરી. તેમની સલાહ મને વારંવાર ઉપયોગની થઈ પડતી હતી. તેમણે મને ફકત બ-
 હાદુરશાહ અને તેમનાં ખાસ માણસોજ જઈ શકે એવી જગાઓ—ખા-
 નગી મહેલો તથા બગિચાઓની કુંડીઓ મેળવી આપી; જેથી હું ધણીવાર પકડાયા શિવાય છટકી જઈ શકતો; અને તેમણે મને રાજ્ય મહેલના કેટલાક ગુપ્ત માર્ગો પણ બતાવ્યા, જે રસ્તે થઈને ખુદ નવાબ સાહેબના ખાનગી ઓરડામાં પહોંચી હું જઈ શકતો, જ્યારે તેમને છુપા રહેવાની વખત આવી ત્યારે તેમણે પોતે તો તેમ કરવાનું ધણુંજ ખુશીની સાથે કયુષ કર્યું એટલુંજ નહિ પરંતુ ફરીથી બહારઆવવાનો માગ્યશાળી દિવસ આવે ત્યાં સુધી માણેકચંદભાઈ તથા દયાલસિંહજીને પણ તેમણે સમજાવી છુપા રાખ્યા. તે હુંદારા હવે ખંભાતને તરફી આપે તેમ નથી; તે દગલખાંજ કાવતરાંખોરો કેદમાં છે; અને મારી સઘળી મુસદ્દો હવે હાંસલ થઈ છે; માટે હવે ખંભાતીઓ! જે તમને યોગ્ય લાગતું હોય તો—હજી ખુની અબદુલ તમારી સમક્ષજ ઉભો છે, -તેને જલાદને સ્વાધીન કરી દે; હવે તેની ના નથી. ”

“ જલાદને રવીંધીન ? ” નવાળ, અમીર તથા અમલદારો સઘળા સાથેજ બોલી ઉઠ્યા; અને દરેક અનુભવ તેના ઉપર સુચિત અદ્યુત પરાક્રમ વર્ણન રસમાં લુબ્ધ થઈ અચું.

“ ખરેખર અમલદાર ! ” આખરે આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ લોહી નાંખતાં નવાળ બોલ્યો “ તારા જેવો ખુની થવાને હું માફ તાજ પણ બરબાદ કરવા તૈયાર છું. તે એક વખત મને કહ્યું હતું કે, ‘ નવાળ ! હું અને તું, — આપણે બે ખંભાતમાં મોટામાં મોટા માણસો છીએ; પણ ખરે નવાળ કરતાં ખુની કેટલો બધો વધારે મોટો છે. ગુલબદન રૂપી રત્ન કરતાં મારી પાસે બીજું કાંઈક વધારે નથી; ગુલબદન મને શહેનશાહી તાજના કરતાં પણ વધારે પ્રિય છે; તે ગુલબદન તારીજ છે ”

“ અમલદાર ! ” ગુલબદન બોલી અને તેણે પોતાનો હાથ તે ખુનસુરત ખુની તરફ લાંબાવ્યો.

“ કત્તેહ ! ” તે બોલ્યો, “ ગુલબદન ખરેખર ‘ ખુનીની દિલદારજ થઈ છે; અને તેણે તે ત્રિજ પુણું બાલિકાને આખા ખંભાતની સમક્ષ છાતી સરસી દાખી

પ્રકરણ ૭ મું.

છવટ.

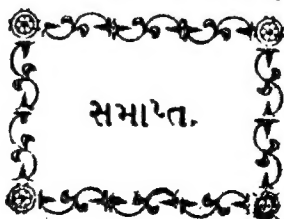
હવે આપણા વૃદ્ધ બલા નવાળ તથા તેની મનોહર બત્રીજની પાસે બેસાડી અમીર પરવીઝની પાસે વાતો કહેવડાવવી એ તો તેમાં કાંઈ બોલું ગણાશે નહિ. ખિજખાનના વૈરનું કારણ, અમીરના મૃત્યુનું બયાન, પોતાના ઉપર મુકવામાં આવેલા આરોપોની હકીકત, તથા દુખમનોએ પોતાની પાછળ મોકલેલા મારાઓની તલવારોમાંથી ઉગરી જવાનું નર્ણન; તે ઠેકાણે ઠેકાણે કેવી રીતે બટકતો હતો તે, અને પોતાના પ્રવાસમાં મધ્ય હિન્દુસ્થાનની એક બટકતી નટ લોકોની ટોળી પાસેથી, પરવીઝનું નામ હમેશાં છુપાવી કાઢી ધણેજ ખુદ્દિશાળી માણસ પણ ઓળખી શકે નહિ એવી રીતે વેશ બદલી શકવાની શીખી લીધેલી કળા તથા ધારણ કરેલું ‘ અમલદાર ’ નામ કેવી રીતે તેને લાંબકારક થઈ પડ્યું તે; પછી તે કેવી રીતે પાછો ગુજરાત આવી પહોંચ્યો, અને ખ્વાજાખાનને મળી કત્તેહ મેળવવાની યુક્તિ યોજી તે; ખ્વાજાખાનની મારફત મુરતમાં તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે લોકો તેને વફાણ બાગવાથી ડુબી ગયેલો ધારતા હતા અને તેથી હવે ખિજરખાન વગેરે તેના દુખમનો તથા મુરતનું રાજ્યમંડળ હવે તેને તદ્દન ભુલીજ ગયું હોતું જોઈએ એવા વિચારથી શકત રહેજે દરેક સાથે તેણે પાછું પોતાનું અર્થ સ્થ-

૩૫, ખંભાતમાં ધારણ કર્યું તે; ખિન્નરખાનના અમાનક આવ્યા સંતાવું પડ્યું હતું અને પછી તેને ઝોકો મળતાં તેણે કરેલાં વાંશાનોને માટે તેની પાસે દંડ યુદ્ધની માગણી કરેલી, તથા ને કંઈ જામી થયેલા, છતાં તે યુધ્ધનું પરિણામ પોતાના લાભમાં આવ્યું તે જરખાનના મૃત્યુનો નવાબને બહીવંતવાનો અને અબદુલને પકડના ચત્રનો તથા રૂકનુદીનની ખટપટનો ગુલબદન મેળવવાને કેવી રીતે લાભ લઈ લીધો તે, રબેને ગુલબદન સાહસિક ફાજિલના બાલ દેખાવે તેના ઉપર મોહિત થઈ જઈ ખુની અબદુલ તરીકે તેનો અસ્વીકાર કરી તેને ધાસ્તી હતી તે; ખુનીના નામથી તેના પ્રેમની સંપૂર્ણ પરીક્ષા અને તેના હૃદયની પ્રેમવેદી ઉપર કેટલું અર્પણ કરવાની હિમત છે તે એવા નિશ્ચયો કરેલા તે; અને જો આ પરીક્ષામાં તે નિષ્ફળ થઈ હોતે અમિત મનની બાલોનો હમેશાંને માટે ત્યાગજ કરવો એ પણ નિશ્ચય રહ્યો તે; તથા ખીમ ધણુએ કેમ, કેવી રીતે અને શાથી, જેમનું વર્ણન આ નહિ થઈ શકાયથી મહારી વાર્તા તો અપૂર્ણ રહેશે, પરંતુ જેમનો સમાવેશ મહારી “અમીર પરવીઝ” નામની નવલકથામાં કરવાનો છું, સર્વની પ્રશ્નપર—વર્ણન તથા વાર્તા કયામાં આખી રાત્રિ વહી ગઈ, બધા વિષે અહિં લખાણ કરવા જેટલી જગો હવે રહી નથી, માટે એકો ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખું છું. પરંતુ હું ‘અમીર પરવીઝ’ વાર્તા લખવા માંડું તે પહેલાં બે સવાલ તો મહારે પુછવાજ પડશે.—

પહેલો.—“મેં જે રીતે આ વાર્તા લખી છે તે રીત ત્હમને પડે છે ?”

બીજો.—“અને જો વાંચકોને તે રીત તો પસંદ પડીજ હોય, તેની વાર્તાઓના કથન કરતાં મહારો વખત બીજી કાંઈ વસ્તુમાં બદલારી રીતે ગાળી શકું ?”

મને જ્યારે આ સવાલોના જવાબ મળશે ત્યારે ધણું કરીને હું મહારી કલમ પાછી હથમાં લઇશ. ત્યાં સુધી તો ત્યારે ગૃહસ્થો અને બાલુઓ ! સલામોલેકુમ ! દિવસનાં જાગૃત સ્વપ્નાં પણ રાત્રિએ ખુશકાંક પ્રકાશ રેલી, ત્હમારાં હૃદય જીવોને આનન્દમય કરી નાંખો !

નહીન પુસ્તકો ! રસિક પુસ્તકો !! સસ્તાં પુસ્તકો

એક વખત અનુભવ લઈ રસના સાગરમાં તહીન થાઓ

પૃથુગજ ચહુઆણ.

ભારતના હૃદયના રાજા-ભારતીય જાતનો અતિર દિગ્ગ્જય પ્રજાએ પ્રત્યેક આર્ય હૃદયમાં વિવિધ કૃતિઓની છાપ પાડી ગયા છે. ભારતના હૃદયના યજમાનના કારણે ભૂત જાતાનો વાચકાથી દેશમાં અને પોતાનાં રિ-માટે ક્યો માર્ગ દિતાવહ ક્યો હોય છે એ સદાજ સમગ્રજાન્ય છે. આ કૃતિનાં યુગરાતીમાં નીકળેલાં સર્વ પુસ્તકોનો આ એકજ પુસ્તકમાં સમાવેશ થયો છે. વીરરસ પ્રધાન આ નવજ કથા ખરેખર આર્યાભિમાની પુરુષોના આદરનો પાત્ર છે. પાકું મજબુત પુરુ-૫૯ લગભગ ૪૦૦ કિંગમત માત્ર. રૂ. ૧-૪-૦.

ઐરંગઝેબ અને પરગઢુસ:-શું આપ જાંગલી નવજ શૈલીને પસંદ કરો છો ? શું મેરાઠી યશકમી વિર ક્ષત્રિઓનું વીરરસ પ્રધાન વર્ણન વાંચવા હચ્છો છો ? શું પવિત્ર પ્રેમની પરિશીમાનો પરિભય આપને પ્રિય છે ? સત્યનું મહત્ત્વ અને અસત્યનો પરાજય-દુષ્ટરાજ નીતિનું હાનિકારક પરિણામ અને અનાચારની આગમાં ભસ્મ થતી. શહેનશાહીનું સા-ક્ષાત સ્વરૂપ જોવું છે ? ત્યારે આ ગ્રંથ અવશ્ય વાંચો. વિદ્વાનને હાથે લખેલું નિદ્ધા ભરેલું વીરરસ પ્રધાન સાગેની જાપક પાકા પુઠાનું પુસ્તક ક હિયો.

હી સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કરવાથી કેવાં માઠાં પરિણામ મળ્યાં હતાં સ્વાભાવિક દુર્ગુણો, આ અમૃતમય મંસારને કેવી રીતે તેનું કડલા પ્રધાન હૃદય દ્રવક ચિત્ર જોવું હોય શિવાય રહેતા નહી. બીજી આવૃત્તિ પોકેટ સાઈઝ આઈ આના.

જાવાનું ઢેકાણું—

નમચંદ્ર જાગુથે.

મદાયાદ,

